

Književnost humanizma i renesanse u kontinentalnoj Hrvatskoj

Teoriji humanističkog obrazovanja temelje je postavio Slaven iz Istre Pier Paolo Vergerije u svojem djelu *De ingenuis moribus et liberalibus studiis puerorum*. U toj knjizi, napisanoj 1402, Vergerije se zalaže za prioritet književnog obrazovanja, traži čitanje dobrih pisaca i predlaže odbacivanje skolastičkih priručnika. Posebno se ljutio na loš latinski stil u školama i uredima. Vergeriju su njegovanost stila i elegancija latinske fraze ciljevi kojima svaki učitelj treba težiti. Vergerije, rođen u Kopru, u etnički šarolikoj sredini, bio je učenik Coluccia Salutatija i vršnjak najpoznatijih talijanskih humanističkih školnika kakvi su bili Vittorino iz Feltrea i Guarino iz Verone. Oduševljavao se Petrarkom pa je proučavao njegov ep *Africa*, a poduku iz grčkog primio je od Grka Emanuela Krisolarija. Njegova je kršćanska pedagogija oslobođena srednjovjekovnih fantazmagorija. Među prvima zalagao se Vergerije za radikalnu reformu Crkve i njezinih institucija, i to s pozicija humanističkog sinkretizma, a ne srednjovjekovnog pauperizma. Nemirna duha, on je u mnogočemu bio prethodnik Erazmov. Veći dio života proveo je u dvorskoj službi na ugarsko-hrvatskom dvoru, da bi na kraju kao ovjenčani

pjesnik u Esztergomu postao i primas ugarski. Koristeći svoju latinističku i retoričku naobrazbu, reformirao je dvorsku kancelariju, položivši temelje mađarskom humanizmu, te prosvijećenoj i laičkoj Korvinovoj vladavini. Ugarski dvor, nakon što mu je Vergerije pročistio jezik, uredio kancelariju i uljudio običaje, postao je jednim od najmodernijih mjesta onodobne Europe. Na istim poslovima Vergerija je naslijedio Križevčanin Ivan Vitez od Sredne koji je zatečenu kancelariju još bolje uredio tako da je ona za onodobne okolnosti proizvodila vrhunske isprave. Stoga je i bilo moguće da kanonik zagrebački Pavle Ivanić sakupi dio tih uzornih isprava u kodeks koji se dugo smatrao najboljom matricom za vođenje elitnih poslova kao i za poduku novih dvorjanika.

Isprave i epistole, bile one od pravne ili tek osobne važnosti, imale su u to vrijeme status elitnog književnog žanra. Senjanin Franjo Niger, koji je rođen 1452, napisao je praktičan priručnik o umijeću pisanja pisama *Modus epistolandi*, koji je nakon prvog izdanja 1488. doživio veliku slavu te su ga u sljedećim desetljećima pretisnuli čak pedeset puta. Pisac tog epistolografskog bestsellera proživio je buran život na putovima između Venecije i Arada, Rima i Ferrare, a svoje doživljaje potanko je opisao u svojevrsnoj enciklopediji kojoj je dao naslov *Cosmodystychia*. Tu pisac nabraja brojne svoje tekstove te izlaže povijest svoga, kako kaže, liburnskog podrijetla, trudeći se da dokaže kako mu se rodbinsko stablo isprepleće i s Frankopanima i s Crnojevićima. Većina Nigerovih tekstova ostala je u rukopisu, dok su mu tiskane knjige doživjele veliki uspjeh. Tako je i njegov priručnik latinske stilistike, dakle knjiga potrebna onovremenim

ljudima, koji je bio prvi put tiskan u Parizu pod naslovom *Regulae elegantiarum*, doživio u samo dva desetljeća čak devet izdanja.

Duhovno šarenilo Korvinova dvora

Prosvijećeni apsolutizam, koji su zagovarali intelektualci okupljeni na dvoru Matije Korvina, bio je jedan od najpotpunijih ostvaraja humanističke višenacionalne državne ideje onoga doba. U šarenilu Korvinova dvora našli su se i mnogi Hrvati, Mađari, Talijani i Poljaci. Hrvatima bio je to matični dvor, a Ivan Vitez od Sredne bio je svemoćni čovjek u panonskoj verziji visoko njegovana dvorjaništva i humanizma. S posebnim je žarom Vitez poticao prirodne znanosti. U tu je svrhu obnovio dvorac Gran u Esztergomu, u kojemu je sakupio mnoge vrijedne astronomske rukopise i opremu za promatranje nebeskoga svoda. Vitez je uz pomoć učenoga Johannesesa Müllera, kojega su zvali Regiomontanus, te zagrebačkog kanonika Poljaka Martina Bylice posredovao da mnoga revolucionarna iskustva moderne fizike iz Italije stignu do sveučilišta u Krakovu, gdje ih je poslije u svoju revolucionarnu teoriju o kruženju Zemlje oko Sunca objedinio Nikola Kopernik. U Vitezovu dvorcu prepisivani su i komentirani mnogi grčki kodeksi, a s posebnim su se žarom ondje proučavali Ptolemejevi rukopisi s pridodanim grafičkim prikazima. U tom se krugu vrsnošću isticao Vitezov nećak Ianus Pannonius, koji je bio poznatiji kao pjesnik, ali je, čini se, bio dobro upućen u astronomske znanosti. Svi astronomski putovi onoga vremena

vodili su prema Krakovu, ali ih je Vitez usmjeravao i filtrirao, pa je između ostaloga pokazao i zanimanje za rad dubrovačkog astronoma Gjona Gazulla Albanca. Od Gazulla je Ivan Vitez jednom naručio izradu nekih astronomskih sprava, tumačeći mu da će te sofisticirane instrumente lakše proizvesti u Dubrovniku, gdje ima dovoljno vještih obrtnika nego u zapuštenoj Panoniji.

Gjon Gazull studirao je u Padovi, gdje je promoviran 1430, a njegovo najvažnije astronomsko djelo zvalo se *De directionibus*. Spis je izgubljen, ali mu se sadržaj može djelomično rekonstruirati po analogijama i navodima u drugim djelima. Gazull je bio pristaša astronomskih opažanja i zagovornik bilježenja svih kretanja na nebeskom svodu, na temelju čega je izložio izvornu metodu podjele neba na nebeske kuće, što je imalo olakšati promatranja. Već i prije Vitezova poziva bio je Gazull u kontaktima s ugarsko-hrvatskim kraljem Sigismundom koji je također poželio da mu Gazull bude dvorski astrolog. Ti su kontakti postali intenzivniji u doba Korvinova kraljevanja, koji je Gazullu na Vitezov nagovor ponudio službu dvorskog astrologa. Dubrovačke su vlasti tom prigodom vrlo pozitivno reagirale podupirući astronomov odlazak, ali se njemu očito nije mijenjalo dubrovačko za panonsko nebo pa je ostao kod kuće. I bez toga su u Ugarskoj njegove metode promatranja nebeskog svoda kao i sprave koje je izrađivao bile cijenjene i posredovane drugim astronomima. Intelektualna živost Korvinova dvora, njegova programska humanistička orijentacija, zagovaranje višejezičnosti, kozmopolitizam njegovih dvorjanika, svakodnevno oživljavanje antičkoga mita koje se prepoznavalo u stilu vladanja i udvorna ophođenja, u arhitekturi i u njegovanju filologije i prirodnih znanosti, historiografije i lijepih umjetnosti, pretvorila je tu kraljevinu u jedno od najprivlačnijih kulturnih i

diplomatskih središta onodobne Europe. Bilo je Hrvata koji su se u tom krugu visoko vinuli u dvorskoj hijerarhiji. Među prvima ugarski je dvor pohodio i na njemu se afirmirao Vuko Bobaljević. Taj Dubrovčanin, rođen 1417, stupio je u službu Korvinova oca Janosa Hunyadija, kojega je upoznao dok mu je bio pratilac za vrijeme boravka u Dubrovniku. Poslije se, živeći na ugarskom dvoru, posvetio promicanju protuturskih akcija, ali je zapamćen i kao vlasnik velikoga broja vrijednih antičkih rukopisa što ih je za svojih putovanja sakupio. Dva dubrovačka dominikanca bila su 1475. pozvana da se priključe Korvinovim naporima u osnivanju Budimskoga sveučilišta. Dobro obaviješteni savjetnici za taj sveučilišni transfer odabrali su Tomu Basseglija i Serafina Bunića, koji su nekoć bili profesori u Padovi, ali su im u ne posvema razjašnjenim okolnostima ondje uskratili katedre i prognali ih. Prihvativši Korvinov poziv, Dubrovčani su sudjelovali u osnivanju sveučilišta koje je svoj zametak imalo u dominikanskom budimskom provincijalnom studiju. O svemu tome sačuvano je malo izvorne građe, ali se pouzdano zna da su dva nestašna i učena dominikanca i u novoj službi imala problema jer je već 1479. dubrovački senat oštrim riječima zatražio njihov opoziv i naložio im hitan povratak u Dubrovnik.

Jednoga drugog Dubrovčanina, nešto mlađe generacije od tih prvih budimskih Hrvata, bilo bi zbog njegove samostojnosti svakako teško opozvati. Feliks Petančić, rođen 1455, bio je zacijelo jedan od pravih autonomnih i razmjerno nezavisnih hrvatskih lutalica i dvorjanika. Uvijek se naime našlo onih koji su imali interesa da ih taj dubrovački pustolov zastupa. Život mu je i protekao između rodnog Dubrovnika i Budima, gdje je dobio nekoliko važnih dvorskih službi još za života Korvinova, a kasnije

su mu postaje bile i Senj i Zagreb, gdje se znao odmarati od dvorske i diplomatske buke. Taj diplomat, kaligraf i pisac pripadao je svestranijim ljudima svoga vremena. Bio je tipičan izdanak humanističke mnogovrsnosti, znao je obavljati i poslove gradskog suca i učitelja, notara i kancelara. Bivao je voditeljem kraljevskoga skriptorija, a najradije se prihvaćao poslaništva u teškim misijama kod Turaka. Turci su ga i potaknuli da napiše čak tri diplomatska memoranduma. Imao je silnu želju da svoju okolinu upozna s neprijateljem, kojega su svo s užasom spominjali, ali s kojim su imali tako malo iskustva i slabo ga poznavali. Njegova *Historia Turcica* iz 1501. svojevrsan je opći pogled na tursku povijest od Osmana do suvremenosti, poslanica *De itineribus in Turciam* originalna je analiza vojnih prilika, u kojoj Petančić kritizira praksu pasivnog obrambenog rata protiv Turaka i zagovara prenošenje dijela vojnih operacija na tursko tlo. Nezadovoljan javnim odjekom svojih spisa, borbeni Petančić na kraju piše i treći prilog upoznavanju svojih bližnjih, s istočnim susjedima, pod naslovom *Descriptio Turciae*, koji je po svemu uzoran diplomatski spis u kojemu Petančić daje prikaz unutrašnjega društvenog uređenja Turskoga carstva. Feliksa Petančića navodno su iznimno cijenili na ugarskom dvoru, ali ga slušali svakako nisu. Od diplomatske pjene što ju je oko sebe stvarao taj inače samosvojan i vrlo osamljen čovjek malošto je i moglo ostati. Jer koliko je on u vezi s Turcima bio u pravu nije se moglo mjeriti s onim koliko je čitava njegova okolina na istu temu bila u krivu. Ipak, najljepše što je preostalo od tog nemirnog i pustolovnog duha tvorevine su njegove vješte ruke i slikarskoga oka. U iluminacijama brojnih knjiga i kodeksa nalazio je Petančić

utjehu nakon uzaludnih napora da pozornost svojih suvremenika usmjeri na skoru propast.

Ivan Česmički – panonski Petrarca

Dobar glas Šižgorićeva vršnjaka Ivana Česmičkog koji je s pravom za sebe rekao da je prvi donio muze u Panoniju, trajao je još dugo nakon njegove smrti. Divinizirani Erazmo Roterdamski sjetio ga se u jednom pismu 1519, dakle u vrijeme kada je Ianus Pannonius, kako ga je nazvao, ležao u grobu već gotovo pola stoljeća. Prisjetio se Erazmo Česmičkog s nježnošću i sigurnošću onoga koji zna o čemu govori. Kazao je da pjesnika Jana do tada u pjesništvu nitko nije nadmašio. Erazmova hvala, ako se odnosi na neolatinsku poeziju, nije bila daleko od istine. Majka Ivana Česmičkog Barbara bila je sestra Ivana Viteza od Sredne, najmoćnijeg i najučenijeg čovjeka na dvoru ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina. Ta činjenica u potpunosti je odredila budućnost pjesnikovu. Rodio se Ivan Česmički 1434. godine, a nadarenoga mladića ujak je 1447. poslao u Ferraru, gdje mu je učitelj bio glasoviti Guarino iz Verone. Ondje je mladić svoje ime ubrzo latinizirao, postao je Janus poeta. U Ferrari je mladi Slavonac došao odmah na glas s lakoće kojom je slagao latinske stihove. Učenje je bilo sjajno razdoblje njegova života u kojemu su njegova memorija i domišljatost postale legendarnima ne samo u krugu Guarinove škole. Iz Ferrare je nakon više od desetljeća učenja i dječaćkog kovanja stihova prešao u Padovu, gdje je nastavio studij kanonskoga prava. Ujak je talentirana mladića

pripremao za crkvenu i dvorsku karijeru u Budimu, ali se čini da je Vitezov osjetljivi nećak za vrijeme školovanja bolje od svega drugoga izučio retoriku i poetiku. Ako je suditi po nekim njegovim epigramima, čini se da je i u vjeri tada bio prilično mlak. Religijskoga fanatizma humanisti i inače nisu poznavali, pa se u tomu mladi Slavonac i nije mnogo razlikovao od drugih svojih vršnjaka. O stanju u Crkvi, a posebno o stanju na rimskom dvoru, imao je kritičko i vrlo radikalno mišljenje koje je iskazao u stihovima u kojima ismijava hodočašće u Rim jubilarne 1450. O tomu da su se ti stihovi zasigurno jako svidjeli Erazmu ne treba ni dvojiti:

*Sad spas je bliži, odovud najkraća cesta
s bijedne zemlje vodi na sam nebeski prag.
Već narodi idu s Istoka, Zapada, Sjevera, Juga.
Sve što odovud optače Tanaj, a odonud Tag,
sve u Rim se žuri, sav svijet u Grad se sliva,
od tolikih ljudi nijedno mjesto slobodno ne osta.
Ta lakovjernost hoće li im koristiti, ne znam,
al' znam da će papi koristiti dosta.*

O sebi u humanističkoj talijanskoj školi naučio je mladi pjesnik misliti u kategorijama neprolaznih pjesničkih zasluga i vječne slave. Između svakodnevlja i vječnosti u humanista nije

postojao neki znatniji međuprostor. Trajna uzbuđenost vječnim i beskonačnim titrala je i u duši mladog Ivana Česmičkog. S njime u hrvatsku i u mađarsku književnost, a on pripada objema po naravi svoje sudbine i svojih izbora, dakle s njime ulazi u te dvije književnosti do tada nepoznata samouvjerenost. Misao na vječnost obuzimala je pjesnika ne samo zbog slave koju je žudio steći, nego se vječnosti poput svih Platonom obuzetih vršnjaka približavao uz pomoć astronomije i pogleda na nebo. Bilo je zvjezdoznanstvo njegova velika ljubav, pa je i u njegovim pjesmama mnogo dokaza da je glazbu zvjezdanoga svoda pretpostavljao svim drugim užicima. Ima u Česmičkog astronomskih pjesama koje su pravi znanstveni prinosi, ali ima i začuđujuće lijepih "nebeskih" minijatura potaknutih promatranjem svoda. U pjesmi *Ptolemaeus* posuđuje Pannonius svoj glas i svoje mjesto pod zvijezdama grčkom astronomu:

Znam, da je čovjek smrtnan, a ja da sam trajan,

Kad promatram zvijezde, kako se svojim putanjama viju.

Već noge mi zemlju ne dotiču, nego sjajan,

S Jupitrom sjedeć za stolom, blagujem ambroziju.

Česmički po povratku sa studija nije u Ugarskoj bio zadovoljan. Virus humanizma toliko ga je obuzeo da mu se u usporedbi s Firencom, Padovom ili Ferrarom pomalo zapušteni ugarski dvor činio nedovoljno uljuđenim mjestom. Žalio se Česmički često svojim talijanskim znancima kako *u ovoj našoj*

barbariji nije bilo ni dovoljno knjiga, ni slušalaca, koji bi te svojim pljeskom mogli potaći. Teška su bila vremena u kojima se Česmički iz Italije vratio u Ugarsku. U ono vrijeme Matijaš Korvin tek je bio stupio na prijestolje, a zlatno doba budimskog dvora, cvat kraljevskih i biskupskih ugarskih rezidencija tada se nije još slutio. Jedino što je Korvinov dvor znao ponuditi mladom pjesniku bila je razmjerno brza karijera. U tomu mu je pomagao ujak Ivan Vitez tako da je mladi Slavonac vrlo brzo postao biskup pečujski. Vratio se Česmički u domovinu u najnemirnijem trenutku neposredno nakon pada Carigrada, kada su Turci opasno nadirali prema sjeveru i zapadu, i kada je padala Bosna u kojoj Korvin nije imao malih interesa. U zimu 1463. i Česmičkoga su poslali na ratište, gdje je bolestan daleko od bojišta ležao u taboru, osjećao smrt i pisao svoju najbolju elegiju. Ima nečega, kako i sam Česmički veli, barbarskog u toj pjesmi koja je nastala u barbarskom kraju i u kojoj kao da pjesnik govori glasom Barbara. Jednom je rezignirano kazao, žaleći se na podneblje koje mu je bilo zavičaj: *Stavi ovdje Marona, bit će mu promukla lira, zanimat će Ciceron, staviš li ga ovdje.* Bila je to samo djelomično istina, bilo je to pretjerivanje, jer su upravo dramatične i neželjene okolnosti poticale Česmičkog da se kao pjesnik odvoji od neizražajnih i šabloniziranih talijanskih humanista koji su povjerovali da su akademije, škole i dvorovi jedina stvarnost pa su odvojeni od života bili zaboravljeni čim su se utišali oduševljeni, ali blazirani aplauzi. U taboru preplašeni i bolesni Ivan Česmički pjevao je stanje koje mu je bilo najprirodnije, stanje boli i svijest o kratkoći ljudskoga vijeka. On koji je u pjesmama suvereno osjećao vječnost i beskonačnost bio je u svojoj nutrini najbliži stanjima straha:

*Bogovi okrutni, zbog čega vam toliko skrivih?
Što vam kod mene nije tako po ćudi?
Ako mrzite zločine, uklonite krvave čete
Razbojnika, smlavite tisuće lupeških ljudi!
A spasite mene, Febova poklonika tiha,
Barem dok mi još pjesme lete bijelim svijetom...
Osjećam, životu mome kraj se približava,
Bilo sve slabije bije, dah mi vene.
O bregovi, o livade bujna, o nebesa plava,
O izvori bistri, o šume zelene!
Dakle ja vas ostavljam skupa s danom bijelim,
I od mene će ostati samo imena pusti zvuk.
Avaj što uza me nema brata ni premile mi sestre,
Da mi zaklopi oči i u vječni me položi muk.
O koliko si ti sretnija, majko moja mila,
Koju prije mene sustiže zadnji čas.
Što bi ti sada radila kad bi tu prisutna bila,
Ili kad bi o mojoj smrti naglo stigao ti glas?
Brzo, što prije donesite mi pločice voštane
Da zadnje na njima želje zabilježim sad.*

A vi, prijatelji, umrlome podignite humak

Na mjestu gdje buja trava i rosi hlad,

Gdje su zelene livade i lisnate gore...

Bio je Česmički pjesnik samoće koji je u stihu jednom čak zamolio kralja da mu, ako već to želi, sve oduzme ali da mu nikako ne dira u samoću. Okolnosti visoka položaja nisu Ivanu Česmičkog dopustile da u samoći i miru provede svoj inače kratak život. On koji nije volio ni ratova ni vojske primio je tako 1465. zanimljiv kraljev nalog. Postavljen je za zapovjednika moćnoga vojničkog zdruge i poslan u misiju traženja pomoći na talijanskim dvorovima. Dogodilo se tada u Pannoniusovu životu nešto posve paradoksalno. On koji je prezirao ratove našao se u prigodi da kao vojnik, na čelu šarolike čete, ostvari veliku i trajnu žudnju i posjeti Italiju. Jahao je Česmički ispred 300 konjanika iz Budima u Mletke pa onda dalje kroz najveće talijanske gradove sve do Rima sa zadaćom da ondje u moćnih vladara ishodi pomoć u obrani Ugarsko-Hrvatskoga kraljevstva od turske opasnosti. Česmičkome je ta šarena četa posvema dobro došla da se kući vrati s nekoliko kovčega knjiga i rukopisa, a uz to se vratio na mjesta na kojima je nekoć kao mladić doživljavao divljenje, vratio se u društva gdje se osjećao nadmoćnim i gdje se po drugi put u njemu rađala energija do tada uspavanih stihova i umrtvljene mudrosti. Što se tiče odnosa zapadnih saveznika naspram akutnog turskog pitanja Ivan je Česmički napisao sve što je mislio u savršenom epigramu o papi Piju II, umrlom na vojnom pohodu. U toj podrugljivoj pjesmi, ponavljajući pet puta vremensku oznaku *dum* to jest *dok*,

dobio je Česmički već u prva četiri stiha smisao i formu koja i do danas ostaje najotrovnijom srednjoeuropskom optužbom pospane zapadne gospode:

Dok Pio II. na Turke se digao, boj sveti spremao,

Dok rat je već bjesnio, a tromi skup gospode drijemao,

Dok je Zapad i Sjever sav za predvodnikom hodio

Dok je spremio brodovlje, dok digao jedra, da bi odbrodio...

Boravak u Italiji bio je labuđi pjev Ivana Česmičkog. Slavljen i poštovan, on je ondje opet doživio pljesak koji mu je kod kuće nedostajao. Nisu njega impresionirala Gutenbergova pomična slova, nije bio od onih kojima bi trebala nepoznata i daleka publika. Bio je pjesnik zatvorenih sastanaka dvorskih i akademijskih, bio je pjesnik samoće i vlastitog puta. Ali sudbina kao da mu je odredila sve osim samoće. Godine 1469. postavljen je na mjesto slavonskog bana, i to zajedno s borbenim Ivanom Thurzom, gospodarom Medvedgrada ponad Zagreba. Daljnje okolnosti pjesnikova života nakon dolaska na užarenu bansku stolicu bile su munjevite, urotničke i tragične! Pjesnik je zajedno s ujakom skovao urotu protiv moćnoga Matije Korvina. Što je to u opasnoj uroti tražio nježni i boležljivi pjesnik danas nije lako odgonetnuti. Bila je to u svakom slučaju još jedna u nizu šepRTLjavih hrvatskih priča o nasljeđivanju. U nju je bio umiješan poljski kraljević Kazimir koji kao da i nije znao o čemu je tu uopće bila riječ. Korvin je urotu brzo ugušio u krvi, a Česmičkom

je preostalo da se spasi bijegom. Krenuo je put Mletaka. Zaustavio se u Medvedgradu na dvoru svoga prijatelja Thurza, ali se tu razbolio i umro u 38. godini života. Na grobu su mu postavili epitaf što ga je inače sam sebi desetak godina ranije napisao dok je na bosanskom bojištu u taboru očekivao skorbu smrti. U tom epigramu stajalo je između ostalog *kako je na Dunav zavičajni donio pjesmu s božanskog Helikona*. Ivan Česmički bio je najbliži mediju starorimske lirike, ali taj učeni platonist bio je i među najvećim štovateljima Petrarke svojega vremena. Bio je petrarkist ništa manje od Lorenza Medicija i fanatik platonizma, sljedbenik Ficina, i vjerovao je da je, kako jednom reče, svejedno na kojem jeziku piše. Jezik je za njega bio tek sredstvo da se iskažu dublji i presudniji sadržaji. On je izabrao latinski jer mu je to bilo najprirodnije i jer je to zapravo bio njegov materinski jezik. On je poštovao sve jezike jer je njegov latinizam bio kozmopolitski, bio je od takve vrste da mu nije bilo moguće da za jezik svoje majke ili bilo koji drugi jezik kaže da je skićanje. Latinski mu je bio sredstvo kojim je dodirnuo zavičaj, ali i jezik koji mu je darovao golemu književnu baštinu. Njemu je latinski bio jedini jezik i on se tim jezikom nije htio razlikovati od drugih, on im je uz pomoć toga jezika želio biti sličan. Taj jezik bio je sve što je on posjedovao. U tomu smislu malo tko mu je u njegovu vremenu mogao biti ravan. Dok su drugi pisali na latinskom kao na stranom jeziku kojim su se ponosili, on je pisao na latinskom koji mu je bio materinski jezik i za njega je to bila najprirodnija stvar na svijetu. On termine svoga zavičaja nije morao prevoditi u taj jezik. Petrarkin kult imao je svoje čvrsto uporište u latinskoj poeziji Ivana Česmičkog. Bio je zahvalan sudbini što mu je omogućila da živi u blizini Petrarkina groba u Arquì. Od Petrarke, najvećega

pjesnika ljubavi, preuzeo je Česmički sliku plamena koja je inače opsesivna u njegovu opusu. Slike vatra i zapaljenoga srca tom požudnom čitatelju Petrarke naročito su bliske i on se lekoćom dvorskoga trubadura poigrava toposima srca i plamena, vatre i ljubavi:

Ti, što želiš upaliti svjetiljku noćnu,

Ne traži kremen ni ognjišta plam,

Jer srce moje ljubavnim žarom plamti:

I svjetiljku ću ti srcem svojim upalit sam.

Pjesnikov je opus u žanrovskom smislu vrlo raznolik i teško ga je sistematizirati. Pored dvije knjige elegija u kojima je Česmički dao oduška svojim depresijama i gorkim raspoloženjima, ostalo je u pjesnikovoj ostavštini i više od četiristo izvornih epigrama te nekoliko panegirika u čast prijatelja, zatim epska mitološka tvorba *Eranemos* ili pjesma o borbi vjetrova u kojoj se na način ekloge nadmeću vjetrovi ističući svoje prednosti. Pisao je pjesnik i svadbene pjesme, a sačuvani su mu i neki od prijevodnih pokušaja iz Homera, Demostena i Plotina. Preostalo je ponešto njegovih pisama i govora, ali to su tek jadni ostaci iz nekoć bogatije korespondencije. Česmičkoga je živo zanimala stvarnost u svim aspektima, tako da u njega na tematskom planu ima očitih asimilacija antičkih predložaka, ali i suvremenih reakcija od onih na nebeske pojave do onih u kojima slavi Korvinove pobjede, kao što je ona nad grofom Drakulom

koji je tek kasnije postao ozloglašnim kraljem svih svjetskih vampira. Jednu od svojih najambicioznijih duljih pjesama *De rerum humanarum conditione* napisao je Ivan Česmički još za vrijeme školovanja u formi *certamena*, to jest prenja. U tomu tekstu gnjevni Bog je na kozmičkoj pozornici stavljen nasuprot majci i već u prvim stihovima postavlja retoričko pitanje *Zar ne vidite, dokle je već dosrljao ljudski rod*. Na taj upit Bog i ne pokušava odgovoriti nego sliku po sliku opisuje zla koja se događaju na zemlji i zaborav svih moralnih vrijednosti:

*Već običaji, zakoni svi i sva prava su odgnana,
Vjera, ljubav i vjernost ona iz prastarih dana.
Pokolji, ratovi bjesne, krv obilno zemljom lije,
Od vlastite djece roditelj siguran više nije.
Skršivši među se zakone čovječanstvo se srazi,
I sve obrnuv naglavce u propast svoju gazi.
U nevaljalstvu zemlja tone, već visi samo o niti,
U sav ljudski rod u bezdan strmoglavu hiti.
Nas niti znaju nit vjeruju, da u nebu živimo sada,
Niti da vladar postoji, koji nad svim nebesim vlada.
Preziru sile nebeske, svak paklu se ruga i psuje,
I recite, tko li na zemlji moć našu i volju štuje.*

Humanistički Janusov bog što s Olimpa govori tekst o obrnutom svijetu žestoko se gnjevi, tako da ga tijekom cijeloga drugoga dijela pjesme smiruje majka koja nudi razloge za nadu svjetskoj boli i zlu. To da na svijetu postoji i nešto što sam Bog nije stvorio, nešto što mu je izišlo iz ruku čest je motiv u humanističkih pisaca i to ne samo u Italiji nego je i u njemačkim izdanjima bio omiljen motiv Boga koji vodi dispute sa sebi bliskim osobama kao što je majka ili se prepire s posvema oprečnim likovima kakav je Lucifer. Iako je originalnost ove poeme o ljudskom udesu tanašna, ona je najstarija hrvatska realizacija Božjeg kontrasta na temu pokvarenosti svijeta.

Ivan Česmički bio je najsnažniji glas one internacionalne dvorske melase što je nastanjivala budimski dvor a u kojoj su bili ravnopravni i Mađari i Hrvati, Česi i Poljaci, Rumunji i Srbi. U tomu svijetu Slavonac Ivan Česmički bio je najsajjniji um. Uvučen u svoju samoću, plah, ali željan vanjske potvrde, nježan ali urotnik, kritičan prema autoritetima, ali biskup, on je mrežu svoga pjesničkoga glasa razapeo između kratkih pjesama, u kojima je u samo nekoliko stihova uspijevaio ukazati na paradoksalnost svoga vremena, do dugih elegičnih tvorbi u kojima je njegova depresivna narav najuspješnije pronalazila svoj oblik. Bio je lirik kojemu antičke muze nisu zastrle osjećaj osobnosti ni osjećaj za vrijeme. Česmički nije izbjegavao jake slike jer je vlastitu životnu ranjivost jačao u pjesmama. Bio je i biskup i ban i urotnik, a ostao je da bude samo pjesnik. Premda je bio zaljubljenik u antike, Česmički je u rugalici nekom ljubitelju starih knjiga koji mu je kazao da su mu od njegovih ipak milije pjesme antičkih pjesnika, poručio da to ne može biti istina jer da

je *ljepše ono novo što se stvara*. Da bi svoju tvrdnju još i pojačao, poželio je ljubitelju starih knjiga i svom kritičaru ovo:

*Da s tobom ne legne lijepa Poliksena,
Nego Hekuba, ne starica više, nego kuja ljuta,
Ta grdobna štrklja, prebučna što, barama opkoljena,
Po zvonkim obalama zavija i škrjuta.*

Česmički nije bio od onih koji bi plakali zbog Hekube. On je patio zbog Poliksene jer on je bio i Petrarkin đak. Bio je prvi hrvatski pjesnik modernog duha.

"Da se Turčin po nesreći dočepa Hrvatske"

U krajoliku renesansnoga ratovanja Hrvati su među žrtvama turskih osvajanja imali poseban status. Prvi sukobi ugarsko-hrvatskih trupa s Turcima dogodili su se još pod kraj 14. stoljeća, kada je sraz tih dviju država izazivalo tek savezništvo s trećim zemljama i kada su se borbe vodile na tuđem teritoriju. Postupno, kako su Turci napredovali prema zapadu i kad su već bili porobili Bugarsku i Srbiju, osvojili Carigrad, a još više kada su počeli ugrožavati Bosnu i dalmatinske gradove, promatračima iz središnjih europskih dijelova postajalo je sve očividnije da tu više nije riječ o nizu lokalnih i pljačkaških sukoba nego da su turska

osvajanja sistematična i da sve više ugrožavaju i zemlje zapadno od limesa koji je dijelio dva kršćanstva. Događalo se sve to u doba koje je prestalo ratovati na stari viteški način. Hladno se oružje tada sve više zamjenjivalo vatrenim, a ratovi su za siromašnije i rubne krajeve, udaljene od carskih i kraljevskih blagajni, postali preskupi. Uz to izgubili su svoj stari viteški sjaj, sada je pobjeđivao onaj koji je bio opskrbljen s više pušaka i topova i koji je imao više novca a ne onaj koji je imao hrabrije konjanike. Na bojnim poljima praštale su topovske kugle, pa su se i oči boraca sa zemlje okrenula k nebu, s kojega je najčešće dolazila smrt. Nije se više umiralo samo od koplja ili mača, nego od vatre. Za mnoge sklone metafizici bio je to znak da je na zemlju stigao Antikrist, dok su realisti bez teškoća vidjeli da se taj Antikrist ovaj put zove Turci i da je izvrsno naoružan. Posvema novom ratnom tehnologijom Turke su opskrbili europski inženjeri koji su se dali unajmiti za Judine zlatnike. Topovi, arkebuze i muškete omogućavali su i najvećoj kukavici da s daljine ubije moćnijega neprijatelja, a pred uperenom puškom lako se moglo zarobiti i vojskovođu i kralja. Moralisti su zbog novog oružja protestirali, zagovarali povratak na stari dobri rat, govorili da je ubijanje na daljinu nečasno.

Turci pod Splitom, to je bila stvarnost Marulićeve Hrvatske, Turci na Šibenskom polju, stvarnost Šižgoričeve Hrvatske, Turci u Konavlima, to je stvarnost Crijevićeva Dubrovnika, a Turci na Krbavi, to je rezultat svih drugih pritisaka. Turske prodore u Panoniju nakon pada Bosne gotovo da i nije bilo moguće zaustaviti, a turska nazočnost na Jadranu ugrožavala je Otrant i prijetila da zatvori Dalmaciji prirodni dodir sa svijetom. Dok je zapadno kršćanstvo jačalo na Atlantiku, Turci su jačali na

Balkanu i u Podunavlju. Oni su za Sulejmana Veličanstvenoga postali integralni dio državnoga sustava Europe. O tome nešto piše i u Sulejmanovu dnevniku što ga on vodi u vrijeme bitaka dvadesetih godina 16. stoljeća. Kada je riječ o nezainteresiranosti kojom broji žrtve u tuđim redovima on je doista Europljanin. Žrtve su na tom najzapadnijem dijelu njegova carstva kao i na krajnjem istoku kršćanstva, bile oduvijek tek diplomatsko sredstvo. Tu je vladala biološka logika, logika velikih brojki. Broji Sulejman u dnevniku danas 300, sutra 7.000 mrtvih i tako dalje, dan za danom. Rat su za njega kršćanske glave, harač po koji dolazi smrt. Car Karlo V. pokušao mu je odgovoriti, ali na drugom kontinentu. Odmazda za Bosnu na sjeveru Afrike za Hrvatsku je značila tek dolazak Španjolaca na Jadran i novu tursko-kršćansku napetost i novu krv. A Turci nisu bili bez europskih saveznika. Važan saveznik bila im je europska nesloga, pa je zato i bilo moguće da Turska, premda tobože neprijateljica čitavom svijetu, ima i mnogo skrivenih prijatelja na Zapadu. Bila su to doduše prijateljstva iz straha ili prijateljstva s neprijateljem svojega neprijatelja, ali kao sva prijateljstva, bila ona prava ili hinjena, ta su savezništva s Turcima oslobađala znatnu energiju. Primjer za to je rasplet događaja kada su Habsburgovci 1525. u Paviji zarobili francuskoga kralja i kad je on oslobođen tek na intervenciju turskoga sultana Sulejmana. Tko se sve u to vrijeme nije hvalio da je saveznik Turcima? Među južnim Slavenima malo ih je htjelo biti turskim saveznicima! Njima je naime sudbina bila već određena, samo oni to nisu znali: u porobljenim krajevima postali su rajom, a u slobodnima mogli su postati graničari ili izbjeglice. Hrvati su bili istočni graničari sveeuropskoga carstva Karla V. koje se u prvoj polovici 16. stoljeća rasprostiralo od

Bosne pa sve do španjolskih posjeda u Peruu. Sva Europa, osim Francuske i dijela talijanskih državnica, bila je udružena u tom inače slabašnom državnom sklopu.

U Bosni, porobljenoj i preplavljenoj turskim konjaništvom i turskim novoustanovljenim upravama, održavao se i dalje kontinuitet regionalne bosanske svijesti. Proces islamizacije te nekoć kršćanske zemlje nije mogao u potpunosti prekinuti dvojne veze bosanskih kršćana sa susjednim kulturama Hrvata i Srba. Muslimani su u Bosni trajno sačuvali svoje sjećanje na slavensko podrijetlo, pa ne treba čuditi da još sredinom 16. stoljeća Šibenčanin Antun Vrančić, pišući Hasanu Sandžak-begu, podsjeća turskoga plemića na njihov *Croaticum genus*, koji da im je zajednički. I Juraj Utješinović kaže daljem rođaku Mehmedu *Croatius erat*. Prvi upravitelji dolazili su u Bosnu iz Turske, ali već u sljedećim generacijama ta je praksa sve više postajala iznimka. U Bosni i u zaposjednutoj Slavoniji, za cijeloga renesansnoga razdoblja bilo je inače vrlo malo mogućnosti za kulturnu ili književnu djelatnost na hrvatskom jeziku. Bilo je, doduše, i tada sačuvano poneko franjevačko žarište, poneki pustinjački stan u kojemu su, okupljeni u malim zajednicama, malobraćani održavali sjećanje na nekadašnju kulturu i na pismenost. I to je bilo sve u okruženju ratova i nesigurnosti. Sustav obrane od Turaka bio je nedjelotvoran, ali se ipak izgrađivao desetljećima. Najprije se uspostavljao u istočnoj Bosni, a kad je ona pala, utvrdio se na njezinim zapadnim granicama. Taj proces trajao je od vladavine kralja Sigismunda, koji je umro 1437, pa sve do Sisačke bitke 1593, kada su Turci konačno i trajno bili zaustavljeni pred samim Zagrebom i od kada više ni jedan njihov zapadni prodor, čak i kad budu zaprijetili Beču, neće imati trajnih posljedica. Ono što se i

dalje zvalo hrvatskom državom i što je prigušeno njegovalo naslijeđe srednjovjekovne krune i srednjovjekovnih prava imalo je u nekim vremenima jedva 17.000 četvornih kilometara. Žarišta u kojima se razvijala hrvatska književnost i prostori u kojima je književni život dostizao svoje najviše razine bila su u primorskoj Hrvatskoj, u gradovima i na otocima pod mletačkom vlašću, te u slobodnom Dubrovniku, a od druge polovice 16. stoljeća, kako se stanje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj smirilo, osjetio se i u tim područjima blagotvorni utjecaj čvršćih granica i habsburške renesanse.

Premda je Bosna šaptom pala već 1463, Korvinova je vojska još neko vrijeme ipak uspijevala odbijati Turke u zapadnoj Bosni, gdje je podupirala obranu izdržljivoga grada Jajca. Za Korvinove vladavine flankirane su dvije široke obrambene linije koje su tekle od Rumunjske, prolazile preko Beograda, a onda razdvojene kroz Bosnu izlazile na dvije točke Jadranskoga mora. U tom obrambenom paralelogramu prva izvanjska crta prolazila je pod zidinama Jajca, a završavala je na moru kod Klisa, dok je ona druga, koja nikada nije definitivno pala, prolazila pored Bihaća i završavala na moru u Senju. Sve pučanstvo što je živjelo između tih dviju linija, premda je još neko vrijeme odolijevalo napadima s istoka, bilo je prepušteno samo sebi. Taj koridor desetljećima je bio najuzburkaniji prostor Europe, pravi *melting pot* južnih Slavena, u kojem su ljudski potencijali okrutno žrtvovani na oltar opće europske sigurnosti. Taj koridor bio je ničija zemlja, prostor smrti, zarobljavanja i bijede, prostor u kojem su trajno uništavani znakovi kulture. U njemu jedina nova arhitektura bile su utvrde, a i ono nešto malo kulture što je došlo s prvim islamizacijama bilo

je u tom koridoru u toj, kako se nekoć točno reklo, zemljici Bosni također u funkciji rata.

U takvoj se atmosferi dogodila i Krbavska bitka, čije okolnosti dovoljno govore o marginalizaciji tadašnje Hrvatske. Na Krbavi su pred jednu isključivo pljačkašku hordu, koja se vraćala iz pohoda u Sloveniji, a ne pred stvarnu tursku vojsku, izašli najbolji vitezovi tadašnje Hrvatske i najugledniji ljudi svih plemićkih grana, okruženi mnoštvom puka. Nisu se na Krbavi susrele dvije vojske, tu se susrela povijest sa slučajnošću, vitezovi iz srednjeg vijeka s pljačkašima novoga doba. Kad je uvečer hrvatska vojska bila razbijena i kad je završio taj sraz povijesti i slučaja, svakome je bilo jasno da je zajedno s onih 10.000 sasječenih tjelesa na Krbavi ostala ležati jedna sada bivša srednjovjekovna Hrvatska. Neuspjeh iz 1493. svoj je finale dobio u bezvoljnoj i promašenoj bitci na Mohačkom polju 1526. Zaboravljena na granici sukobljenih svjetova ugarsko-hrvatska vojska nije se tada nikako uklapala u logiku gradnje velikih europskih država. Kad Karlo V. piše Petru Berislaviću 1520. da će mu "vrlo ugodno biti ako nam budeš često javljao kako ti stvari napreduju", onda se u retorici toga carskog pisma graničnom kondotijeru nazire isti onaj ton kojim je taj isti car tog istoga dana pisao svojim namjesnicima u Peru. Zato s pravom knez Krsto Frankopan nakon mohačkoga poraza piše iz Zagreba senjskom biskupu Franji Jozefiću, moleći da ga "spriča kod kraljeve svitlosti, koga je krivica, a ne naša da se nismo ondi našli, čega nam je dosti žal i do smerti nam ga oće biti žal, da se nismo ondi našli". A to *ondi* koje Frankopan dva puta spominje, to je taj Mohač 1526, gdje i nije bilo razloga da razuman čovjek sudjeluje u već unaprijed izgubljenoj bitci, koju je Sulejman riješio šest

godina ranije kad je osvojio Beograd i kad je konačno i nepovratno prodro u Panoniju. Upravo je u to vrijeme govorio knez Bernardin Frankopan na carskom saboru u Nürnbergu rezignirano: "Naša je potreba tako prijetna da se oklijevati ne smije. Što je do mene, ja želim poći stopama svojih predaka, koji su bili na glasu među rimskim vijećnicima, koji su uvijek bili odani vašem carstvu i koji su samo svojim junaštvom stekli sve ono što su svojim zvali po Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Da se Turčin po nesreći Hrvatske dočepa, teško bi ga odanle istisnule vojske svega kršćanstva. Takva je Hrvatska po prirodi, takvi su joj gradovi. Mi nećemo prosjačiti... Ako nas ostavite bez pomoći, jedno će se dogoditi od ovoga dvoga: ili će Hrvati primiti ponude turske i tako se podložiti, ili će ostaviti svoju postojbinu te se radije potucati po svijetu od nemila do nedraga nego da dođu u tursko ropstvo. Zato odlučite brzo nužnu pomoć." Premda se služio jakim slikama, nisu ga razumjeli.

Propast i seobe odvest će uskoro iz hrvatskih zemalja mnoštvo ljudi prema zapadu i sjeveru. Tisuće Hrvata krenulo je u to doba prema obalama Dunava u zapadnoj Mađarskoj, istočnoj Austriji i Slovačkoj. Krenuli su onamo da budu što dalje od turskih granica, krenuli su kao što su drugi narodi morem kretali prema obalama novootkrivena kontinenta. Jer za Hrvate su u tom trenutku jedine obale na kojima su se mogli smiriti bile dunavske obale. Biološka i ljudska katastrofa, humana preseljenja i etnička čišćenja obušila su se na Slavoniju i Hrvatsku, pritisnula su Dalmaciju.

Gubitnik s Mohača

Trag Mohačkoj bitci sačuvao se u poemi napisanoj najvjerojatnije na Hvaru, koja je sa svojih 336 stihova jedan od najstarijih hrvatskih junačkih spjevova. U tim *Razbojima i tužbi kralja ugarskog* apostrofira se nesloga zapadnih vladara, a sve kroz usta poraženoga kralja koji u obliku tužaljke moli sunce da se sakrije za goru kako bi se pod okriljem noći mogao spasiti, zatim zaklinje zemlju ne bi li ga progutala. Taj uzbuđeni i vrlo moderni nesretni kralj iz hvarske pučke pjesme, u trenutku kad ostaje bez krune i prijestolja, nalik je svim bivšim moćnicima iz renesansnih tragedija. Gubitnik s Mohača obraća se svomu konju moleći i njega za pomoć:

*Spomen' se, konju moj, z štale kad t' izvedoh
i za poiti na boj u dvoru usedoh,
k meni hoti priti nesrićna kraljica,
ka priča ljubiti plaćuć moja lišca,
suzeći, da hoću od nje se diliti,
zato se uzboja već me ne viditi.
Hti cić toga tebi ona pristupiti
i glavicu tebi prignuvši ljubiti,
prid tobom klečeći hoti te moliti,
još grozno plaćući tako govoriti:*

*"Ako ga budeš ti nositi hrabreno,
darove hoću ti pripraviti verno:
na noge srebrne potkove skovati,
kolajne biserne na grlo stavljati,
uzdu skupno sedlom zlatom pokovati,
a prsine svilom sama t' rakamati...
Ranjena jeda l' ga na te vidiš mriti,
duhata hoti ga al' mrtva plakati
ter k majci njegovoj s ćaćkom ukopati."
Zato te, konju moj, hoću ja moliti,
žalosnu kraljicu hotij utišiti!
Eto vidiš, da mrem, ne mogu živ biti,
htij me, pri neg umrem kraljici doniti!*

U trenutku dok anonim pjeva pjesmu o kraljevskoj smrti i dok Bernardin Frankopan govori o mukama u Nürnbergu, Hrvatska više nije po količini svoga stradanja europska iznimka. Naime, u vrijeme Mohačke bitke i neposredno nakon nje u Europi već gori pred svačijim pragom. Ne samo što dojučerašnji saveznici plijene i pale po Italiji, i što kršćani razaraju papinski Rim, nego započinje u to vrijeme i krvavi dugoljetni građanski, a zapravo vjerski rat u svim zemljama središnje Europe. Više nitko ni na jednom od europskih dvorova nema osjećaj da će turski

palež po Hrvatskoj i Ugarskoj odrediti bilo što u budućnosti Europe. Na trenutak kao da se zavađena i međusobno zaraćena Europa želi odmoriti od Turaka i Hrvata. Venecijanci su to svojom praktičnom logikom shvatili prije drugih, Dubrovčani ih nisu morali oponašati jer njihov im geografski položaj, kao i trgovački genij, a još više etničke veze sa zaleđem, omogućuju da brzo i lako pronalaze diplomatsku formulu lisičenja s Turcima. Već ranije zarođeni dubrovački *settebandierizam* Turci nisu iznenadili nimalo pa je njihov barjak u Dubrovniku bio samo jedan od mnogih. Slobodni dijelovi sjeverne i središnje Hrvatske neposredno nakon Mohačke bitke nisu ostali pošteđeni, jer su se našli u ždrijelu dinastičkog, a zapravo građanskog rata što se vodio između dvaju neravnopravnih pretendenata na nasljedstvo ugarsko-hrvatske krune. Budući događaji dali su za pravo onima koji su u tom sukobu bili na strani moćnijega Ferdinanda iz kuće Habsburg, ali je i u taboru onih koji su podupirali domaćega plemića Ivana Zapolju bilo mnogo hrvatskih intelektualaca s dobrim namjerama. Njihove ideje o maloj, možda i nezavisnoj, ali svakako o Turcima ovisnoj Hrvatskoj bile su u neskladu s logikom velikih brojeva, velikih integracija i velikih država. Zapoljini pristaše, među kojima je, ne slučajno jer je to bila gubitnička strana, bilo i književnika, nisu shvatili da se ratovi onoga doba više nisu vodili iz idealizma, a ni zbog nacionalnih ili regionalnih, feudalnih ili kampanilističkih interesa. Novi europski ratovi vodili su se zbog profita i zbog neke posvema apstraktne, gotovo metafizičke časti. U tom je smislu uzbuđeno hrvatsko sudjelovanje u budimskim dinastičkim borbama oko tuđe krune bio povijesni anakronizam, jednako uzaludan koliko je uzaludan bio gest Nikole Šubića Zrinskog kada je kratkim mačem na

sigetskom mostiću 1566. branio ideale Europe koje više nigdje nije bilo. Ali sa sudbinom tog Zrinskog događalo se i nešto više, nešto što bježi svim kronologijama i svim činjenicama. Zrinski, koji je u isto vrijeme bio junak dvaju naroda, uzaludnošću svoje žrtve i njezinom povijesnom nostalgičnošću postaje mit novoga doba. U mali mač Nikole Zrinskog na tom sigetskom mostiću smjestilo se 1566. i vrijeme prošlo i vrijeme buduće, a ono čega u tom maču na žalost nije bilo, bilo je vrijeme sadašnje.

Slavonac Stjepan Brodarić bio je književni suputnik mohačkoga poraza. Rođen oko 1480, on je u Italiji primio standardno humanističko obrazovanje, pa kad je 1505. završio studij i kad se s doktoratom vratio na ugarsko-hrvatski dvor, napredovao je brzo i uspješno u karijeri dvorjanika. Pred samu Mohačku bitku bio je kancelar raspadnutoga kraljevstva. Nakon bitke, kao jedan od rijetkih preživjelih boraca, napisao je spis *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohach*, koji je bio tiskan u Krakovu 1527. To djelo monografija je pisana u trećem licu, a na zahtjev Sigismunda, kralja poljskog. U tekstu Brodarić ponavlja pozitivne činjenice o bitci, ali mu je najviše stalo da odgovori onima koji su o mohačkom porazu širili lažne glasine. Trijezan i skroman u opisivanju svoje uloge, Brodarić je samokritičan kad govori o uzrocima poraza. Nema u njega zapjenjena stila, nema ljutnje. Njegov je politički memorandum svojom odmjerenošću pravi politički memento jednom bivšem kraljevstvu. Taj hrabri čovjek, koji je neposredno prije bitke pisao papi da "jedino Bog ili kakav slučaj mogu još spasiti kraljevstvo jer da on ne vidi nikakva spasa", sudjeluje u samom središtu bitke za koju unaprijed zna da je izgubljena, zdesna svomu kralju, u četvrtom redu među biskupima. Odatle je vidio kako kao žrtveno janje stoji kralj

Ludovik među svojim vitezovima. Brodarić je zbog svoje sklonosti da pregovara s Turcima izazivao u svoje vrijeme mnogo sumnjičavosti kod političkih protivnika. Optuživali su ga da je luteran, a nije njegov kriticizam moćnih bio luteranizam, nego je Brodarić bio od one vrste ljudi koja u koordinatama svoga vremena nije vidjela razloge za silu. Zato je zagovarao pregovore i dogovor sa silnicima čak i kad je to bilo potpuno uzaludno. To je tom kancelaru bez zemlje bio najveći grijeh. On je očajan nakon poraza otišao u Poljsku, a onda je poput Ahasvera još neko vrijeme lutao Europom, uzalud pokušavajući pomiriti zavađene pretendente na ugarsko-hrvatsku krunu. Stjepan Brodarić umro je neshvaćen 1539. u Vaczu, pokušavajući popraviti katastrofalan ishod Mohačke bitke.

U isto vrijeme još je jedan Hrvat obilazio iste dvorove i biskupije, careve i savjetnike vodeći, kako se čini, neku vlastitu diplomaciju. Zvao se Jakov Baničević, a rođen je u Žrnovu na otoku Korčuli 1466. U crkvenoj se karijeri i on uspinjao velikom lakoćom. Bio je tajni savjetnik i papama i carevima, a biskupsku stolicu dobio je u Koruškoj, poslije i na Hvaru, gdje ga je imenovao Leon X, ali kamo on nikada nije pristupio. Prijateljevao je s Dürerom i Erazmom, među znance ubrajao je kardinala i pjesnika Pietra Bemba, koji ga spominje u šestoj knjizi svoje venecijanske povijesti. Na nadgrobnoj ploči u Trentu, gdje je 1532. umro, sažete su u kićenom epitafu sve tajne i javne Baničevićeva službe. Na tom kamenu nazvaše ga Dalmatom. Bio je tipični vagant, pomalo svećenik, a još više pustolov, diplomat bez zemlje, putnik i vjerojatno požudni čitatelj Castiglioneova *Dvorjanina*, kojemu je taj pisac bez napisanih knjiga mogao biti izvrsnim protagonistom. U prvoj polovici 16. stoljeća Europa

ulazi u vrijeme u kojemu se začinjala ideja monumentalnih i velikih baroknih država s potencijalnim nacionalnim kristalizacijama. U toj logici male države i mali narodi, a posebno oni s turske granice, nisu više nikome bili potrebni. Zaključci koncila u Trentu nisu toj logici ništa bitnije pridodali, a isusovci su novoj državnoj doktrini priključili još i ideju o velikim istočnoslavenskim evangelizacijama i crkvenim državama. Za tu ideju razuđene hrvatske zemlje i njihovo zaleđe u turskoj carevini bile su idealno mjesto na kojem će se već prema potrebi jednom vježbati europska poroznost, a drugi put europska čvrstina. U tom dvojstvu nastajat će dva pola hrvatske književnosti, jedan po kojemu će stupati fantasti i utopisti i drugi kojeg će naseliti realisti i birokrati stvarnosti. Jakov Baničević svoje je talente razasuo po tom žrvnju, u metežu toga dinastičkog rata koji se vodio oko krune svetoga Stjepana i u kojem se raspršilo mnogo vrijednih hrvatskih duhova.

Frano Trankvil Andreis između muza i boga Marsa

Među najpoduzetnijima, ali i najzlosretnijim pristašama Ivana Zapolje bio je i Trogiranin iz roda Andreisa. Zvao se Frano Trankvil, a potpisivao se još i Parthenius Andronicus Dalmata. Rodio se 1490. u obitelji trogirskih Andreisa koji su čvrsto vjerovali da su potomci hrvatskoga roda iz Zvonimirova doba. Frano je Trankvil u Dubrovniku učio latinski kod rođaka Jerolima, a studij je nastavio u Italiji, gdje je upoznao i Padovu i Rim,

Bolognu i Sienu te Perugiu. Na petom lateranskom koncilu sudjelovao je u pratnji poljskoga nadbiskupa Jana Laskog, kojemu je 1515. posvetio latinsku odu tiskanu zajedno s pjesmama poljskih pjesnika u nekom zborniku u kojemu se veličala pobjeda nad moskovitskim shizmaticima. Andreis je mnogo putovao i po austrijskim i njemačkim zemljama. Živio je neko vrijeme u Beču i u Ingolstadtu, a u Leipzigu je predavao retoriku, pa mu je tu 1518. tiskan spis *De laudibus eloquentiae*. Više od retorike i sveučilišnih uspjeha Trogiranina je zanimala politika, pa je on već za vrijeme svoga njemačkog boravka napisao nekoliko posvema angažiranih stvari. *Carmen heroicum contra Thurcas* objavljena mu je 1518, a u istom duhu je i izdanje govora što ga je pred carem Maksimilijanom održao u Augsburgu. Ta augsburška *Oratio contra Thurcas ad Germanos habita*, premda se ničim ne izdvaja od srodne produkcije antiturskoga govorništva, doživjela je mnoštvo pretisaka i ide u red najpoznatijih i najčešće korištenih apelativnih hrvatskih spisa svoga doba.

Humanist Andreis hodočastio je u Anvers Erazmu, koji ga u napadu mrzovolje nije htio primiti. Razočaran, vraćajući se kući u Pariz, napiše Trogiranin mrzovoljnom proroku poslanicu koja je njega ganula te je potaknula toplo prijateljstvo između dvojice humanista. Erazmo je svom štovatelju učinio počast te ga je kao subesjednika uvrstio u svoj *Convivium poeticum* objavljen 1524. Andreis je za vrijeme svojih lutanja Europom susreo niz ponajboljih kritičkih i ne uvijek podobnih intelektualaca središnje Europe. Među njegove su se prijatelje ubrajali Nijemci Euoban Hessus i Willibald Pirckheimer, a učenomu Grku Janusu Lascarisu posvetio je 1527. dijalog *De vita privata* u kojemu taj lutalac i ljubitelj salona raspravlja čak i o prednostima

povučenoga života. Premda je zdušno nastojao na svojoj profesorskoj karijeri, nije se Frano Trankvil nikada u sveučilišnom svijetu potpuno snašao. Njegov je nemirni duh još mnogo više od muza privlačio bog Mars. Taj ga je vratio u domovinu, i to u grotlo sukoba oko prijestolja. Uvučen u reformatorska kretanja, kritičan već po svom humanističkom habitusu, našao se u krugu pristaša Ivana Zapolje. Gajio je čvrste veze s francuskim dvorom, pa je u svojstvu francuskog i Zapoljina poslanika putovao u Carigrad, gdje ga je prijateljstvo s mletačkim draguljarem Grittijem gotovo stajalo života. O posljednjim poslovima i danima toga svoga pogubljenog bogatog prijatelja pisao je u djelu *De rebus in Hungaria* u kojemu, kao da piše neki pustolovni roman, pripovijeda sudbinu toga Mlečanina koji je glavom platio svoje nesnalaženje na balkanskom političkom vrtuljku u kojemu je, naivan kakav je bio, pristao čak da za turske interese bude gubernator okupiranog dijela Ugarske.

I Andreis i Brodarić, a i nešto mlađi Antun Vrančić, živjeli su na Zapoljinu dvoru intenzivnim i vrlo opasnim životom. Andreis je kao diplomat, a neko vrijeme i Zapoljin tajnik, proputovao sve važnije centre onodobne diplomacije. Osjetivši na tim putovanjima od Londona do Rima, od Pariza do Carigrada da Zapoljin dvor gubi potporu, a shvativši da će ga njegov tadašnji gospodar uhapsiti, inteligentni se Trogiranin spasio bijegom i pologom. Bježeći pred dotadašnjim prijateljima, dospio je u tamnicu svojih neprijatelja, ali, spretan kakav je već bio, nije se ni u uzništvu zbunio te je iz tamnice u koju ga je strpao Ferdinand Habsburški izravno prešao u njegovu tajnu službu. Novi poslodavci bili su mu dojučerašnji neprijatelji. Andreis nije bio dokraja realizirani pisac, ali je bio rasni diplomat jer se čini da je

malošto u životu radio iz idealizma. Kao poslanik kralja Ferdinanda i cara Karla V. putovao je 1540. u Carigrad, u delikatnu misiju koja je trebala urediti pitanja harača. Turci su ga, jer se radilo o osjetljivim pitanjima, tom prigodom utamničili, tako da je jedva spasio živu glavu. U zreloj dobi za toga slugu dvojice gospodara nastupili su teški dani. U razdobljima krize postajao je strastveni pisac pisama. U njegovoj se korespondenciji izdvajaju tako pisma nadbiskupu i mlađem prijatelju Antunu Vrančiću kao i pisma hrvatskom banu Tomi Nadaždiju.

U zrelim godinama, umoran od svoga lutalačkog i dvorjaničkog života, vratio se svojoj mladenačkoj ljubavi, Poljskoj i Poljacima. Boravio je tako u Krakovu, gdje je na latinskom 1545. objavio rasprave *Dialogus philosophandumne sit* i *Ad optimates Polonos admonitio*, u kojima je raspravljao svoju omiljenu antitursku temu, ali ovaj put u poljskomključu, pri čemu je taj nadasve iskusni diplomat posvema točno predvidio skorbu tursku opasnost na poljskim granicama. Stoga nije ni čudo što je djelo 1584, četiri desetljeća nakon prve objave, još jednom tiskano, jer je tek tada dobilo punu aktualnost. Pred kraj života, umoran i nakon što su mu umrli svi poslodavci, odlučio se Frano Trankvil povući u rodni grad, gdje je poput Dioklecijana, kojega je rado spominjao u svojim spisima, valjda i on sadio kupus. No ni tada nije mirovao jer je iste one godine kada je Marin Držić pisao svoja urotnička pisma Cosimu Mediciju, pisao on papi Piju V. o Turcima i o bijedi koju svijet i njegova domovina moraju zbog toga podnositi. Pisao je 1566, kao i uvijek do tada o budućnosti, jer ga je ona najviše zanimala. U tom pismu iz prve ruke i s poznavanjem mnogih podataka optužio je prave krivce za nemar u antiturskoj kampanji. On, koji je desetljeća proveo na europskim

cestama, koji je potrošio život njušeći po europskim diplomatskim kuhinjama, imao je najviše prava da na kraju sudi moćnima. Bila je to njegova životna i politička oporuka. Frano Trankvil Andreis umro je u dubokoj starosti 1571, a njegovim spisima ni nakon pišćeve smrti nisu dali mira. Inkvizicija se naime zainteresirala za ono njegovo pismo papi Piju V. jer se piščeva kritičnost razilazila s postkoncilskom ideologijom. Andreisa mrtva više nisu mogli dirati, ali su zato proganjali njegova nećaka Frana, koji je marno čuvao stričeve rukopise.

Dubrovačka Hrvatska

Ideja Europe velikih apsolutističkih država, protiv koje je radio Trogiranin Frano Andreis dok je bio u Zapoljinoj službi, iskušana je prvi puta u praksi talijanskih renesansnih državica. Italija je bila prototip novoga europskog uređenja, sustava koji se nazivao *ancien régime* i koji je trajao sve do francuske revolucije 1789. Ali paradoksalno, Italija, koja je prva u spletu svojih malih državica iskušala taj novi sustav, prva je pala kao njegova žrtva. Njemačka bijaše druga žrtva novoga europskog poretka. U Italiji podijeljenoj na pet državnih dijelova koji su okružili pet najvećih gradskih središta, Napulj, Rim, Firencu, Veneciju i Milano, prvi je put pokazano kako u praksi može funkcionirati diplomatska igra ravnoteže. Humanisti su pronašli odgovarajuću riječ koja je iskazivala to stanje, pronašao ju je najbolji povjesničar toga doba Guicciardini, a ta je riječ bila *bilancia*. Sve su regionalne jedinice

renesansne Italije bile suverene i slobodne, bile su same sebi gospodar, ali je svaka od njih pridonosila jedinstvenoj zgradi kulture i književnosti u kojoj su međusobne razlike bile bogatstvo i kreativni spremnik. U talijanskom kulturnom modelu bio je pokazan put budućoj europskoj ravnoteži, a u njemu se nalazio i ključ uz pomoć kojega se u hrvatskom mikroprostoru može objasniti kako su renesansna kultura i književnost, premda razvijane u granicama različitih država i suvereniteta od Mletačke do Dubrovačke Republike, od Turskoga carstva do ugarske krune i habsburškoga dvora zadržale svoju autonomnu energiju, svoj zajednički jezik i svoju kulturnu unificiranost. Bilo je to moguće samo zato jer su države bile posljednja mjesta na kojima se u onodobnim uvjetima održavala jedinstvena nacionalna kultura. Države su i onda, a tako je i danas, bile tek sredstvo, a ne cilj narodnih razvoja.

Ovo je priča o čovjeku koji se zvao Bartol Đurđević i koji se rodio oko 1510. u Maloj Mlaci nedaleko od današnje zagrebačke zračne luke. Pri kraju života stekao je glas najpouzdanijeg europskog eksperta za turska i uopće istočna pitanja. Zvao se Bartul Đurđević de Mala Mlaka.

Brojne Đurđevićeve knjige prevodile su se, a u ponovljenim izdanjima tiskali su ih najbolji onovremeni izdavači. Dijelove njegovih rukopisa rado su citirali u dvorskim kancelarijama, a Đurđevićeve su ocjene bile i neizbježni sadržaj u putnim torbama poslovično slabo informiranih europskih diplomata.

Danas niti u Maloj Mlaki, a niti u obližnjim turopoljskim naseljima nema nikakvih uspomena na Bartula Đurđevića. Njegove knjige nađu se doduše u ponekim domaćim knjižnicama, ali ih je većina sačuvana izvan hrvatskih granica. Po ovom velikom putniku nisu nazvali niti jedan aerodromski *lobby* na Plesu, a po Bartulu iz Male Mlake ne zove se niti jedan trg ili ulica. Sve to stvar je posvema logična jer Bartula iz Male Mlake potomci su zajedno s njegovom ludom životnom pričom zaboravili čim se on sam prestao brinuti za svoju vlastitu slavu. Po mnogo čemu bio je nalik današnjim zvijezdama koje poput meteora životnom pričom obasjaju publiku, ali se onda, također poput meteora, vrlo brzo udalje iz orbite svojih obožavalaca koji se lako utješe s nekom novom, navodno još većom, medijskom senzacijom.

Roman Đurđevićeva života započeo je na Mohaču 1526. Neiskusni vitez i svećenički pripravnik iz Male Mlake Turke je s mačem u ruci, a rame uz rame sa svojim biskupom, dočekaio usred bojnog polja. U bezvoljnoj, promašenoj i, po svemu, šepRTLjavoJ Mohačkoj bitci malo je tko na kršćanskoj strani imao bilo kakvih šansi. Ono što se dogodilo 1526. na Mohaču tek je provincijska rubna epizoda koja se nije uklapala u tadašnju logiku gradnje velikih europskih država. Za interese Svetog rimskog carstva kao i za interese ondašnjih Europljana bili su granični hrvatski kondotijeri unaprijed žrtvovani bogu Marsu.

O svemu tomu Bartul Đurđević nije, razumije se, stigao razmišljati dok se, željan bitke, uvlačio u svoj oklop, dok je u zoru pred bitku opasavao mač, dok se nadao čudu. O svojim, a i o opće-hrvatskim, krivim procjenama nije imao prilike

razmisliti niti u predvečerje dok je još pokušavao pobjeći pred osvetoljubivim pobjednicima. O svemu mogao je tek lamentirati dok su ga vezanog uvodili u turski sabirni logor. Mladac iz Male Mlake postao je tako preko noći turski rob. Još jutrom šepurio se u oklopu i vjerovao da se bori pod zastavom carstva koje se na onodobnim kartama prostiralo, navodno, od bosanskih brda do peruanskih prašuma, a istom je navečer bio tek sputani rob, bez ikakvih prava, sužanj bez imena i bez budućnosti, neobrezani turski bezdomnik s patriom koja je nestala pod kopitama Sulejmanove konjice, iste one koja će četiri desetljeća kasnije slomiti Zrinskog pod Sigetom. I dok će sigetski jaganjac u kasnijoj nacionalnoj mitologiji imati stanovitog smisla, dotle je bilo biti zarobljen ili ubijen na Mohaču bila stvar po svemu besmislena i uzaludna.

Postati turskim robom nikada i nigdje nije garantiralo bogzna kakvu budućnost, a još je manje mogla ta činjenica jamčiti bilo kakvo mjesto u nacionalnoj mitologiji. Ali rob i budući pisac Bartul Đurđević bio je sužanj posebnog soja. Njega su turski gospodari preprodavali čak sedam puta, pri čemu su njegovi izgledi za oslobođenje pri svakoj preprodaji sve više kopnili. Tko će znati zbog čega, ali bio je on rob kojega su gospodari rado kupovali, kao što je bio i rob kojega su rado i s lakoćom preprodavali. On kao da bi ih najprije nečim oduševio, valjda pristalim izgledom, bistrinom, naobraženošću, ali bi ih odmah tim istim svojim sposobnostima i preplašio, jer su se ubrzo pbojali da će ih tek kupljeni rob svojim sposobnostima ugroziti, da će im postati konkurencija u biznisu. Prvi put Đurđevića su preprodali u

Galipolju, a onda, drugi put, u Carigradu gdje ga je za četrdeset dukata kupio neki Turčin koji je na ulici prolaznicima prodavao vodu. Ako je vjerovati kasnijem sjećanju samoga roba, bio je on i sam svjestan da i nije baš najbolji rob.

Bila je u njega stalna misao na bijeg i on je uvijek, makar bio vezan lancima, isključivo maštao o bijegu. U mislima Bartul iz Male Mlake stalno je nekud bježao. Za njega, bijeg je bio središnje životno načelo. Bijeg je za njega bila i umjetnost i umijeće, i filozofija i jedini životni izbor. Onaj carigradski prodavač vode tako je Bartula iz Male Mlake ubrzo preprodao nekom stočaru te je rob bio prisiljen prekvalificirati se u pastira, i to negdje u Maloj Aziji, a kad mu je taj novi gospodar, inače blag čovjek, umro, pobjegne Bartul u društvu s nekim drugim robom, nekim Austrijancem. Nisu daleko stigli jer ih ubrzo uloviše i odmah ukrcaše na neku lađu na kojoj su ih tri mjeseca držali u lancima. Iz potpalublja privuče ipak Bartul novog kupca, koji ga otkupi s namjerom da mu ovaj učeni rob pomaže prilikom sakupljanja poreza. Bio je novi Bartulov gospodar vrlo bogat čovjek, bio je sakupljač poreza te je lako uočio sve Bartulove vrijednosti, pa ga je naprije odlučio povesti na put u Europu. Nevolja je bila u tomu što Bartul Đurđević nije bio obrezan pa sa svojim darežljivim gospodarom nije mogao na put u Ugarsku gdje bi se, sakupljajući porez, svakako lako spasio.

Neobrezanoga, pa zato za Europu nepodobnog, regrutirali su ga u neku tursku vojnu kompaniju. Poslaše ga u istočne ratove te je kao vojnik dospio u Tunis. Tu se, kako se kasnije sam prisjećao, izdvojio iz grupe i dugo skrivao po šumama, tu je

jeo travu i pio rosu, kušao divlje voće i živio u krošnjama rijetkih stabala dok ga u jadnom stanju nisu u nekoj krošnji pronašli Armenci koje uvjeri da nije Turčin nego Grk. U međuvremenu Đurđević je postao pravim poliglutom pa mu ti Armenci povjeruju te ih kao navodni Grk počne učiti grčkom jeziku. Sa svojim spasiteljima dospije Đurđević u Jeruzalem gdje mu odmah ponude mjesto čuvara franjevačkog samostana u Sionu. Glumeći Grka, on se ondje dugo prikrivao i nije do kraja odao svoga identiteta kako ne bi prouzročio nevolje svojim domaćinima. Vrebao je trenutak u kojemu će prva skupina hodočasnika krenuti prema moru da bi se onda zajedno s njima ukrcao na neku lađu. Priliku je ugrabio kad se hrpa hodočasnika spremala otploviti za Santiago de Compostellu. S njima najprije krene iz Jeruzalema, da bi se na obali ukrcao u brod s kojim 1538. doplovi u Finis Terrae, to jest »u sveti grad svetog Jakova na kraju zemlje«, u današnju graničnu zonu između Španjolske i Portugala. I bio je to kraj Bartulovih bjegova i zarobljeništava, kraj dvanaestogodišnjega križnog puta koji je za ovog čovjeka počeo na Mohaču, a završio na obalama Biskaja i Santiagu Compostelli.

Sve ostalo bila je književnost.

Čim se vratio u Europu, počne Bartul raditi na svojim knjigama. Osjetio je želju da svima ispriповijeda svoju sudbinu, a i da javnost upozori na Turke, na njihovu kulturu i civilizaciju. Prva se Đurđevićeva knjiga pojavila iz tiska već 1544. i odmah bi prevedena na mnoge jezike. Slijedila ju je druga koja je doživjela sličnu sudbinu i veliki uspjeh. Nekadašnji rob postane preko noći slavan autor, a njegove knjige *De afflictiona* i *De Turcorum ritu* postale su standardna

europska djela o Turcima. Te knjige ispisala je ruka čovjeka koji je Tursku propješačio kao zarobljenik, ali koji je, zahvaljujući svojoj sposobnosti da uči jezike, bolje od bilo kojega svoga suvremenika razumio svu složenost turskoga društva i njihove uljudbe. Čim su se prve Bartulove knjige pojavile na tržištu, zaredali su i brojni pozivi piscu, kako s dvorova, tako i sa sveučilišta, pa je on u samo nekoliko godina, premda samouk, predavao na učilištima u Louvainu, Kölnu, Mainzu... Često je putovao i u Rim, boravio je neko vrijeme i u Poljskoj gdje je predavao u Krakovu, a također i u Švedskoj gdje je gostovao na Uppsali. U Beču imenovali su ga carskim savjetnikom, a u Italiji nagovore ga da priredi vodič za hodočasnike po Jeruzalemu.

Navikao na putovanja i na neredovit život, Bartul Đurđević lako zaboravi svoju Malu Mlaku. Postao je nekom vrstom učenog histriona koji je svoja iskustva s Turcima pretvorio u vrlo unosan život između dvorova i akademija, sveučilišta i tiskara. Knjige su mu izlazile u brojnim izdanjima, u raznovrsnim prijevodima, s posvetama kardinalima i papama. Bartul Đurđević nudio je Europljanima neuljepšanu i vrlo realnu sliku Turske. Doživljaje svoga sužanjstva sažeo je u jednu jedinu rečenicu i ona je glasila: »Ako igdje život nije ništa bolji od umiranja, pače ako igdje čovjek dugo živi da bi dugo umirao, onda je to u Turskoj.«

Đurđević je u djelu *Profetia dei Turchi* pokušao u vidu dijaloga suprotstaviti svjetonazore islama i kršćanstva, a na naslovnici dao je otisnuti sučeljene portrete cara Karla V. i Sulejmana Veličanstvenoga pokazujući i time kako je došlo vrijeme da se Turke ne doživljava kao elementarnu nepogodu i

kao nadnaravnu činjenicu nego kao realnog i ravnopravnog partnera. Bila je to novost u europskim političkim prostorima i za nju Đurđević ima velike zasluge.

Bartul Đurđević se efektno i neizravno pridružuje koncertu hrvatskih glasova koji su upozoravali Europu na Turke. On u jednom dahu zajedno s Markom Marulićem ispisuje *Molitvu suprotiva Turkom*. I on kao starac Bernardin Frankopan uzvikuje: »Oklijevati se ne smije... Da se Turčin po nesreći Hrvatske dočepa, teško bi ga odanle istisnule vojske svega kršćanstva... Mi nećemo prosjačiti. Ako nas ostavite bez pomoći, ili ćemo prihvatiti ponude turske ili ćemo ostaviti svoju postojbinu te se radije potucati po svijetu od nemila do nedraga.«

Evo jednog od Đurđevićevih priloga političkoj karakterologiji tadašnjih Europljana: »Jer Turčin ostavlja svoje poroke kod kuće, dok ih kršćanin nosi sa sobom. U turskom taboru nema nikakvih naslada, samo oružje i prijeko potreban živež, a u taborima kršćana raskoš i svakojake zalihe za razuzdanost. Veća je gomila bludnica nego momaka. Ugrin hajdukuje, Španjolac pljačka, Nijemac pijanči, Čeh hrče, Poljak zijeve, Talijan bludi, Francuz pjeva, Englez se prežderava, Škot gozbari. Vojnika kog bi resilo vojničko držanje jedva ćeš ikojeg naći.« Na razini opisa i duhovitosti Đurđeviću dok govori o Turcima nema premca, ali on je još razorniji kad izvodi ovakve zaključke: »Kršćanski se vladari međusobno ratovanjem zatiru, pa stog nismo nikad kadri smoći dovoljno snage protiv Turaka. Koljemo se oko ove ili one palanke, pa zbog žestokih ratnih sukoba, zbog istrošenih sila, ništa ne pridonosimo porastu vlasti i država.«

Bio je Bartul de Mala Mlaka jedan od najživopisnijih poliglota onoga doba. Pored latinskoga, grčkoga i talijanskoga, mađarskoga, njemačkoga i, razumije se, hrvatskoga, poznavao je on još i turski, arapski, hebrejski i kaldejski. U jednom pokušaju višejezičnog rječnika dao je i objašnjenja hrvatskih riječi kao što su Bog, krv, meso, duša, voda, otac i majka. Bio je Gjurgjević pisac kojega su prihvatili široki čitalački slojevi. Njegove knjige o Turcima zadugo su bile temelji turskim studijima, a njegov vodič po svetim mjestima nebeskoga Jeruzalema doživio je s pravom veliki knjižarski uspjeh. U Maloj Mlaci Bartul nije bio nikada prorokom, tamo ga se ne sjećaju, a njegov udio u izgubljenoj Mohačkoj bitci potomci su olako zaboravili. Ostalo je za pamćenje tek dvanaestogodišnje ropstvo što ga je ovaj vrsni pisac pretvorio u stotine uzbudljivih stranica.

Nisu svi hrvatski pisci koji su dolazili u doticaj s reformacijom i koji su prihvaćali njezine poglede bili odmah i žestoki sljedbenici Luthera i nisu u protestantskom kolu ostajali čitavoga života. Za neke od njih bile bi to samo epizode s okusom intelektualističke pustolovine i bijega od poznatog. Andriji Dudiću, piscu, znanstveniku i biskupu, podrijetlom iz Krapine, protestantizam je bio tek usputna epizoda. Rodio se 1533. u Budimu, gdje mu je otac Jeronim bio savjetnik ugarskoga kralja Vladislava. Mladi se Dudić nakon dobrih talijanskih učilišta u Veneciji, Padovi i Veroni i kratka boravka u Wroclavu uputio crkvenom karijerom, koja ga nije priječila da se bavi i humanističkim studijem, a i prirodnim znanostima, kojima je bio dosta naklonjen. Ostavio je za sobom golemu količinu tekstova, nemajući često volje za veće

pothvate i ni ne pokušavajući da mu jedno od djela stekne kakvu-takvu završenost. Da se rodio koje desetljeće prije, bio bi mu život manje uzbudljiv, ali kako je živio u vrijeme najintenzivnijih crkvenih podjela i velikih europskih sukoba oko vjera, nije izdržao da se i on u njih ne uključi. Možda se u tom metežu taj inače snalažljiv čovjek i nije izgubio, ali se baš najbolje nije snašao. Njegova učenost i dvorske manire stečene u Budimu uvele su ga ubrzo u visoka društva. Zbog učenosti, a svakako i zbog pobožnosti, još kao mlad čovjek imenovan je biskupom Knina, u kojemu nije mogao stolovati jer su ondje stolovali Turci. Nemajući svoje biskupije, proputovao je u to vrijeme i mnoge gradove Europe, briljirajući u učenim i moćnim salonima Pariza, Londona i Firence. U završnom dijelu koncila pojavio se u ulozi svojevrсна đavoljeg odvjetnika, braneći načelo svećeničkoga braka, a uz to javno zastupajući i pričešćivanje kruhom i vinom. Odmah po koncilu Dudić je napredovao u crkvenoj službi pa je postao biskup u Pečuhu sa sjedištem u Sigetu. Njegov se koncilski nastup doživljavao tada tek kao uspješan retorički zagovor zabranjenog i kao zanimljiva lekcija iz dijalektike. Za vrijeme jedne poljske misije u Maksimilijanovoj službi ostane Dudić zauvijek među Poljacima. U Poljskoj imao je i otprije dobrih znanaca pa tako bez veće muke uđe ondje u krug humanista i pjesnika bliskih reformaciji, a zaljubi se i u neku dvorsku damu te, našavši dobar razlog, napusti katoličanstvo. U Rimu zbog toga ovom koncilijaristu javno zapališe portret, iako nepotrebno jer im je on to koju godinu prije na koncilu, barem što se ženidbe tiče, i najavio. Oni mišljahu da je Dudić na saboru vježbavao retoriku, a on je naočigled svih uvježbavao svoj budući život. Poljakinja kojom se oženio ubrzo je umrla, pa se Dudić oženi po drugi put i to

glasovitom i vrlo borbenom reformiranom gospom Elizabetom iz obitelji Zborowski, koju su od milja nazivali Papisom. Prije smrti, koju je 1589. dočeka u Wroslawu, boravio je Dudić jo neko vrijeme i u Moravskoj, gdje se velikim intenzitetom bavio prirodnim znanostima.

Najvažniji Dudićevi znanstveni prilozi vezani su uz njegov prinos teoriji kometa koju je iznio opširnije prvi puta u spisu *De cometarum significatione* 1579. u Baselu i Krakowu. Ali ni tom prigodom nije Andrija Dudić svoje istraživanje završio. Ostavio je kao i obično mnogo toga otvorenog. Srećom, samo dvije godine po objavi knjige o repaticama pojavio se neki novi komet koji je, što je zapazio jedan ondašnji astronom, imao manju paralaksu od Mjeseca. Dudić je posjedujući taj podatak inteligentno zaključio da se to jedino može objasniti time što se repatica nalazila na mjestu koje je od Zemlje udaljenije nego Mjesec. Tako je napokon uporni Dudić opovrgao Aristotelovo gledište o tomu da repatice nastaju u područjima vatre, koja su se prema Filozofu imala nalaziti upravo ispod Mjeseca. Cijeloga svoga života bavio se Dudić djelima koja nije završavao, pa je tako o svojim namjerama s papinskim dogmama izdao vidovitu knjižicu u vrijeme koncila 1562. da bi kasnije kad je već postao protestant napisao i studiju o slobodnom braku svećenika *Demonstratio pro libertate coniugii* u koju je ugradio i nešto od osobne povijesti. Taj prijatelj Jana Kochanowskog bio je i sam pjesnik, pa je 1581. objavio i *Carmina Ad Jacobum Monavium*. Bio je svestran na posve humanistički način, zanimale su ga mnoge znanosti i mnoge vještine, a poznavao je i mnoge filozofske smjerove. Ipak, više od svega volio je pisati pisma i držati govore. Ostavio je tragova i u medicini i u retorici, i u teologiji i u astronomiji. Za takvu svoju

mногоstruku nadarenost rodio se prekasno, raštrkao je svoje spise na desetine strana, ostavši na kraju bez čvršćega naslova i poznatiji po konvertitstvu nego po književnim djelima.

Ništa manje od Dudićeva zanimljiv je bio i život njegova vršnjaka, Zagrepčanina Pavla Skalića, Rođen 1534, i on je rano počeo napredovati u crkvenoj hijerarhiji, ali ne zadugo jer je imao gotovo bolesnu sklonost da svakodnevno mijenja identitet. Bio je vičan književnim mistifikacijama i krivotvorinama, pa je svoje tekstove najčešće prepisivao i montirao iz tuđih knjiga. Bio je idealan čovjek svoga kriznog i manirističkom osjećajnošću natopljena doba. Mnogostrukost osoba što ih je za svoje tijelo izmišljao i mnoštvo imena pod kojima se kretao europskim salonima, teško da je ikada itko nadmašio. Kad god mu je zatrebalo, postajao bi grof ili markiz, a kad bi se našao u nevolji, s lakoćom je ispod skuta izvlačio tuđe genealogije kao vlastite. Čitav je život taj Zagrepčanin skupljao poene svoje zle sudbine, ali bi ga, jer je bio ćudljiv, brzo otkrivali i prepoznavali, bolje rečeno, nakon nekog vremena više ne bi znali ni tko je on ni odakle je ni koje su mu namjere. A on se želio samo igrati identitetom i skidati maske. Za teatar nije pisao nikada, ali je bio jedan od najboljih salonskih glumaca onoga doba koji je, izgubivši sve svoje maske i ostavši sam sa svojom nemirnom nutrinom, počeo bježati i od sebe. Prvo su ga potjerali iz Beča, onda je otišao u Stuttgart pa u Heidelberg, a na kraju i u Tübingen, gdje se približio protestantima i proglasio novorođenim. Brzo je Skalić shvatio da u tomu luteranskom svijetu novorođenost ima veliku vrijednost, a da tradicije i genealogije što ih je već potrošio

nisu ovdje bile toliko važne. Bilo mu je dopušteno da predaje na luteranskim sveučilištima u Tübingenu i Königsbergu, a napisao je, pridobivši svojom učenošću i strogova vojnika Hansa Ungnada, predgovor uraškom izdanju Trubarova slovenskog *Novog zavjeta*. To što je time postao i slovenskim piscem bilo je za Skalića posve prirodno jer on je već jednom bio i Veronez, zbog sličnosti svoga prezimena s tamošnjim prezimenom Scaliger. Obdaren urođenom manom laganja Skalić je i dalje bio u bijegu pa je, kada su ga naposljetku raskrinkali i njemački reformatori, morao preko Gdanska pobjeći u Pariz, a odande u München, gdje se i oženio. Tek nakon što je prekršio celibat taj se nekadašnji svećenik poželio vratiti u krilo svoje prve Katoličke crkve. Pokajao se i odbacio i Lutherov nauk i ženu, da bi pred smrt kao četrdesetogodišnjak počeo pisati čak i protureformacijske pamflete. Umro je u Poljskoj, izmoren silnim progonstvima, maskiranjima i lutanjima.

U svom kratkom životu stigao je napisati, a to će reći prepisati i krivotvoriti, mnoge knjige koje svojom raznovrsnošću i egzemplarnom neoriginalnošću još i danas zbunjuju one koji ih pozele čitati ili sistematizirati. Najbliže područje bila mu je kabala, o kojoj je često pisao, uporno prepisujući radove Katalonca Lulla o mnomotehnici i okultnim znanostima, posuđujući cijela poglavlja od Agrippe. Kao dvadesetogodišnjak u Bologni je 1553. objavio spis o svim vrstama znanosti, pri čemu je pored božanske, nebeske, elementarne i anđeoske on razumljivo najpedantnije obradio đavolsku. U Beču je tri godine poslije objavio i knjigu svih tajni, koju je naslovio *Occulta occultorum occulta*, stvorivši djelo koje su mnogi čitali tražeći kamen mudrosti koji u toj kompilaciji nisu mogli naći. Njegovo najčešće

spominjano djelo tiskano je u Baselu 1559, u vrijeme kad je imao 25 godina. Toj knjizi u kojojjedva da ima i jedan piščev redak dao je zagonetni naslov *Encyclopaediae seu orbis disciplinarum epistemon*, i ako ni po čemu ta je svaštara zanimljiva upravo po tom naslovu u kojemu se prvi put pojam *enciklopedija* upotrijebio u modernom značenju, dakle knjige u kojoj su sakupljena i usustavljena vrlo raznorodna znanja. Cijeli je život Pavao Skalić lutao daleko od rodne grude. Jednom se doduše proglasio i Ličaninom, iako, koliko je poznato, tamo nikada nije bio. U domovini nije ostavio tragova, ali time nije umanjio svoje značenje u časnoj nomenklaturi njezinih izgubljenih energija i razmetnih sinova. A da je bio pravi razmetni sin, svjedoči mala biblioteka teoloških spisa što ih je objavio pred kraj života, želeći valjda skinuti i svoju posljednju masku. Pred oproštaj sa životom, u kojemu je prebrzo izgorio, napisao je taj nekadašnji protestant i kabalist, okultist i pokajani svećenik, spis koji se i nije mogao drukčije zvati nego *Pro ecclesia Romana*. Umro je u Gdansku u četrdeset prvoj godini.

Antun Vrančić i lakoća uspona

Epistolarni opus Šibenčanina Antuna Vrančića, Držićeva vršnjaka, povjesničara, putopisca i pjesnika, a pred kraj života primasa i regenta Ugarske i Hrvatske, koji se rodio na Mediteranu, a kojemu je Panonija bila sudbina, izniman je po svojoj opsežnosti i po broju subesjednika. Sačuvalo se više od 400 Vrančićevih pisama, napisanih od 1538. pa do 1573, kada je pisac umro. U

svojim pismima bio je čas ljubavnik, čas brižljivi rođak, čas moralist i obnašatelj najviših crkvenih i svjetovnih dužnosti. Iz tih pisama razvidno je da se Vrančić, rođen 1504, koji je već na padovanskom studiju stekao vrlo dobru humanističku naobrazbu, po neuralgičnim ročkama svoga doba kretao s nepogrešivom točnošću. Po vokaciji bio je najprije diplomat. Pisac, on svakako nije bio pjesnik, premda su mu u Krakovu 1537. i 1542. objavljene zbirke *Elegiae* i *Otia* u kojima ima stihova najširega tematskog raspona, od onih u kojima opjevava vino i spol, do onih u kojima s prezirom piše o bludničinu prstenu, ali je svim tim pjesmama zajednička neka čudna pospanost i zamorenost, neko turobno dokumentiranje pjesničke i ljudske dislociranosti. U pjesmi *Ad se* ispovijeda se Vrančić govoreći o sebi kao o onomu koji silom prilika nije na svom ljudskom mjestu: "Gdje sam, tu nisam, niti sam ja koji govorim ovdje, tamo gdje htio bih pak da sam, ne mogu ja bit." Nezadovoljstvo sudbinom nije u Vrančića samo poza, ono je posljedica dosade što ju je u Šibenčanina stvarala lakoća kojom je uvijek ostvarivao sve što bi poželio. U svom životu susreo je on mnoštvo ljudi, ali je zato vrlo rijetko ostvarivao stvarni ljudski dodir s drugima. Čak i izbor Ugarske kao zemlje u kojoj će provesti najveći dio života nije dolazio iz njegove nutrine. Bio je taj izbor, pored toga što je izazvan slučajem te preporukama Petra Berislavića i strica Ivana Statilića, najviše potaknut okolnostima u kojima Hrvat Vrančićevih ambicija i nije imao drugoga prostora u kojemu bi se društveno profilirao. I Vrančić je kao i mnogi drugi u ono vrijeme, mislio kako je Ugarska predobra da bi u njoj živjeli samo Mađari. Takva uvjerenja stvarala su od te bogate zemlje najvažnije višenacionalno središte netalijanske renesanse, stvarala su

mnogoljudnu zemlju koja je lako izgubila svoja barbarska obilježja i čiji su dvor i velikaši postali svijetli dio Europe, koji je oružjem, ali i civiliziranošću htio, kad drugi nisu, braniti kršćanski Zapad od istočnih prodora. Tako se i dogodilo da su oni koji su stigli iz najdubljih dubina Azije postali predziđe europskom Zapadu, da su stvorili državu u kojoj je višejezičnosti i višenacionalnosti bilo više nego u ijednoj drugoj europskoj državi onoga vremena. Svoj doživljaj te nekoć moćne panonske države ali i svijest o njezinu suvremenom urušavanju, krizi i neslozi iskazuje Vrančić u pjesmi *Ad Hungaros*:

(...) Panonci, silom napose

Želi svaki od vas žezlo da nosi ko kralj,

Vodite ratove ljute međusobno u kući svojoj

Tako da uzalud svu vlastitu slabite moć.

Zemun je pao, a slavonska Turčinu robuje zemlja,

Budim pod jaram je djet, Istar je propao s njim.

Nesložni duhom ni oružje svoje ne združiste snažno,

Kao da slobodan već Dunav i Budim je grad.

Vlastitu rušite krunu...

Život Antuna Vrančića kao da je imao tri odvojena i u sebi prilično zatvorena razdoblja. Prvo je obuhvaćalo godine njegova odgoja i učenja, vrijeme u kojemu je kao šesnaestogodišnji dječak

stigao u Ugarsku, na dvor Ivana Zapolje. Slijedile su godine studiranja u Italiji, Austriji i Poljskoj, a onda povratak u Ugarsku, gdje 1530. postaje Zapoljinim tajnikom. Tada počinje drugo razdoblje Vrančićeva života, za vrijeme kojega je bio u bliskim vezama sa Zapoljom i njegovim nastojanjima da pregovarajući s Turcima zadrži stanovitu autonomiju ugarsko-hrvatskoga prijestolja. Neko vrijeme nakon kraljeve smrti bio je Vrančić u bliskim i prijateljskim vezama sa Zapoljinom udovicom Izabelom. U tom je razdoblju za interese pomirljive i profrancuske politike poudzimaio mnoga diplomatska putovanja po europskim dvorovima, a 1546. posjetio je i rodni Šibenik, koji poslije toga više nikada neće vidjeti. Blizak mu je bio i brat Mihovil, rođen 1507, koji je također u Ugarskoj radio za Zapoljine interese i koji je, poput brata, skladao latinske stihove. Važan je Mihovilov govor Transilvancima u kojemu brani logiku paktiranja s Turcima, pri čemu misli da je to manje zlo od prihvaćanja habsburškoga pokroviteljstva koje bi, misli ovaj Antunov brat, vodilo do fizičkoga uništenja cijeloga naroda. U stvarnim okolnostima dolazak pod habsburšku krunu doveo je istina do pada Sigeta, ali ne i do fizičkog nestanka i Ugarske i Hrvatske. Vrančići su u toj fazi bili idealisti i nisu baš dobro pročitati skrivene poruke vremena koje je bilo sklonije širim udrugama i većim carstvima. Vrančići su zajedno sa Zapoljom povjerovali da je malo lijepo i dovoljno, a nisu znali da dolazi doba sa snažnim osjećajem za monumentalnost i da interesi velikih sila vode Hrvatsku daleko od Zapoljinih i njihovih zamisli. Mihovil je ostao u sjeni uspješnijega brata ne samo u hijerarhiji Zapoljina dvora i ne samo u jeku sukoba sa Stjepanom Brodarićem, koji je bio najveći Vrančićev konkurent i neprijatelj, nego još više nakon 1549, kada je

inteligentni Antun na vrijeme shvatio da je došlo vrijeme da se iskrca s broda koji tone i da se spasi. Instinkt je Antuna Vrančića i tom prigodom izvršno poslužio, jer bio je to posljednji čas u kojem se još mogla promijeniti zastava i kada se još moglo prijeći u tabor dojučerašnjih neprijatelja.

Antun Vrančić je u vrlo kratkom roku i bez većih sukoba ušao u krug pristaša Ferdinanda I. Tako je započela treća faza njegova života, u kojoj je po crkvenim i svjetovnim hijerarhijama počeo napredovati brže nego što se i sam mogao nadati. Već 1553. imenovan je biskupom pečujskim, a to što je tada postao i kraljev savjetnik odvelo ga je u carigradsku misiju, gdje je trebao pregovarati sa sultanom Sulejmanom o miru. Četverogodišnji put, na koji je krenuo u društvu vrlo zanimljivih ljudi, probudio je u njemu istraživački i humanistički žar i okrunjen je važnim arheološkim otkrićima do kojih je u Angori došao s Flamancem Busbecquom. Putovanje u Carigrad potaknulo je Vrančića da napiše neku vrstu povijesnog putopisa o putu od Bude do Drinopolja. To je djelo na svoj način važan arheološki traktat u kojemu se iznose rezultati o iskapanjima i o nalazima do kojih su Vrančić i drugovi došli u Turskoj. Bio je izvrstan opažač događaja i ljudi, krajolika i običaja, tako da njegov putopis ostaje vrlo zanimljivo štivo u kojemu pisac s osjećajem za pojedinosti opisuje kolone izbjeglica, pustoš porobljenih krajeva, beznadnu sliku svijeta koji je nekoć bio slavna Korvinova Ugarska. Tako on opisuje slavna kraljevstva Srba, Bugara i Grka, koja su postala prostor beznađa, opljačkan i bez energije. Vrančićev *Iter Buda Hadrianopolim* jedan je od četiri pisana izvora o istom putovanju. Za vrijeme toga puta svoj je dojmovnik ispunjavao i zapovjednik dunavske flote Franciscus Zay, zatim neki putnik koji se zvao

Johannes Dernschwam, ali je najbolje stranice, pored Vrančićeva *Itera*, napisao Ogier Ghislain de Busbecq, čiji tekst ima naslov *Legationes Turcicae*, a izvještaj o arheološkim nalazima *Monumentum Ancyranum* nalazi se među Flamančevim rukopisima u bečkoj Nacionalnoj biblioteci. O svom carigradskom putovanju napisao je Antun Vrančić i vrlo dobar *Dialogus*, u kojemu s bratom Mihovilom razgovara o carigradskom poslanstvu i gdje odgovara bratu na pitanja, produbljujući putopis tako da se *Iter* i *Dialogus* mogu smatrati jedinstvenim djelom. Mnogi su Vrančićevi rukopisi na svoj način torzo. I njegov *Iter* kao da nije završeno djelo, jer da jest, onda se ne bi prekinuo usred rečenice: *i uskoro evo grada Drinopolja...*, a da pri tome pisac o gradu ne govori više ništa. Na prvom putovanju Vrančić je u Carigradu proveo čak četiri godine, dok se u Maloj Aziji zadržao nekoliko mjeseci, obavivši tom prigodom uspješno svoj diplomatski, ali i arheološki posao. Putovao je u Tursku još jednom, i to 1568, nakon sigetskog poraza, u misiji koja je uspjela sklopiti osmogodišnji mir s Turcima. Nekadašnji Zapoljin pristaša, čim je prešao u protivnički tabor, bio je od kralja nagrađivan najvišim častima te je ubrzo postao nadbiskup ostrogonski i primas ugarski, a 1572. taj putnik i diplomat, pjesnik i povjesničar bio je postavljen za kraljeva namjesnika u Ugarskoj i Hrvatskoj. Da je mogao živjeti još samo nekoliko dana, bio bi 1573. od pape primio i vijest da je imenovan kardinalom. Na žalost, u ono je doba pošta imala svoju logiku pa Vrančić, koji se poštom služio više od većine svojih suvremenika, zbog njezine sporosti nikada nije doznao i za posljednju promociju.

Dinamičnost života odmagala mu je kad je god želio trajnije raditi na književnom polju, pa mu tako nije bilo suđeno da završi

zamišljenu povijest ugarske Crkve i događaja koji su se odigrali nakon Korvinove smrti pa do njegova vremena. Njegov spis *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni* samo je skupni naslov za niz fragmenata. U vrijeme Sulejmanove provale u Moldaviju i Erdelj napisao je Vrančić četrdesetih godina stoljeća, kao mlad čovjek, i historiografsko-geografski spis *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, ali su njegov omiljeni žanr ipak bile biografije suvremenika. Tako je sačuvan od njega životopis Zapoljin, radio je i na knjižici s naslovom *Vita Petri Berislavi*, a na kraju napisao je i objektivan životopis najneugodnijeg suparnika na ugarskom dvoru, Jurja Utješinovića. Pisao je Šibenčanin i na mađarskom i na talijanskom jeziku, a da je pisao i na hrvatskom, svjedoči *Molitva ku složi i govori svaki dan*, objavljena nakon autorove smrti. Ipak, najuspješniji medij za Vrančićevo pero bila su pisma, od kojih ono Magdaleni Millaversi, nekadašnjoj ljubavnici, kao da je izišlo sa stranica neke romaneskne strukture, premda je zapravo riječ o nježnu i vrlo osobnom pismu staroj ljubavi. Taj tekst ispisuje Vrančić za vrijeme srpanjske vrućine 1543. u erdeljskom Biogradu, ili kako on zove taj grad, Alba Iulia Transsylvania: "Ali nemoj misliti da te, ljubavi moja, ikada mogu zaboraviti, iako i tvoja ljepota prolazi, a i mene sama, čini se, napušta onaj ljubavni žar koji nas je bio vezao. U tebi sam uistinu nešto više ljubio i divio se, draga, više nego izvanrednu ljepotu ili cvijet najpristaliije mladosti: osobito narav, stranu svakoj korintskoj pohlepi, zatim čednost povezanu s ljupkošću i prijaznost sa suretljivošću, nadalje glazbeno umijeće, u kojem si se glasom i sviranjem na harfi toliko isticala te mi se činilo kad si – dodam li lidijske i jonske napjeve i ostalo pred čime ljudi lako padaju u zanos – rado uzbuđivala

Mlečane, da nedvojbeno možeš nadmašiti Ariona ili uspavati Arga; naposljetku plemenitost i otmjenost u postupcima koju sam u tebi upoznao tako stalnu, a inače tako rijetku, te sam smatrao da si potekla od trojanskoga plemstva, o kojeg su se vrlo udaljeno podrijetlo i sjajnu veličinu mnogi kraljevi i više naroda otimali ne samo kao da ga prisvajaju nego da doista vuku lozu od njega. Zbog toga, premda si vanjskim likom, kretnjama i krasotom jasno izazivala lijepu i proslavljenu hvalu, čak si i više od toga nečim tako ljupko, tako dražesno zračila licem, očima, po čemu mi se činilo da si i samoj Veneri više nalik: ipak sam poslije, pošto sam stupio s tobom u prisnije i dublje veze, jasno u tebi otkrivao čistu i časnu, gotovo bih rekao rimsku Lukreciju. Stoga si i one svoje draži, tako obuzdavane ovim velom poštenja i predavane uz neku uzdržljivost, činila nedvojbeno dražima i poželjnijima pa si one koji te vole poticala da ih mnogo više poštuju i cijene, znajući da je svaka pretjeranost niska i pripada samo prostom puku."

Sigetski martirij Nikole Zrinskog

Dok se Antun Vrančić meteorski uspinjao u habsburškoj hijerarhiji pao je pred Turcima na jesen 1566. i Castrum Sigeth. Taj događaj, koji je imao velik europski odjek, ipak se u većini onovremenih ljetopisa tretirao kao ponešto zakasnio i periferan. Bila je to velika nepravda jer pod Sigetom su Turci Nikolu Šubića Zrinskog i njegovu vojsku porazili prije svega zato što je sigetske branitelje neodgovorno ostavio na cjedilu njihov car. Zrinski i

njegovi suborci junački su pali u samoubilačkoj bitci, u kojoj nisu imali nikakvih izgleda. Uzvikujući *Jezus, Jezus* pošli su oni ususret smrti, koja im je došla kroz razorene sigetske zidove. Bio je Zrinski prvi sveeuropski vitez nakon koncila u Trentu, prvi junak križarske vojne što ju je 1563. završeni koncil najavio svima koji su se na rubovima Europe suprotstavljali Katoličkoj crkvi i rimskom papi. Marginalizirati pogibiju Nikole Zrinskoga u kronološkim tablicama onoga vremena mogli su samo oni koji su u vezi s tim događajem imali nečistu savjest, oni koji nisu htjeli vidjeti i stvarne razloge Sulejmanova nastojanja da kršćansku vojsku porazi upravo u Sigetu. Ti razlozi bili su vrlo jednostavni. Logikom geopolitike oni su ostarjela Sulejmana nakon pada Beograda i zauzeća Bude vodili prema padu Beča. Dunav i njegov tok bili su najprirodniji nacrt te navale. Zrinski je u Sigetu stvarno ali i simbolično branio Beč, Europu i zapadno kršćanstvo. Utoliko branio je on i Hrvatsku, koja je u političkom smislu bila tek ostatak ostataka. Izabrao je Nikola Zrinski za tu samoubilačku gestu pravi trenutak, čak i zato što je u isto doba samo nekoliko stotina metara dalje od razorena Sigeta, u svomu čadoru bolestan na smrti ležao Sulejman Veličanstveni. Taj silnik umro je prirodnom smrću u trenutku dok su njegovi janjičari sjekli Zrinskoga i njegovu pratnju u razvaljenoj sigetskoj tvrđavi.

Čim je Siget pao, iz jadnih ostataka ugarsko-hrvatskih otišli su u svijet izvještaji koji su opisivali neodlučnost cara Maksimilijana i isticali žrtvu vojskovođe Zrinskog, ali više od svega sigetska se bitka uklapala u antiturska očekivanja. Bila je ona dio koncilske narudžbe. Zrinski, mrtav pod Sigetom, nije bio stvarni pobjednik, ali je svima nakon njegove hrabre pogibije bilo jasno da turskoj sili i tlo i more sve više izmiče pod nogama.

Tomu je pomogla žrtva Nikole Zrinskog, ili bolje, tomu je pridonio mit koji je iz te žrtve stvoren. U Europi se u vrijeme kad pogiba Zrinski svuda spremaju za svoje unutrašnje sukobe, spremaju se na veliko čišćenje vlastitih državnih ideja. Smrt Zrinskoga na periferiji u takvim se kalkulacijama mogla učiniti uzaludnom. Kratkovidnim očima s uzdrmanih zapadnih dvorova činila se ta smrt suvišnom, ali u općim kretanjima vremena, a također i u stvaranju hrvatskog, ali i mađarskog, mita koji će se dugo u budućnosti pothranjivati, imao je sigetski jaganjac itekako smisla. Skori poraz Turaka kod Lepanta bio je prvi, ali i konačni poraz turske sile na moru, a bitka kod Siska 1593, zaustavila je njihovu silu s političkim posljedicama koje Hrvatima doduše neće donijeti velike koristi, ali će im barem donekle primiriti granice. O pogibiji Nikole Zrinskog kao i o postupku s njegovim zemnim ostacima španjolski poslanik Mos de Chanton u šifriranom pismu ovako izvješćuje Filipa II:

"Turčin mu je poslao poslanika tražeći da se preda i da ne dopusti da ga se ubije, i da će se s njim dobro postupati. On ništa nije htio i na kraju narediše nekom janjičaru da ga pogodi arkebuzom u prsa, i on to učini. Ipak, knez se držao na nogama nazivajući ostale psima i pozivajući da mu se približe. Zatim ga pogodiše drugom arkebuzom u tijelo i još jednom u glavu i na taj način pade.

Dodoše zatim i odsjekoše mu glavu i odnesoše je Turčinu. Kad ju je on vidio, zapita da li to bijaše kneževa, i kad su ga uvjerali da jest, reče mu: 'Hrvate, Hrvate, više puta sam te poticao da mi predaš utvrdu i nisi htio, sada si mi je prepustio, i svoju glavu također.'

Još uvijek držeći do kneževa junaštva, kao što je to i razumljivo, naredio je da se donese žuta svila i da se postavi preko lica mrtvacu i da glavu umotaju u crni baršun, i na isti način postaviše jedan jastuk na zemlju i glavu na njega. Nakon što je tu bila jedan dan, poslaše je Paši u Budim, koji ju je poslao umotanu u grimiznu svilu knezu od Salme koji je bio u Komoranu. U nedjelju, petnaestog, kada je sav narod iz Komorana došao da se sjedini s ovim taborom ispred Gjöra, stavili su kneževu glavu u kola pokrivena crninom s crnim baršunom i bijelim križem."

Bitka pod Sigetom trajala je nekoliko tjedana, a kada su početkom rujna redovi branitelja prorijedeni, povukao se Zrinski u unutrašnjost već ionako razorene tvrđave. Turci su mu, kako se vidi i iz španjolskoga teksta, nudili pregovore, nudili su mu, ukoliko preda tvrđavu, vlast nad nekom posvema simboličnom i malom Hrvatskom. Ali Zrinski pod Sigetom nije bio diplomat nego vitez. Makjavelizam renesanse izišao je iz Sigeta. Ondje je svoju povijesnu ulogu do kraja igrao prvi posttridentinski junak. Pored svih društvenih uspjeha i uspona Antunu Vrančiću pripadala je samo prošlost, a budućnost je pod Sigetom pripala Zrinskom. Maksimilijanova vojska bila je u Gjöru i nije ni pomišljala da Zrinskom priskoči u pomoć. Zrinski je svoj mit morao izgraditi na osamljenosti žrtve, na slici o vladaru koji je na pozornici svijeta postao slab, ali koji padajući raste. Prvi koji je opisao tu povijest i koji ju je poslao u mit bio je Hrvat Ferenc Črnko, koji je u vrijeme bitke bio komornik i dvorski pisac paloga junaka, i koji je imao sreće da među rijetkima iz sigetske tvrđe izvuče živu glavu. Dospio je u ropstvo, odakle ga je ubrzo spasio Nikolin sin Juraj, koji je očeva dvorjanika potaknuo da na dvadesetak vrlo zbijenih i uzbudljivih stranica opiše smrt Nikole

Zrinskoga u Sigetu. Črnko je svoje djelo napisao u hrvatskoj verziji, koja je izgubljena, ali je zato njegov spis u latinskom ruhu, koje mu je dao Slovenac Samuel Budina, već 1568. bio toliko proširen Europom da su ga suvremenici mogli čitati i na njemačkom i na talijanskom jeziku.

Brojna su izdanja Črnkove knjižice kojoj je hrvatski naslov bio *Posjedanje i osvojenje Sigeta*. Sačuvana je i jedna njezina hrvatska redakcija koja nije iz pera samoga pisca, nego je nešto mlađi hrvatski prijevod iz latinske verzije. O Črnku, čiji je spis u svoje doba bio često čitan, zna se malo. Bio je on razmjerno obrazovan pisac koji je svoje djelo primjerio duhu narodnoga pripovijedanja. Pod Črnkovim rečenicama odjekuju i narodni deseterci iz junačkih spjevova. Najuspjeliji dijelovi Črnkova spisa oni su u kojima opisuju pripremu Zrinskoga i izlazak na posljednji megdan. Ta scena svojom je dramatičnošću tvorila središte mita o Zrinskome, a prizor u kojemu Zrinski govori vojnicima o kazni Božjoj za počinjene grijehe bio je posvema u skladu s onodobnom političkom i crkvenom logikom koju su Zrinski djelom, a Črnko perom, bespogovorno slijedili. Činjenica da spis za junaka uzima gubitnika kao da je izišla iz isusovačkih traktata o novim tragačkim protagonistima. U tim isusovačkim priručnicima nisu bili poželjni zbunjeni i dezorijentirani renesansni, antikom nadahnuti heroji, koji čitaju Machiavellija i koji ne znaju ispravno procijeniti ni svoj status, ni svoju nutrinu, ni svoje vrijeme. Novi junaci i u mitu i u životu, u historiografiji i u teatru, u knjigama, ali i na bojištu, nisu pobjednici. Novi junaci su kraljevi pod odorom martira. Njihova idealna prefiguracija je Marija Stuart, katolička škotska kraljica, vršnjakinja Nikole Zrinskog. Ti kraljevi-mučenici nisu pobjednici dok sjede na prijestoljima, dok

jašu konje i dok vade mačeve. Njima je u toj novoj koncepciji junaštva i žrtve pobjeda osigurana tek u vječnosti. U tom je smislu Črnkov spis o pogibiji Zrinskog, koji je kanonski izvor ovoga mita, posvema slijedio glavnu ideološku, ali i poetičku maticu svoga doba. U istu su se maticu uključivala i druga srodna djela o Sigetu u kojima je pored reproduciranja priče o velikaševoj pogibiji bilo još i mnogo dvosmislenih političkih i nacionalnih ocjena, pa i prešućivanja Črnkove premijernosti. Uz to ti mlađi spisi o Nikoli Zrinskom ignoriraju hrvatski aspekt te pogibije i zaboravljaju činjenicu da je ojačana kuća Zrinskih, posebno nakon slabljenja roda Frankopana, preuzela na svoja pleća svu krhkost političke Hrvatske. Pogibija Nikole Šubića Zrinskog pod Sigetom uza sav svoj uski nacionalni značaj u potpunosti je europska činjenica. Ta pogibija nedvojbeno je imala veze i s krunom sv. Stjepana, i sa završenim koncilom u Trentu i s austrijskim prijestoljem. Bilo je u njoj posttridentinskog internacionalizma, ali je ona u svojoj mitskoj dimenziji samo Hrvatima dala idealno spremište u koje su mogli pohraniti ono što im je nedostajalo. Na žalost, i u taj su se istočnoeuropski mit usredištile smrt i propast.

Radikalni platonizam i univerzalizam vršnjaka Giordana Bruna

I protestantski i katolički zeloti trudili su se da pokažu kako su samo oni posjednici ključa za razumijevanje svijeta i kako su samo oni tvorci dominantnoga pogleda na svijet. Ipak, ni jedni ni

drugi izvorne filozofije nisu stvorili, jer ni jedni ni drugi nisu razvili originalnu misao koja bi ih bitnije razlikovala od tomističkoga mediјеevalizma, od retoričkoga humanizma ili neoaristotelijanizma, koji su i dalje i za luterane i za papiste bili temeljna polazišta. Tako je to bilo i u mlađih Lutherovih sljedbenika, a tako je bilo i prvih jezuitskih naraštaja nakon Ignacija Loyole. U međuprostoru koji su otvorili ti moralisti i fanatični pobornici krajnosti, u jednom slučaju razumskih krajnosti a u drugom emocionalnih, smjestila se, ne baš udobno, ali svakako tvrdoglavo, jedina originalna misao kasne renesanse. Njezine nositelje teško bi bilo podvesti pod jedan pojam, premda je svima bio zajednički radikalni platonizam i suprotstavljanje tradicionalnoj slici svijeta, premda je svima bila zajednička potreba da svim pojmovima i svim vidljivim stvarima mijenjaju proporcije, deformiraju dotadašnje vizure. Ti mislioci bili su opremljeni mnogim iskustvima prethodnih filologija i filozofija, ali su izabrali onu koja im je nudila najviše slobodne misli i koja im je omogućila da čitav svemir pogledaju u zrcalu nove osjećajnosti. Njima nisu pripadale ni crkve ni ideologije. Aristotela su ti filozofi, koji su 1600. simbolično izgorjeli s Giordanom Brunom na rimskom Campo dei Fiori, potpuno svrgnuli s trona. Za njih ni u čemu nisu vrijedila načela prvoga quattrocentističkoga humanističkog vala, a to znači ni njegov optimizam, svejedno je li pročitao u Platona ili u Aristotela, ni zagovarao harmoniju uz pomoć divinizacije ženina tijela. Radikalnim platoničarima iz druge polovice 16. stoljeća platonizam Marsilija Ficina i Jurja Dragišića bio je stran, gotovo jednako koliko im je bio stran i svaki aristotelizam. Paracelsus je već 1527. na javnim mjestima palio antičke knjige, jer za njegov

naraštaj, a onda još više i za one kasnije, koji su bili bliski misticizmu i njegovoj kabali, obnova antike kakvu je proveo rani humanizam bila je izravni krivac za mnoge nevolje što su snašle svijet i njegov duh.

U vrijeme kad je Paracelsusov naraštaj počeo odbacivati humanističku, prema njima preusku reinterpetaciju antike, i mnogim je kritičkim duhovima među Hrvatima postala vidljiva opasnost što ju je za duh, ali i za europska tijela, nosila duhovna raspolovljenost tada već staroga kontinenta. Martin Luther, izvjesivši svoje teze, a malo zatim i u obračunu s vlastitim sljedbenicima, pokazat će im pravo lice svoje monološke svijesti. On je preko noći prebrisao sve pozitivne investicije svoga pokreta, pa zato s njime ni prirodno savezništvo nisu htjeli imati čak ni oni koji su ga poput Erazma stvorili. S druge se strane, već nakon prvih sjednica koncila u Tridentu pokazala nemogućnost dijaloga s neistomišljenicima, a sve glasnije su se čule i Loyoline verzije obnove medijevalizma na svim razinama. Reformacija i restauracija dvije su riječi slična zvuka i obje su se s istim nakanama ticale planetarne evandelizacije u uvjetima kasnorenesansnoga populacijskog buma i najave novih tehnologija. Sredinom stoljeća onaj tko je htio podnositi račun stoljećima humanizma i antičke obnove imao je i previše razloga da bude razočaran. Imao ih je još više ukoliko nije htio da poput Antuna Vrančića, Andrije Dudića ili Pavla Skalića nekoliko puta u životu mijenja i boje i zastave. Dovoljno razloga da bude razočaran imao je svaki onaj tko je s odgovornošću htio sagledati nesigurnost u koju je duh sredinom stoljeća već na prvi pogled bezizlazno upadao. Ideologija filozofa iz Paracelsusove i Brunove družine bila je univerzalistička i mirotvorna. Za njih su načela

božanske ustrojenosti svijeta bila nedodirljiva, ti filozofi divinizirali su Platona, a usporedno s njime i elemente kabale, zatim i navodnu Mojsijevu usmenu predaju, istraživali su oblike onoga što su nazivali *ars memoria*, bavili su se okultnim znanostima, magijom, čitali su požudno orfičke spise i Hermesa Trismegistosa, kaldejska proročanstva, orijentalnu mistiku, dešifrirali drevne hijerogliffe i stvarali novi šifrirani jezik kojemu je cilj bio doprijeti do Tajne. Opremivši se tom baštinom, oni se nikada, čak i kada su gorjeli na lomači, nisu drznuli u temelje rimske Crkve s pozicija neke druge crkve ili ideologije. Njihova ideologija bila je ideologija unutrašnje slobode i svjetske odgovornosti i u njih su vjerovali u okviru svog univerzalizma. Bliske su im bile ideje o bratstvu svih duša i osjećaj da je svaki čovjek cijeli jedan svemir. Njihova kritika tradicije nije se protezala na kritiku stvarnosti, jer oni društvenu stvarnost nisu doveli u pitanje u njezinim vlastitim kategorijama. Oni su se kretali u sferama gdje stvarnost gotovo da i nije postojala.

Sve njih hranila je svijest o novu i dobro naslućenu položaju zemlje u svemiru, a shodno tomu i o novu položaju čovjeka u stvarnom svijetu. Premjestivši čovjeka iz središtasvemira u beskonačni i neuhvatljivi fluidni prostor, ti su filozofi najprije morali odrediti kategorije vremena i prostora. Oni su doznali da prostor u kojem se čovjekov duh kreće nije ograničen nego beskonačan, oni su prvi naraštaj koji je dosljedno izvukao zaključke iz spoznaje da tijelo koje u prostoru napušta svoje mjesto ne mijenja svojim odlaskom i izostankom taj isti prostor. Oni su shvatili da ispražnjeno mjesto samo sebe ne napušta nego da je odmah spremno primiti i novo tijelo te ga redefinirati. Ovi su filozofi doznali da nema prirodnoga mjesta, a to je, preneseno iz

kategorija matematike u teoriju države, približavalo čovječanstvo vremenima u kojima će oni koji će uskoro kraljevima odrubljivati glave vjerovati da tako što možda ima i matematičko opravdanje. Na načelima neovisne egzistencije prostora i relativnosti pojedinčeva mjesta svoju je prirodnu filozofiju kao prijedlog društvene misli.

Najstarije kajkavske pjesmarice

Na sjeveru hrvatskog etničkog prostora, ograničena mađarskim i njemačkim jezičnim rubovima, pojavila se najprije u krilu luteranske reformacije, a ubrzo i protureformacijske katoličke obnove, pokrajinska književnost kajkavskoga narječja. Piscima toga narječja priključuju se korpusu hrvatske književnosti poglavito u drugoj polovici 16. stoljeća, iako je i prije prvih objavljenih knjiga bilo autora koji su i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ovladali jezikom prikladnim za književno izražavanje. Pjesnički jezik kajkavaca imao je dakle već i u renesansi svoju prethistoriju. Ni Andrija Šajtić, pjesnik, ni Ivan Pergošić, pravni pisac, ni kalvinistički propagator Mihalj Bučić, a ni Antun Vramec, teolog i povjesničar, nisu morali kretati iz vakuuma. Dijalekt na kojemu su oni pisali posudio je svoj jezični lik od kajkavskoga narječja hrvatskog jezika, koji se govorio, a i danas se govori, u trokutu oko Zagreba, Varaždina i Krapine. Ti prvi domaći kajkavski autori uzeli su na sebe zadaću da normiraju jezik koji je kolokvijalnu gipkost i specifični emocionalni valeur već otprije posjedovao i koji je bio iskušan u pučkoj poeziji i pučkom pripovijedanju. Prvi kajkavski književnici začeli su tijekom 16. stoljeća još jednu od pokrajinskih grana domaće

književnosti, koja je duhovnom krajoliku Hrvatske povećala raznolikost, a Zagrebu, Varaždinu, Krapini i Čakovcu donijela puno udioništvo u geografiji hrvatske književne povijesti. Već je u nemalom broju srednjovjekovnih pisanih izvora koji su nastajali u središnjoj Hrvatskoj lako uočiti neke osobine govornoga kajkavskog jezika, i to u korpusima koji su u temeljnim slojevima bili čakavski ili štokavski. Ti nalazi dijalektalne hibridnosti pripadaju filologiji i arheologiji, ali oni živo svjedoče da su u Hrvatskoj oduvijek postojale, nekad nesvjesne, a nekad i programski iskazane težnje, za stvaranjem mješovitoga jezičnog tipa koji bi posuđivao elemente iz svih narječja i mjesnih govora i koji bi preuzeo zadaću da bude jezik razumljiv što širem krugu hrvatskih govornika u svim hrvatskim zemljama, dakle i u Dalmaciji i u Bosni i u Slavoniji i u Istri i u Dubrovniku, a razumije se, i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Takva tendencija očigledna je na dijakronijskoj razini gotovo u svim epohama starije hrvatske književnosti, a na sinkronijskoj razini u većini kajkavskih tekstova. Kako u onima najstarijim, tako i u onima iz mnogo mlađih epoha lako se uočava dvojnost toga jezika, pa dok je kajkavski jezik sjevernohrvatske pravničke i službene komunikacije bio od početka impregniran i čakavskim i štokavskim osobinama, dok je dakle bio hibridan, dotle je jezik pjesničkih tekstova zarana usvojio dijalekatsku čistoću, a time i bliskost govornom jeziku. Zato se anonimna poezija najstarijih kajkavskih pjesmarica i danas suvremenom čitatelju čini začudno bliskom i lako razumljivom, dok se tekstovi javne problematike zbog svoje hibridnosti i stiliziranosti, zbog teško razumljivih kalkova jedva mogu čitati bez teškoća. Nasuprot teško prohodnim proznim tekstovima, jasnoćom i smirenom pjesničkom točnošću, lijepim slikama i intimizmom koji je svojstven kajkavskoj dijalektalnoj literaturi ukazivali su se stihovi prvih pjesama kajkavskih poeta. Minijaturu o tek rođenu Ježušu mogli su potpisati mnogi suvremenici s hrvatskoga juga, ali bi tek najbolji

među njima znali ponoviti njezin ritam svakodnevnoga govora koji je i danas živ u krajevima u kojima je prije pola tisućljeća bila napisana ova pohvala obiteljskoj ljubavi, ova sjeverna vršnjakinja "pjesama na narodnu" iz Ranjinina dubrovačkog zbornika:

*Po svetu je bila tmica kakti v rogu,
v štalice je spala vu trudeh Marija,
sladko si Marija senjke prebiralala,
kad je došel jangel i zbudil Mariju:
"Vstani se, Marija, sinek ti se rodil,
stani gor, Marija, Ježuš se narodil,
sad je prav polnoči, al je vse v svetloči."
Stala je Marija, sineka dragala,
je je i od senka Jožefa budila:
"Vstani se, Jožef, sinek nam se rodil,
sinek nam se rodil, moj predragi Ježuš."
Dok se Jožef zbudil, Ježuša pogledal,
i jošče ga néje niti pravo kušnul,
došle su tri vode mlačne kakti kropek,
koje jesu onda Ježuša kupale.
Jožef je naredil z rožicah zibalku,
i došli tri vetri topli kakti sapa,
koji jesu onda Ježuša zibali,
Ježuša zibali, malko ga grejali.*

*Jožef i Marija su ga kuševali,
a jangeli s neba su mu se klanjali.*

Najstarija kajkavska poezija nije bila samo djelo anonimnih pisaca i plod individualnog autorstva potpuno nesvjesnih pjesnika. U njezinu korpusu tragove je ostavio i vršnjak Nikše Ranjine, neki Andrija Šajtić, koji se na oduži *Cantio de matrimonio* potpisao, označivši da je pjesmotvor sastavio "po Kristuševom na sveit rođenjei jezero pet stou trideset v štrtom." Što je još napisao taj najstariji imenom poznati kajkavski lirik, nije na osnovi premalo sačuvanih podataka lako rekonstruirati, ali je moguće da je taj isti dijak Andrija začinjao i albu koja završava ovom bilješkom: "To je pesen spravlil jeden mladi dijak. Srce mu se toži za leipom lubom svom. Amen." Pjesnik te panonske albe nije bio baš dobar đak Francesca Petrarke, ali se, s obzirom da mu ni Črvleno more nije bilo daleko, dade zaključiti da je i on prošao trubadursku školu, gdje je naučio topos nemilosrdne gospe koja na kraju njegove pjesme odlučuje sebi naći "lepšega od tebe":

*"Zorja moja, zorja prvoga vremena,
ne zabi se z mene, z mojega imena,*

*Mene si vugodna kak oni leipi hlad,
k anđelom spodobna, moj cvetek leip i mlad.*

*Da bi mi videti tvega oka pogled,
da bi mi videti tvojo leipo mladost,*

*Mogel bi se skriti sluga od radosti
i mogel bi imeti tuge ter žalosti.*

*Izgubil sem oči i srca mišljenje,
da bi ne bil poznal, blažen bi se bil zval.*

*Ar svoj mali žitek malo kaj ne vkončam,
da sem lubil tebe, neisem se te tužil.*

*Poklon ti povračam, gde godi hodim jas,
ar nheimam pod nebom, ki bi me obeselil.*

*Ar radost pogubi i srca veselje,
od radosti ne mogel vu to zemlo pojt.*

*Ne morem gledati, da te drugi lubi,
zato hočem pojt čez Črvleno morje.*

*Gda suho drevo precvete, teda k tebi pridem,
i gda morje presejne, teda k tebi dojdem.*

Ostajaj mi zbogom, oh leipa luba ma,

da ne ščeš ma biti, pojdi za drugoga."

*"Pojdi si mi zbogom, oh leipi lubi moj,
ar jas sebi najdem lepšega od tebe."*

Dijaci Šajtićeva naraštaja pisali su, kako je to već 1574. izrekao Ivan Pergošić, za one "koteri dijačkog pisma ne razmeju". Od poetskog okoliša njihove ljubavne lirike nije osnovnom emocijom bila udaljena ni lijepa osmeračka pjesma o grlici, koja se zajedno s većinom sačuvanih najstarijih kajkavskih stihova sačuvala u rukopisu nazvanom *Prekomurska pjesmarica*, a koji se danas nalazi u mariborskoj Visokoškolskoj knjižnici. Anonimna kajkavska pjesma o grlici imala je svoje pandane u stihovima ranih dubrovačkih petrarkista, koji su jednako kao i pjesnik sa sjevera povezivali grlicu s tugom. I za Nikolu Nalješkovića grlica je ptica koja najbolje može svjedočiti tugu. Njezino krhko tijelo imalo je veliku simboličnost u ljubavnoj poeziji onoga vremena, gdje su je osim s tugom povezivali s čistoćom spolne ljubavi, a bila je i atribut Venere, pa u tom smislu i požude. Osjet ljubavne tuge, tako blizak renesansnoj lirici, u središtu je te kajkavske pjesme o grlici "smilenoj mojoj ptičici":

*Žalosno vidim grlico
pijoč mi motno vodico,
potlam jo vidim sedečo
na suhom dreivci vrhonci.*

Daj, komu bi se ne smiluval,

*kako je tužno sedila,
peroti beše spustila,
glavo k zemli naklonila.*

*Što si ga hočem jaz reči,
ako te zgubim v nesreči,
nigdar nebom veseleči,
nego tem bole tužeči...*

*Toži mene lice moje
gledajoč tužno grlico,
od velikoga dreselja
spuščajoš svojo dušico.*

*Glih kako ona grlica
poleiva suzami ma lica,
gledajoč na te, grlica,
smilena moja ptičica.*

*Podigni k meni glavo svo,
naj spuščam mojo dušico,
da naj kjedno preminem
s tom mojom tužnom grlicom.*

*Koga tugujoč v noči, vu dne,
kak tužni car vu temnici,
k meni se, luba, obrni
i zmoči suzami prsi.*

*Prosim te vezdaj za Boga,
ne tući mene, grlica,
odvrzi ta žalost svojo
i primi veselje k srcu.*

Kako je molila Ana Katarina Zrinski u Sigetu

Emocionaliziranošću, a na jezičnom planu i brzo stečenom sigurnošću intimnog pjevanja na jeziku svakodnevlja, nisu se od navedenih stihova mnogo udaljili ni tekstovi iz molitvene knjige Ane Katarine Zrinski, žene sigetskoga junaka Nikole. Mlađi su bibliografi poznavali tu molitvenu knjižicu hrvatske velikašice, ali se svešćić poslije izgubio tako da se tek na osnovi analogija može zamisliti ton i sadržaj toga djela. Izgubljenoj molitvenoj knjižici blizanački je srodan *Raj duše* Nikole Dešića, tiskan 1560. u Padovi, kojega je Ana Katarina Zrinska rabila kao jedan od svojih rukopisnih molitvenih priručnika. Tekst koji je Dešić prema tom molitveniku poslije tiskao nije bio izvorno djelo već tu bijaše riječ o prijevodu priručnika *Hortus animae*. U Dešićevoj varijanti te knjižice ima mnogo jezičnih potvrda i pjesničkih naznaka koje su

pouzdanost svjedočanstvo o kulturnom ambijentu u kojemu je živjela naručiteljica i vlasnica tog *Hortusa*, kako su latinskim jezikom nazivani onovremeni damski florilegiji. Takav jedan florilegij odlučio je Dešić tiskati upravo u doba kad su turske sablje sjekle nevine na europskoj istočnoj granici koja se zvala Hrvatska i na kojoj je žena sigetskoga junaka Ana Katarina izgovarala tihe molitve za spas svoje duše. Dešićev molitvenik, njegov *Hortus animae*, koji je u hrvatskoj inačici postao *Raj duše*, poznaje dijalektalnu hibridnost, pa se iz njega, jednako kao i s dvorova tadašnjih Zrinskih, čuju zvukovi sva tri hrvatska pokrajinska jezika, a onda k tome i poneki hungarizam, germanizam i slovenizam. Bila je jezična hibridnost rane sjevernohrvatske književnosti iskaz političkih činjenica, bila je ona i znak moći velikaša iz kuće Zrinski i njihove tada vrlo tolerantne religijske politike. Upravo su Zrinski tijekom 16. stoljeća postali najmoćnijom i integrativnom svehrvatskom vlasteoskom kućom koja je na svoja pleća uzela brigu i krhkom, ali uvijek tinjajućem hrvatskom zajedništvu. Na svoj barjak ti su Zrinski stavili hrvatsku slobodu kao zbroj različitosti. Oni su stvarnost te slobode iskazivali kao dijalošku stvarnosnu teksturu i kao hibridnu jezičnu poruku koja se sačuvala barem u molitvenim tekstovima sigetske udovice. Dešićeva knjiga nije veliki događaj u povijesti hrvatske književnosti. Ta knjiga samo je djelić snažne jezične svijesti onoga kruga koji je u to vrijeme emanirao nadu zbunjenoj Hrvatskoj. Poruke takvih izdavačkih pothvata imale su odjeka ne samo među kajkavcima i čakavcima nego su se takve knjige širile i na istok među Južne Slavene koji su ostali živjeti u prostorima koje su osvojili Turci. Tako se i moglo dogoditi da je Dubrovčanin Marin, sin Nikolin, uspio u 16. stoljeću u Beogradu nabaviti Dešićevu knjižicu pa ju je odmah prenio u dubrovački štokavski idiom. Dešićev hrvatski *Hortus animae* taj je Marin ne samo preuzeo nego je u tekstu najprije pokušao umanjiti količinu čakavizama i kajkavizama, a latinička slova knjižice koju je još u

rukopisu čitala Ana Katarina Zrinski prenio je u ćirilčku azbuku, koja je bila iznimno proširena, napose u krajevima pod turskom vlašću, i to kako među Hrvatima, tako i među drugim Slavenima koji su živjeli na tom području. Naravno, uza sav trud nije Marin Dubrovčanin, sin Nikolin, uspio u svom beogradskom boravištu prekriti taj hibridni međudijalekatski spoj, koji se barem u pisanoj komunikaciji upotrebljavao u mnogim prigodama, a na kojemu je hrvatska velikašica izgovarala inače stilski profinjene molitve što ih je u svom, i njezinu, *Raju duše* sačuvao Nikola Dešić:

"Moj grih, moj grih, moji velici grisi. Zato molim tvoje milosrđe v kom si z neba za spasenje moje sašal, koji si Davida vpaduća v grih opravil, prosti meni, gospodine, prosti meni, Isukrste, ki si Petru tebe zatajuću prostio. Ti si stvoritelj moj i otkupitelj moj, gospodin moj i spasitelj moj, kralj moj i Bog moj. Ti si ufanje moje i nadiha moja, vladanje moje i pomoć moja, vtišenje moje i jakost moja, obranba moja i slobojenje moje, život moj, spasenje moje i uskrsnutje moje, svitlost moja i želinje moje, pomoć moja i obranjenje moje... Gospodine, ne pomrzi me, službenica tvoja sam, koliko godir zla i nedostojna, vazdar tvoja jesam. Ka komu ja bižati ću nere ka tebi? Ako ti me odvržeš, što će me primiti? Ako me ti mrziš, što će se na me ozriti? Poznaj mene nedostojnu ka tebi naspēt bižecu, koliko godir buduću grubu i nečistu. Ako gruba i nečista jesam, možeš me očistiti; ako slipa jesam, možeš me prosvititi; ako nemoćna sam, moreš me ozdraviti; ako mrtva i vgrebena jesam, možeš me pozvesti. Jerbo je veća milost tvoja nego su grisi moji."

Integrativnost Jurja Zrinskog

Poticatelj objave prvih knjiga na hrvatskom jeziku u sjevernoj Hrvatskoj bio je Juraj Zrinski, sin sigetskog junaka, velikaš, čovjek moćan i hrabar, vojskovođa blizak protestantskim idejama. Taj Zrinski nije imao ništa protiv da ne njegovim posjedima u Međimurju djeluju putujući tiskari Hoffhalter i Manlius, koji su bili na glasu kao proizvođači kužnih luteranskih knjiga u toj regiji. Juraj je Zrinski više od gorljiva protestanta bio zagovornik tolerancije i vjerskoga dijaloga, i po tomu on nije bio odveć udaljen od službene politike habsburškoga vladara Maksimilijana. Prve kajkavske knjige nastajale su pod pokroviteljstvom Jurja Zrinskog, što će reći da su nastajale u okružju vjerske tolerancije i prava na različitost. Zato se namjena tih prvih kajkavskih knjiga, kao i nakane njihovih pisaca, nikako ne mogu usporediti s agresivnim pothvatom i propalom zamišlju Hansa Ungnada u Urachu da katehizira slavenstvo i vlaško pučanstvo uz pomoć luteranskoga štiva. Visok je bio stupanj vjerske i duhovne tolerantnosti u prostorima koje je vojno nadzirao Juraj Zrinski, najznamenitiji hrvatski kondotijer onoga vremena. Na nemirnu tlu sjeverne Hrvatske ulagao je on najveći dio svoje energije upravo u obranu od Turaka, koju je između ostaloga vidio kao borbu za supostojanje vjerskih razlika i oprečnih mentalitetnih uzoraka. On je dobro poznavao to tlo na kojemu ni pojava oženjenih, ali papi i dalje vjernih svećenika, nije bila rijetkost. Bilo je na tom tlu i pokušaja objektivnog objavljivanja podataka o znamenitim luteranima, bilo je tu naznaka kritičkoga govorenja o koncilu u Trentu i njegovim naložima. Sve to, pa i još mnogo drugoga, u isti je tren supostojalo u sjevernoj Hrvatskoj i sa žestokim protureformacijskim stajalištima kakve je u doba Jurja Zrinskog s autoritetom crkvenog, ali i svjetovnog moćnika, najžešće iz Zagreba izgovarao Juraj Drašković, vlasnik mnogih duša i svih tijela u slobodnim gradovima i selima habsburške Hrvatske. Ali krivo bi bilo i pomisliti kako su dva Jurja, Zrinski i Drašković, bili antipodi. U

Hrvatskoj Juraj Drašković nije imao antipoda, jer ondje taj borac protiv Lutherova nauka i nije imao mnogo posla. U Hrvatskoj je doduše bilo onih koji su protestirali, ali nije bilo protestantizma. Drašković zato u Hrvatskoj nije ni imao pravih protivnika od kojih bi morao raskuživati duhovni okoliš svoje zemljice. Društveni, povijesni i geografski okoliš onodobne Hrvatske bio je mnogo širi, a taj širi, zapravo najširi hrvatski kontekst, nije Juraj Drašković u vrijeme kad je od 1563. do 1578. bio zagrebački biskup nikada dosegnuo, nego je taj prostor svojim duhom ali i svijetlim oružjem osvojio sin Nikole Zrinskoga Juraj.

I Draškoviću i Zrinskom pisali su mnogi onodobni pjesnici pohvalne pjesme. Obojici upućivale su se učene hvale, ali u tom pjesničkom referendumu potkraj 16. stoljeća hrvatska književna republika nije izabrala učenoga biskupa nego tolerantnoga vojskovođu. Hrvatskim se renesansnim piscima on ukazao integrativnijim od bilo kojeg suvremenika. Jurju Zrinskom, simboličnoj točki oko koje se okupljala tadašnja razuđena Hrvatska, s divljenjem su se obraćali i Dubrovčani i Zadrani i Varaždinci, polažući u njega svoje osjećanje zajedništva kao prava na različitost, kao obveze tolerancije vjerskih i duhovnih, mentalitetnih i povijesnih razlika. Juraj je Zrinski, što nije bilo nepoznato, uživao potporu svojih bečkih gospodara, i on ih nije iznevjerio i to upravo time što je na burnoj zapadnoj granici Europe istovremeno pojačavao vojnu odlučnost, ali i utjecao na to da se smanji vjerska nesnošljivost. U tomu i leže razlozi njegova izbora na svehrvatskom književnom referendumu, koji doduše neće zadugo imati važnost, jer kao i obično, sudbina se Hrvatske nalazila u tuđim rukama, pa kad je u Beču preminuo tolerantni, ali boležljivi Maksimilijan, sišlo je s pozornice i razdoblje stanovite vjerske tolerancije u austrijskim zemljama i nastupilo je pobjedničko razdoblje katoličke obnove. U tom okružju nastajala je nova književnost samosvjesnoga doba koje su poslije nazvali barokom, ali je nepobitnom ostala činjenica da je najstarija

književnost hrvatskog izraza na sjeveru Hrvatske stvorena na krilima druge ideje, one o vjerskoj snošljivosti, one koja je zagovarala tuđa prava na razliku. To je bilo duhovno tlo iz kojega su izniknule prve knjige hrvatskih pisaca sa sjevera, Ivana Pergošića i Antuna Vramca.

Pergošićev **Decretum**

U Nedelišću, na putu kojim se iz Varaždina ide u Čakovec, otisnuo je 1574. putujući tiskar Rudolf Hoffhalter prvu kajkavsku tiskanu knjigu *Decretum* Ivana Pergošića, a gledano u široj perspektivi, i prvi tiskani hrvatski zakonski priručnik. Svoje djelo posvetio je Ivan Pergošić Jurju Zrinskomu. U koricama Pergošićeve knjige probuđena duhovna elita sjevernohrvatskih gradova dobila je zbirku načela i propisa uz pomoć kojih je solidnije i pravednije mogla regulirati pravni život svojih zajednica. Pothvat je Pergošićev bio na svoj način hrabar jer se pisac odlučio da na jezik koji je prije njega bio izgrađen, ali ne i standardiziran, prevede vrlo zahtjevno stručno djelo složenoga pravnog nazivlja koje je do tada bilo nepoznato u hrvatskim inačicama. Pergošićeva knjiga javlja se usred dinamična višejezičnoga pulsiranja u kojem autor posuđuje mnogo iz mađarskih, njemačkih i slovenskih iskustava. Pergošićev *Decretum* jezičnim svojim izborom odaslao je javnosti još jednu važnu poruku. Naime svaka na hrvatskom jeziku napisana knjiga koja se u ono vrijeme tiskala u preostacima ugarsko-hrvatskoga kraljevstva budila je u crkvenih vlasti i neugodne podsjećaje na Urach, na luteransku zamisao i na njezin neuspjeh, ali vrlo agresivan slovenski i hrvatski proboj. Katolički obnovitelji koji su već početkom 17. stoljeća i sami, ali u drugim krajevima i s

drukčijim nakanama, poticali izdavanje ckrvenih knjiga pa i jezičnih priručnika na hrvatskom jeziku, nisu u vrijeme tiskanja Pergošićeve knjige stekli navadu da i habsburški dio Hrvatske uključuju u projekte istočnih evanđelizacija te da mu time dopuste i liberalniju uporabu onoga što su kajkavci nazivali *lingua domestica*. Za katoličke obnovitelje i protureformatore sjevernohrvatskom je prostoru još zadugo bila namijenjena sudbina rubnoga područja germanske sfere, u kojem su se sva druga kulturna rješenja tolerirala, ali se nisu osjećala poželjnim.

Decretum Ivana Pergošića izlazi iz putujuće Hoffhalterove tiskare samo godinu dana nakon gušenja žestokih seljačkih pobuna koje su uzdrmale šire područje sjeverne Hrvatske i koje su imale odjeka i u Međimurju. Trenutak u kojemu se pojavljuje *Decretum* bio je mnogostruko uzburkan, pa su i zbog toga nad Pergošićem mnogi i s jezičnih, vjerskih i političkih razloga poželjeli vježbati strogost. Bilo ih je koji su na pojavu toga pravnog priručnika gledali kao na opasno unošenje narodnog jezika u praksu svakodnevlja i na štetnu luteranizaciju javnoga života. Takvi zbog svojih uskih i trenutačnih interesa nisu htjeli priznati da u prvim hrvatskim kajkavskim knjigama luteranizam uopće nije bio prisutan na razini tematike ili sadržaja. Ako je reformacija prvim kajkavskim piscima nešto i ponudila, bila je to posvema ljudska sumnja u propisane istine, bila je to svijest o potrebi uporabe narodnoga jezika i konačno razumijevanje važnosti tiskarskog medija u kulturnom radu. To je bilo sve što je od protestantizma prodrlo u prve tiskane knjige sjeverne Hrvatske i to je bilo sve od toga navodnog heretičkog duha pisaca koji su iz Njemačke preuzeli stanovite civilizacijske predloške, usvojili neke mentalitetne promjene i s većom upornošću nego drugi tražili pravo na malu razliku, na posebnost, pravo na individualnost. Bio je to sav grijeh tih prvih kajkavaca. Ali ljudima koji su i u to vrijeme bili sposobni gledati unaprijed bila je Pergošićeva knjiga lijek, bila je ona terapija jezikom.

Oni koji su imali stvarnu moć nisu pozitivno gledali na pojavu hrvatskih kajkavskih knjiga, jer su u drugoj polovici 16. stoljeća i duboko još u 17. stoljeću retrogradno vjerovali da je svaki pa i najmanji podjsećaj na hrvatski identitet među kajkavcima latentna predigra širenja luteranizma, a onda i početak otuđivanja iz krila rimske Crkve. Ta je procjena već u Pergošićevo vrijeme bila naivna, ali kulturološki i civilizacijski štetna, jer nije uvažavala činjenice hrvatskog života i jer nije poznavala paradoks decentriranosti hrvatskoga nacionalnog bića. Pergošićev *Decretum* ušao je tako u mrežu nerazumijevanja i napetosti pa je njegov autor odmah čim je knjiga tiskana doživio niz neugodnosti. O tomu se zna tek po nekim aluzijama, ali da optužbe nisu bile bezazlene svjedoči pišćeva odluka da nakon *Decretuma* ne objavljuje više ništa na hrvatskom jeziku. Danas nije posve jasan životni put dijaka Ivana Pergošića, varaždinskoga bilježnika ili *litteratusa*, kako ga označavaju izvori. O njemu arhivi šute sve do pojave *Decretuma*. Knjiga je prvi dokument njegova života. Umro je Ivan Pergošić 1592. kada je, jer je bio bez nasljednika, sve njegovo imanje pripalo sestri Agati. Pored dugogodišnjeg bilježničkog posla bio je jednom i sabornik u Požunu.

Birajući predložak za svoj *Decretum*, Pergošić nije morao tražiti daleko, jer pravnoj tradiciji ugarsko-hrvatskog kraljevstva u posljednjim godinama pred mohački poraz solidnu kodifikaciju dao je Istvan Verböczy, koji je, kao što se vidi iz imena, bio podrijetlom iz Vrbovca. Rođen 1458, taj mađarski pravni pisac objavio je svoj *Tripartitum opus iuris* 1517. Djelo je taj Vrbovčanin izradio kako je bilo uobičajeno u to vrijeme, koristeći mnoštvo raspoloživih pisanih i usmenih izvora, temeljeći svoj tekst i na običajnom i na rimskom pravu, ali i na iskustvima kanonskoga prava. Uz pomoć svih tih elemenata iznio je Verböczy građu koja grčevito brani zatečeni poredak, a to će reći povastice plemstva, koje je tim zakonikom u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu bilo potpuno međusobno izjednačeno. Ujednačavanje

položaja svih plemića osnovno je načelo toga renesansnog mađarskog zakonika, a ono je pola stoljeća kasnije upravo i privuklo Pergošića. Jer princip *una et eademque nobilitas* postao je u Pergošićevo vrijeme ponovno aktualan, što i nije čudno s obzirom na posttridentinsku restauraciju feudalizma. *Decretum*, dakle, ne samo da nije bio nikakav reformacijski posao i zavjera nego je štoviše ideološki stajao iza zahtjeva katoličke obnove, koristeći vidovito jezik koji se revnosnicima nenaviklim kritičkom razmišljanju činio povezanim s luteranizmom. Samo zbog njihove uskoće i neinteligencije imao je Pergošićev *Decretum* nevolja s vlastima i sa zavidnicima. U svojoj knjizi Pergošić nakon posvete Jurju Zrinskom izlaže pravni sustav u kojemu kmetovi nisu subjekt prava, a kada i iznosi problematiku pravne sigurnosti građana i seljaka, Pergošićev prijevod Verböczyjeva zakonskog priručnika govori manje ili više samo o njihovim obvezama ili ih spominje kako bi pokazao njihovu funkcionalnu podređenost u općem sustavu feudalizma. Kmetove i slobodne građane prikazuje taj pravni dokument kao jednu od anorganskih sfera postojećeg društva.

Decretum Pergošićev zadržao je trojnu fakturu mađarskog izvornika i dijeli se u tri dijela, tako da u prvom raspravlja o civilnom pravu plemstva, u drugom o sudskom postupku i njegovoj praksi, a treći je dio opširnije usredišten na zemaljsko, gradsko i seosko pravo. Ivan Pergošić svoju je knjigu izradio slijedeći bez većih otklona latinski izvornik, ali je ponekad zavirio i u mađarski prijevod, koji je već tada postojao. Zapravo Pergošić i nije bio samo prevoditelj nego je, kako bi hrvatskom puku približio zakonik, bio i njegov prerađivač, koji je poneka mjesta pojednostavnjivao, neka skraćivao, dok su neke njegove prestilizacije i preformulacije čak toliko neuspjele i udaljene od izvornika da i danas otežavaju razumijevanje teksta. Nije Pergošić bio jedini koji je prevodio Verböczyjev zakonik na strani jezik. Taj tekst s latinskog je izvornika bio preveden ne samo na

mađarski nego pored hrvatskog još i na njemački, knjiga je dugo bila u uporabi u ugarskim, time i u austrijskim zemljama, ponegdje čak i do 19. stoljeća. Pergošićeva knjiga, čini se, u svojoj sredini nije imala neku zavidnu reputaciju. Čitatelje su onemogućili zavidnici, a politički smutljivci pobrinuli su se da djelu priskrbe sjenu za koju sigurno nitko nije znao ni kakva je ni odakle je, znalo se samo da sjena postoji! Zato je Pergošićeva knjiga i sačuvana u vrlo malo primjeraka, a može se zapaziti kako se neki od njih u dijelovima razlikuju, što svjedoči o Pergošićevu osobnom sudjelovanju u poslu tiskanja ove knjige. Pisac je u *Decretumu* za vrijeme slaganja i nakon što je dio naklade bio otisnut, redigirao tekst, pokušavajući pri tome ne toliko poboljšati smisao nego mu je u tim redakcijama bilo najvažnije da jezik knjige primjeri što većem broju čitateljskih jezičnih navika. Značilo je to prihvatanje jezične hibridnosti, značilo je to i uključivanje udaljenih govornih mjesnih osobina, miješanje jezičnih navika i iskustava. Osjeća se kako je Pergošićev jezik na svoj način umjetno stvoren, osjeća se kako jezik kojim je napisan *Decretum* nije bio i jezik kojim je u to vrijeme pisac, a ni bilo tko drugi, u svakodnevnoj komunikaciji govorio. Bio je to svojevrstni književni kajkavski govor kojemu Pergošić nije uspio podariti gipkost i glatkoću poznatu iz onodobne pučke poezije. Pergošićevo pravno štivo mjestimično je zato neprohodno, u njemu se osjeća muka piščeva s jezikom i s normama. *Decretum* je u najvećem svom dijelu zamorna knjiga, a tek se mjestimično javlja u njemu poneka zanimljivost, što biva tek onda kada pisac ne lomi jezik s nepostojećom terminologijom već se odluči reporterskom točnošću bilježiti neki od pravnih postupaka. Takav je i ulomak o postupku sa Židovima i prijedlogom zakletve koju oni, da bi mogli biti prihvaćeni kao vjerodostojni svjedoci, moraju na sudu izreći:

"Jaz Židov, koteri sem (totu da sam sebe imenom imenuje), prisežem na živučega boga, na svetoga boga, na zmožnoga boga,

koteri je stvoril nebo i zemlju, morje, vse stvari kotere su vu njem, da v tom duguvanji, vu kom mene vete krščenik krivi, da sam ništar nije kriv, nisem pregrešil. I ako sem kriv, da me zemlja požre, kotera je zemlja Datana i Abirona požrla, i ako sem kriv, da francija i gubavoča na me pride, i ako sem kriv, veliki beteg, črevobolina kri i nagla guta da pride na me, i nagla smrt dame zgrabi, i v tele i v duši da poginem, i v marhe, i da nigdar v Abrahamov naručaj ne zajdem. I ako sem kriv, da me pravda Mojžeševa pomene, i vse pismo, kotero je v petih knjigah Mojžeševih popisano, da me osramoti. I ako ta moja prisega nije prava, da me potere Adonai i njegova boštva zmožnost."

Pergošićev *Decretum* imao je uza sve zapreke i krive konotacije veliko značenje u svom vremenu. Bila je to knjiga ponešto preuranjeni, ali tim vredniji pokušaj da se jedno pravno djelo dade "onem na hasan, koteri bi radi slovenski te knjige čitali". I Pergošić je poput mnogih Hrvata prije njega htio da knjigu čitaju i oni koji nisu dijaci i koji ne znaju čitati latinske knjige. Pergošićev *Decretum* nije se slučajno pojavio neposredno nakon što su bile završene krvave bune zagorskih seljaka. Time je on dijelio sudbinu svoga predloška koji se 1517. godine pojavio kada su uminule pobune Doždinih seljaka u Ugarskoj. *Decretum* bijaše simbolični zagovor društvenog mira tadašnje male Hrvatske, zemlje koju Pergošić u posveti Zrinskom sjetno naziva "oveh nevoljnih zavrzenih ostankov orsaga". Ivan Pergošić, čini se, ipak nije dopustio da ga potpuno zaplaše njegovi kritičari i smutljivci, jer je još jednom odlučio imati posla s knjigama i tiskarima. On je 1587. kod tiskara Manliusa u Varaždinu na latinskom jeziku dao otisnuti knjigu Erazma Roterdamskog pod naslovom *Praefationes et epistolae dedicatariae*. Latinska Pergošićeva knjiga zborničkog je karaktera, a autorstvo Pergošićevo u njoj i ne postoji, jer joj je on bio tek nekom vrstom nakladnika i priređivača. Autor većine tekstova u tom latinskom izdanju bio je Erazmo Roterdamski, što je u neupućenih

Pergošićevih suvremenika moglo buditi zazor, iako su upućeniji, ili oni koji su se pravili da to jesu, mogli znati da Erazmo nikada nije prišao Lutheru nego da se s njim sukobio te da su ga nakon 1529. protestanti držali svojim ljutim neprijateljem. Čini se da je to znao i Pergošić, pa je zato posve bezbrižno i dao tiskati svoju knjigu, koja sama po sebi ne bi zanimala cenzore, ali ih je ime holandskoga pisca u svakom slučaju moralo zainteresirati. Jer ono što je moglo biti opće poznato u Baselu ili Beču, nije moralo biti poznato na turskoj granici oko koje su obilazili užegli revnosnici s krivo shvaćenim cenzorskim nalogima pod skutima. Znajući da je pisac knjige koju je tiskao zazoran, Pergošić nije htio ići još korak dalje pa djelo prevesti na hrvatski, nego se odlučio da izdanje tiska u latinskom izvorniku jer nije, kako tvrdi u predgovoru, želio doživjeti nezahvalnost zavidnika, koji su ga zbog prijevoda *Tripartita* napali petnaest godina ranije. U tom svom novom pothvatu Pergošić ipak nije samo objavio Erazmove biblijske parafraze i popratna pisma europskim vladarima uz svaku parafrazu nego je u izdanje još uvrstio i jedan od najstarijih mađarskih latinskih književnih tekstova, poučno pismo upućeno ugarskom prijestolonasljedniku Emeriku. Vjerovalo se da je pismo djelo svetoga Gellerta, koji je inače bio učitelj Emerikov, a to što je tekst objavljen zajedno s Erazmovim parafrazama imalo je, čini se, najviše veze sa samim Pergošićem i njegovim očitim poznavanjem Erazmove bibliografije. Erazmo je naime 1516. objavio pedagošku raspravu *Institutio principis christiani*, u kojoj je raspravljao o problematici odgoja budućega vladara na način vrlo srodan Pseudogellertovu spisu, pa je to zasigurno podsjetilo hrvatskoga pisca, jer su mu bila poznata oba djela, da bi se Erazmova knjiga mogla dopuniti i Erazmu bliskim tekstom iz ugarske tradicije. To je, čini se, bila motivacija tog izdavačkog pothvata u kojemu osim povezivanja sv. Gellerta i Erazma imalo malo Pergošićeve izvornosti. Bilo je to varaždinsko izdanje svojevrsna počast Erazmu i afirmacija razumijevanja što su ga

Holandaninu upućivali hrvatski čitatelji još od Marulićeva vremena.

Kajkavci između lingua latina i lingua domestica

Iste godine kad je tiskano Pergošićevo izdanje Erazmovih parafraza i Gellertovih pedagoških razmatranja pojavila se u Manliusu i još jedna knjiga hrvatskog autora na latinskom jeziku. Autor te knjige, kojoj je naslov bio *De agno paschali*, bio je Blaž Škrinjarić, a teološku ispravnost izdanja potpisom je potvrđivao Antun Vramec, hrvatski književnik i svećenik koji, barem što se tiče njegova bračnoga statusa, baš i nije bio idealno izabran katolički autoritet za davanje imprimatura. Ali upravo taj podatak svjedoči o tomu kako je u sjevernoj Hrvatskoj tada bilo vrlo teško odrediti granice između onih koji su samo protestirali i onih koji su bili protestanti ili žestoke pristaše katoličke obnove. U svojoj knjizi pripadao je Blaž Škrinjarić onim drugima, jer njegovo djelo posve slijedi ono što je slušajući naloge Rima tražio i biskup Juraj Drašković, ban i kraljev namjesnik. Škrinjarić je bio sudski dostojanstvenik u Varaždinu, laik dakle poput Pergošića i svakako nije bio uključen u službene vjerske raspre, a njegovo poznavanje temeljnih pitanja vjere bilo je poticajno Vramcu, koji je sa Škrinjarićem prijateljevao i podupirao njegov književni posao. Škrinjarić mu je na prijateljstvo uzvratio pa u toj svojoj latinskoj knjizi, jednako kao i Pergošić, ističe Vramčeve teškoće sa zavidnicima te spominje one koji su kada se pojavila *Postilla* kritizirali Vramca zbog hrvatskoga jezika kojim je djelo napisano. Zato je i Blaž Škrinjarić izabrao manje ofenzivan latinski jezik da bi izbjegao kritiku onih koji su iz krila katoličke obnove u habsburškom dijelu Hrvatske, posebno nakon smrti austrijskog

vladara Maksimilijana, dovodili u pitanje bilo kakvu uporabu narodnog jezika u književnosti. U tom smislu potpuno su nedvosmislene sve pohvalnice što ih je u ono vrijeme od svojih suradnika primao Juraj Drašković. Bile su te pohvalnice pisane latinskim jezikom, a njihovi autori, zvali se oni Gašpar Petričević ili Juraj Wyrfel, najavljivali su posvema novi duh u kulturi sjevernih hrvatskih gradova, duh kojemu je krug Pergošićev i Vramčev bio poprilično zazoran.

Blaž Škrinjarić, koji nije pisao hrvatskim jezikom, neće pred svojim vremenom biti zapamćen samo kao pisac te latinske knjige i Vramčev prijatelj nego i kao neizravni krivac što je u njegovo doba nastao iznimno zanimljiv sudski istražni zapisnik na hrvatskom jeziku. U Varaždinu je naime protiv neke čedomorke vođen proces iz kojega se izrodila neugodna afera u koju je bio umiješan i književnik Blaž Škrinjarić. Događaj je bio povezan s djevojkom Uršom Galjenicom, koja je u ljubavnoj vezi zaniжела, ali je nakon poroda počinila čedomorstvo. Jadnica ni pod mukama nije htjela odati ime djetetova oca. U Varaždinu se znalo da je to Škrinjarić pa je na njega pala sumnja i za sudioništvo u čedomorstvu. Naposljetku je ugledni sudac ipak spasio čast kad je očinstvo pripisano nekom mlinaru. Među svjedocima na tom neugodnom sudovanju pojavio se i književnik Ivan Pergošić koji je optužio književnika Blaža Škrinjarića. Na suđenju Urši Galjenici sudjelovalo je više od četrdeset svjedoka, pred kojima je Škrinjarić ne samo nijekao da je obljubio Uršu Galjenicu nego je također tvrdio da nije sudjelovao u organizaciji njezina bijega iz tamnice u kojoj je čekala smrtnu kaznu. To što se na kraju doznalo tko je bio otac umorenog čeda ipak nije moglo spasiti Škrinjarića od gubitka časti suca.

U tadašnjoj se kajkavskoj književnosti nisu pisala samo pobožna i pravnička djela na hrvatskom i latinskom jeziku, nisu se vodile skandalozne parnice i zapisnici koji su nalik napetim

novelama, nego je u prostoru sjeverne Hrvatske nastala i anonimna, danas tek djelomično čitljiva odulja pjesma o obrani Sigeta. I taj se tekst čuva u prekomurskoj pjesmarici, zajedno s drugim primjerima pobožne i svjetovne lirike. Kajkavska *Pjesma o Sigetu* svjedoči o počecima epskoga stila u onodobnih kajkavaca, koji su na usta anonima zabugarili opjevavajući posljednje trenutke Nikole Zrinskog:

*Zrinski vu soboto rano se obleče,
onleipe svite atlac k sebi pripaše,
dvei viteški sabli na roke položiše
ino takajše taraskoga ščida.*

*Onako pojdoše, z dobrimi vitezi,
a v rokaj mi držaše gologa bodaša.
Onako govori sigečkim junakom:
"Nosa zdaj gori, sigečki junaki,*

*Ne dajmo se mi zato zdaj poloviti,
kak jedne piščence bodo nas lovili.
Nego veselo na sable pojdimo,
onak pomerjemo, s Boga se ne spozabimo."*

*Ježuša zakriknoše sigečki junaki
i vrata otpreše; Zrinski naprej ide.*

*Kod je godi išel, vse doli leteše,
vnogo turskih glav ondi doli opa.*

Kronika Antuna Vramca

Najvažniji pisac kajkavskoga renesansnog kruga bio je Antun Vramec. Sam je tvrdio da ga je rodila Štajerska, a odgojio Beč, ali to nije bila baš čista istina. Njegova je biografija mnogo zamršenija i nije se iscrpljivala samo u ta dva toponima. Dio života proveo je Vramec i u Rimu, gdje je 1565. bio kapelan u Zavodu Svetoga Jeronima i gdje je 1567. doktorirao, o čemu je u *Kronici* napisao: "Ovo vreme ja jesem vRime doktorem postal". To da je svoj doktorat smatrao povijesnim događajem te da ga je uvrstio u kroniku svijeta, svakako je pokazatelj Vramčeve samosvijesti i lakoće s kojom se kretao među napisanim i objavljenim riječima. U tomu bio je nenadmašiv, a njegova sigurnost kada piše i o onomu što nije poznao dobar je primjer renesansne samouvjerenosti. Vjerovao je da se sve može popraviti i poboljšati, vjerovao je da popravljanje svijeta i kritičnost prema postojećem jedino ima smisla, pa je zato i molio svoga čitatelja "ako bi kaj našel, kaj bi bilo nesložno pisano ali vgrešeno" da ga ne psuje, a savjetovao mu je da "svojim razumom poboljša i popravi ar nije tako muder človek, kako bi ne hoteći ne vgrešil". U Zagrebu bio je taj rimski doktor najprije član kaptola, a zatim je postao varaždinski arhiđakon. Već 1571. postao je kanonik zagrebački, a godinu dana poslije župnik je crkve Svetog Marka, župe koju je nakon četiri godine, zbog sukoba s vjernicima, morao napustiti. Sljedećih godina Vramec je često mijenjao boravišta, bile su to godine naporna književnog rada, bile su to godine

privatnih lutanja i izvanbračne veze u kojoj je taj katolički svećenik imao ne samo prilježnicu nego i sina Mihalja. Bile su to godine ukrojima je 1578. tiskana njegova *Kronika*. Kako književnik unatoč opomenama nije htio napustiti ženu i sina, a kako mu i tiskana djela nisu baš svima bila po volji, morao se 1580. odreći crkvenih časti i imanja, a kad je 1583. postao župnik u Stenjevcu kraj Zagreba, nekadašnjem kanoniku i arhidakonu ostavili su još samo titulu doktora svetoga bogoslovlja i Svetoga pisma. Vramec, koji je umro 1587, bio je nekoliko godina prije smrti imenovan župnikom u Varaždinu, gdje su u isto vrijeme živjeli i Ivan Pergošić i Blaž Škrinjarić, koji su svojom učenoošću zasigurno potaknuli Vramčev povratak književnom radu. Premda se u životu često sukobljavao s moćnima, Antunu Vramcu nitko nije mogao zanijekati iznimne intelektualne sposobnosti i veliku učenost, pa je zato usuprot svim protivljenjima obavljao ponekad i vrlo odgovorne poslove zastupanja kaptola i biskupa, kao prisjednik banskoga stola bio je članom mnogih povjerenstava, a sudjelovao je i na državnim saborima. Njegovo obrazovanje kvalificiralo ga je za najviše poslove u crkvenoj hijerarhiji, ali njegov temperament i duh sklon avanturizmu priječili su da se njegov utjecaj na društvena zbivanja onoga vremena još više proširi.

Knjige su mu ipak uspijevale prevladati trzavice s okolinom, svojom vrijednošću nadići sva nerazumijevanja i zavist koji su pisca pratili cijeloga života. Neke od svojih nevolja Vramec je i sam izazvao. Svakome je bila očita njegova kritičnost prema crkvenom uređenju, svakome bila su očita njegova mlaka stajališta prema celibatu i svakome je bila vidljiva njegova sklonost da se znanja približe puku koji nije umio čitati dijačke, a to će reći latinske knjige. Pisao je za slovenski puk, kako je on zvao Hrvate kojima ni njemački, a ni mađarski, nisu bili materinski jezici. U tom smislu on je naloge pretpostavljenih crkvenih vlasti samo djelomice slušao, a kad ih je provodio onda

ih je prevodio u svoje kategorije. Zbog toga je morao snositi posljedice koje su zasigurno ometale njegov kontinuirani književni rad. I on je koristio usluge reformaciji sklonih putujućih tiskara, pa je svoju *Kroniku*, na koju se potpisao kao kanonik zagrebački i koju je bez naznake naslovnika posvetio Jurju Draškoviću, svome biskupu, tiskao u Ljubljani kod Manliusa 1578. Jezik Antuna Vramca u *Kronici*, a i u mlađoj *Postili*, najbolji je primjerak onodobne kajkavske proze, a piščeva želja da u *Kronici* sadržaje iz hrvatske i svjetske povijesti iskaže na hrvatskom jeziku stavlja ga u povijesti hrvatske historiografije na povlašteno mjesto. Naime, dok su Vramčevi prethodnici pisali kronike i historiografska djela na latinskom jeziku ili na jezicima moćnih inozemnih naručilaca i podupiratelja, zagrebački se kanonik odlučio iste sadržaje iskazati na narodnom jeziku. U tom smislu on je bio čovjek novoga doba i odgovarao je na zahtjeve probuđene srednje klase u sjevernim hrvatskim gradovima nedaleko turske granice. Ni jedan od Vramca stariji a ni mlađi povjesničar, zvao se on Nikola Stjepanić, koji je napisao *Historia obsidionis Petrinae*, ili Nikola Mikac, autor teksta *Obsidio Sisciensis*, ili Ivan Tomašić, koji je rabeći građu nastalu do 1561. napisao *Chronicon breve Regni Croatiae*, nije ni pomislio da bi svoja historiografska djela ili kronike napisao hrvatskim jezikom i da bi ih prilagodio očekivanju širega čitateljskog kruga. Isto se odnosilo i na nešto mlađe autore poput Jakova Lukarevića ili Mavra Orbinija, a još više na humaniste poput Ludovika Crijevića ili Vinka Pribojevića.

Vramec je radeći na *Kronici* krenuo svojim putem. Boravio je on u Rimu upravo onda kada su ondje izneseni zaključci *spravišća* u Trentu i za razliku od mnogih svojih hrvatskih suvremenika predosjetio je smjerove nacionalnih katehizacija. Predosjetio ih je bolje nego oni s kojima je morao proživjeti ostatak života na sjeveru Hrvatske. Vramec je vrlo točno shvatio da će odmah nakon prvoga sabiranja snaga jedna od najvažnijih

novosti biti upravo uvođenje i širenje nacionalnih i regionalnih jezika uz pomoć crkvene promidžbe. On je to iskustvo donio sa sobom iz Rima, ali ga je, čini se, donio prerano. Nisu ga razumjeli jer nisu znali predviđati budućnost, a ako su išta u njegovim nakanama s jezikom prepoznali, onda je to tek bilo da su u svakoj njegovoj hrvatskoj rečenici vidjeli skrivene namjere i zagovor luteranskih ideja. Vramec je u svojoj *Kronici* govorom bio vrlo blizak svakodnevnoj komunikaciji, sintaksom do tada nepoznatom u kajkavskoj prozi, a koristeći najpoznatije srodne kronike koje su mu bile poznate, napisao je do tada najzaokruženije djelo hrvatske proze uopće. On se u svom radu poslužio talijanskim priručnikom Jacobusa Philippusa Forestija iz Bergama, a nije mu bio nepoznat ni tiskani folijant *Liber Chronicarum*. Poznavao je i ugarsku povijest što ju je u Krakovu 1567. objavio Abraham Baksay, znao je i za povijest Ugarske Antonija Bonfinija, a starije podatke o papama crpao je iz djela *Vitae pontificum* humanista Platine, koji je inače bio i pisac najčuvenijega starijeg kuharskog priručnika. Vramčeva *Kronika* dakle nije znanstveno djelo, ona je priručnik, nekom vrstom kalendara za listanje, a ne za čitanje, nekom vrstom recepture za doživljaj suvremenosti, vodič za kritičke umove, knjiga koju pisac i nije namijenio dijacima i učenim ljudima nego puku, dakle svima. *Kronika* je bila i poruka za budućnost. Iz Vramčeve interpretacije povijesnih činjenica, iz njihova izbora i nekih skrivenih montaža razabire se da autor *Kronike* nije bio preveliki štovatelj papinskih karizmi. On je govoreći o Kristovim zemaljskim namjesnicima čuvao suzdržan ton pa mu se svakako nije slučajno dogodilo da za Leona X. ne kaže ništa više nego da spomene kako je njegov pontifikat dao okruženju u kojemu su iznesene Lutherove teze. U istom se vremenskom odsječku Vramčeva *Kronika* do detalja bavila pitanjima seljačkih buna u Ugarskoj početkom 16. stoljeća, smatrajući ih zanimljivijim od povijesti nekog moćnog i važnog pape. U perspektivi Vramčeva vremena pojava luteranizma u krilu Leonova pontifikata doista je

važnija nego pojava leoninske renesanse, u kojoj se na primjer raskrilio Marulićev duh. Jer Vramec je bio prevrtljiv kroničar koji je podatke izabirao prema vizuri svoga vremena, ali i iz očista svojih sumnji i pitanja na koja mu suvremenost nije nudila odgovore. On će tako zabilježiti i podatak o Erazmovoju smrti, ali će ga dovesti u asocijativnu vezu s vijestima da su u isto to vrijeme u Francuskoj masovno egzekutirani mnogi luterani, a opet će s posebnom simpatijom spomenuti i sudbinu Thomasa Morusa.

Svoju *Kroniku* Vramec je sastavljao crpeći podatke iz mnogih izvora, koje je već u stadiju prikupljanja znao vješto sistematizirati. Taj se postupak ne vidi na prvi pogled, ali je očigledan kada se građa razloži na tematske krugove. Naime, podaci koji tvore *Kroniku* ulazili su u nju iz višestrukoga okvira, u kojemu je pisac uskladio građu, kako iz sfere profanog, tako i svetog, građu nacionalnu i međunarodnu, građu povijesnu i političku, građu znanstvenu i građu kulturološku. Vramec vrlo suvereno razlikuje i na zaseban način obrađuje podatke iz crkvene s jedne i svjetovne političke povijesti s druge strane, on razlučuje povijesne podatke koji su bili zravna posljedica političkih događaja od onih koji su bili rezultati prirodno-znanstvenih otkrića ili događaja poput raznovrsnih prirodnih kataklizma. Za Vramca su podaci o gradnji gradova pripadali povijesti, ali ne političkoj, nego onome što je zapravo nosivi sloj u njegovoj *Kronici*, a što bi se moglo označiti kulturnom poviješću i poviješću civilizacije. Vramec vrlo dobro uočava različita očista u tretiranju nacionalnih povijesti, a posebno je svjestan važnosti hrvatske povijesti za svoje čitatelje, pa podatke o njoj unosi s posebnom pozornošću, trudeći se da kad je o njima riječ bude što opširniji i svakako precizniji nego kada je raspravljao o dalekim prostorima. I Vramec je poput Ivana Pergošića osobno bdio nad nastankom svoje knjige, jer se njoj može uočiti kako joj se primjerci, koji inače imaju jednaku naslovnisu i koji su manje ili više jedinstveni proizvod istog majstora, ipak u nekim dijelovima

razlikuju. To je zato što im je pisac još za vrijeme slaganja, a kad su neki od listova već bili otisnuti pa i uvezani, naknadno mijenjao sadržaj, popravljao podatke i prepravljao stajališta koja bi mu se u posljednji trenutak učinila odveć opasnim ili provokativnim. Na jednom od takvih autocenzuriranih mjesta spominjali su se zagrebački purgeri s kojima je Vramec i prije tiskanja *Kronike* imao žestokih sukoba pa je valjda, kad je vidio tiskanu stranicu, u posljednji tren poželio da svoj tekst ublaži, a zajedno s time da smanji svoje ionako nemale nevolje. Vramčeva *Kronika* može se i danas čitati kao vrijedan književni tekst, koji svoju sugeriranu lapidarnost začas pretvara u ritmične i sintaktički skladne rečenice, stvarajući tkivo dobro napisanih cjelina. *Kronika* je dobar izvor za stariju toponomastiku, ali je ona još više pravi rudnik za proučavanje mentalitetnih uzoraka kasne renesanse u sjevernim hrvatskim gradovima, jer nudi građu uz pomoć koje je moguće shvatiti okvir u kojem su Vramčevi suvremenici doživljavali opću i nacionalnu povijest te kako su u skladu s time sagledavali svoju sadašnjost i predosjećali budućnost. Gotovo opsesivnom učestalošću nižu se u *Kronici* slike propasti velikih carstava i gradova, nižu se opisi Atile, Tatara i Turaka, što je sve u Vramčevih čitalaca budilo intenzivne podsjećaje na vlastitu nesigurnu stvarnost:

"Konstantinopol ali Carigrad varaš, stolno mesto cesarovo, grčki ali rimski na soneč istok, od Mahumeta Drugoga, sedmoga poglavnika turskoga, be vzet dvadeseti deveti den meseca majuša.

Vun zegnani i vnogi dobri i verni kršćenici behu. U Konštantinu, toga imena osmomu cesaru grčkomu, s pokolenja Paleologova, be glava odsečena i na jedno kopje po vsem varaša Carigrade na špot i sramotu veliku krščenikom nošena. Žena i kčeri i družina cesara Konštantina kruto osramočene i ošpotane beše. Cirkev svete Sofije blaznena, ošpotana i porobljena jako be

od Turkov. Tri dni Turkom vsačkova sramota, robljenje, nečistoća, hudoba, i skruhna od Mahumeta dopušćena i oblast dana be.

Carigrad varaš i Konštantin cesar od jednoga sluge svojega, gospodna grčkoga, zdan i predan be. Koga je Mahumet potle učinil na meh odreti. On je dostojnu plaću i najem prijel, nevernik nečisti."

Vramčeva otvorenost drukčijim iskustvima

Tiskajući 1586. svoju *Postilu* Vramec je u žanrovskom smislu imao uzore u prethodnoj hrvatskoj crkvenoj književnosti. Bila je njegova *Postila* u prvom redu priručnik za župnike, knjiga namijenjena svećenicima, zbornik u koji su u prvom dijelu bile uvrštene nedjeljne homilije, a u drugom propovijedi za blagdane. Ali Vramec nije htio pisati homiletski priručnik, ravnodušan prema stilu i porukama vremena. On je bio pisac koji ništa nije mogao pisati bez svijesti o važnosti svoga intimnog glasa u teksturi onoga što je pisao, bio je dobar stilist i nadareni pisac, pa su njegove propovijedi na svoj način i uzbudljivi književni tekstovi. Otvarala se *Postila* latinskom posvetom biskupu Petru Herešincu, Vramčevu pouzdaniku koji je došavši na biskupsko mjesto pomogao Vramcu da vrati izgubljeno samouvjerenje. Novi biskup bio je Vramčev prijatelj i na svoj način, koliko je to bilo moguće, dao mu je poticaj da se ponovno obrati hrvatskim čitateljima knjigom na narodnom jeziku. Kada je *Postila* bila tiskana u Varaždinu u pokretnoj Manliusovoj tiskari, sumnjičavci i zavidnici odmah su počeli napadati Vramca. Nije mu mnogo pomagalo ni biskupovo prijateljstvo ni posveta, a ni mjestimična eksplicitna kritičnost prema hereticima. Zapjenjeni Vramčevi

neprijatelji nisu te elemente vidjeli, nisu u knjizi zapazili ni biskupa, ni pozivanje na spravišće u Trentu. Oni su samo vidjeli još jednu Vramčevu knjigu na hrvatskom jeziku i vidjeli su da joj tematika pa i naslov odgovaraju naslovu i tematici protestantske *Postile* koja je desetak godina prije stigla iz neke regenburške tiskare u Hrvatsku. Neprijatelji Vramčevi nisu u tom homiletskom priručniku htjeli prepoznati dobru proznu knjigu niti su u njoj htjeli vidjeti ukupnost piščeva životnog iskustva. Oni su u toj knjizi vidjeli samo Vramčevu različitost, i njima je nad tom knjigom smetala piščeva otvorenost drugim iskustvima. Oni koji su je jedva znali pročitati bili su joj najžešći kritičari. O takvima nešto je zapisao Vramčev varaždinski prijatelj sudac Blaž Škrinjarić, koji je godinu poslije svoju knjižicu božićnih premišljanja tiskao latinskim jezikom, ne želeći naprtiti na se nove neprijatelje. Jer ono što je Vramčeve kritičare najviše smetalo bio je jezik njegove *Postile*. Vramec je, čini se, poznavao i stariju protestantsku knjigu istoga naslova, nešto je iz nje koristio i u svom tekstu, ali je on na jezičnoj razini svakako više dugovao prethodnoj tradiciji crkvenoslavenskih knjiga, koje su kao i hrvatske glagoljske knjige baštinile zajedničku staroslavensku maticu. Vramec je u *Postili* pisao i o jeronimskoj tradiciji i zasebnosti hrvatskoga jezika, te je vrlo jezgrovito konstatirao stanje suvremene uporabe toga jezika u poslovima katehizacije. O tomu on je bio nedvosmislen i njegova stajališta kao i pozivanje na tradiciju morali su u ono vrijeme zazorno zazvučati osjetljivim ušima njegovih neprijatelja, posebno kad su vidjeli da Vramec spominje i "ovde neke" koji u bogoslužju rabe jezik kvazi jeronimske uspomene:

"Živel je na ovom svijete devedeset i jedno leto. On je i načinil i spravil pismo glagolsko materinim jezikom svojim. Nijeden narod veče nego ov lastivno pismo svoje nema, ktero je on svojim ovde ostavil, kem i vezda vse primorske strane i ovde neki živo. Tako su se stara vremena doktorje i vučeni ljudje trudili

i za sobu dobro spomenenje navuka i pisma ostavljali, Bogu vsamogoćemu na diku."

Izrasla je Vramčeva *Postila* iz dugogodišnjega autorova propovjedničkog iskustva i ona nije poput *Kronike* bila djelo noćnog rada, nije bila namijenjena najširoj zainteresiranoj laičkoj publici, nego je ta *Postila* bila pisana za svećenike, za njihov retorički studij, bila je poticaj usmenoj teatralizaciji ponuđenih propovjednih tema. Svojom komprimiranošću trebali su tekstovi u *Postili* prije svega potaknuti propovjednikovu maštu i probuditi mu energiju. Vramec je bio rodočelnik bogatoga niza hrvatskih i slovenskih baroknih propovjednika, ali za razliku od njih nikada nije upoznao majestetični i urešeni govor baroka. Vramčeve su propovijedi pisane kratkim rečenicama, s osjećajem za preciznu formulaciju i gotovo biblijsku fabulaciju, nema u njima uzgrdnosti ni suvišnosti. Vramec nije volio propovjednikov govor urešivati. On je vjerovao u uvjerljivost svoga rečeničnoga ritma i mnogo je polagao na skladnu sintaksu kojom zadugo nitko među kajkavcima nije uspio tako ovladati. Bio je Vramec uza sve nevolje što ih je doživljavao tražilac istine i zagovornik srednjega puta. Taj glasnogovornik osobnih sloboda i vrlo liberalnih pogleda iznosio je svoja stajališta katkad skriveno, a katkad ih je izlagao na užas svojih neprijatelja "ki nigdar ništar ni vučili ni včiniili dobra nesu". O ženama taj je oženjeni katolički svećenik pisao s mnogo razumijevanja i antitetičke uvjerljivosti: "Vnogi jesu ki štimaju da ženam i devojkama pisma i navuka ne hasnovito znati. Istina, i ženam i devojkam ili devicam, navuka i pisma hasnovito jest znati." Vjerovao je taj najbolji među kajkavskim piscima kako "vse dobro iz škol i navuka izhadja". Zalagao se u svim svojim tekstovima za reformu crkvenih i društvenih institucija, ali pri tome nije želio slijediti njemačku reformaciju nego samo defeudalizirati evanđeosku crkvu. On je novi rimski katekizam shvatio kao polugu kojom će se, kako je ponešto naivno vjerovao, osloboditi duhovni prostor, ukloniti isključivosti, smanjiti

autoritarizam. Jači su od njega i od njegovih poštenih namjera bili oni koji su zagovarali disciplinu i koji su duhovnu obnovu doživljavali kao borbu protiv drukčijeg i različitog. Vramec ih u tome nije mogao pobijediti jer se on nije nikada borio protiv nečega. On je bio pisac afirmativnoga načina, on se zalagao za novo i drukčije. U Vramčevu djelu i u njegovoj osobi sintetizirale su se mnoge opreke njegova doba, ali ne tako da bi ga se moglo svrstati u neki od antitetično uspostavljenih religijskih pokreta. On je bio od onih koji su usuprot dominantnim nalogima vremena ostvarili pravo na osobnu razliku, pravo da budu drukčiji, pravo da individualnošću nadiđu suprotnosti i antiteze vremena. Jer u Vramčevu slučaju antiteza reformacija – protureformacija nije nikako funkcionirala, možda tek kao tuđe pojednostavljenje smišljeno samo zato da uskim ljudima u uskim varošima olakša snalaženje u zapetljanim kategorijama svijeta. S književnošću prvih kajkavaca događalo se ono što će u mnogim primjerima obilježiti budućnost hrvatske književnosti. Dogodilo se, naime, da ni Vramcu, ni Pergošiću, prve dvije ili tri generacije potomaka neće dati za pravo. Ti novi naraštaji nisu odmah shvatili mjeru budućnosti u književnim nakanama tih kajkavskih začinjavaca. Tek poslije su neki daleki potomci prepoznali jezični vulkan pod ledenim brijegom kojemu je književnost Vramca i Pergošića bila tek jedva vidljiv vršak.

Najstarije kajkavske pjesmarice

Na sjeveru hrvatskog etničkog prostora, ograničena mađarskim i njemačkim jezičnim rubovima, pojavila se najprije u krilu luteranske reformacije, a ubrzo i protureformacijske katoličke obnove, pokrajinska književnost kajkavskoga narječja.

Pisci toga narječja priključuju se korpusu hrvatske književnosti poglavito u drugoj polovici 16. stoljeća, iako je i prije prvih objavljenih knjiga bilo autora koji su i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ovladali jezikom prikladnim za književno izražavanje. Pjesnički jezik kajkavaca imao je dakle već i u renesansi svoju prethistoriju. Ni Andrija Šajtić, pjesnik, ni Ivan Pergošić, pravni pisac, ni kalvinistički propagator Mihalj Bučić, a ni Antun Vramec, teolog i povjesničar, nisu morali kretati iz vakuuma. Dijalekt na kojemu su oni pisali posudio je svoj jezični lik od kajkavskoga narječja hrvatskog jezika, koji se govorio, a i danas se govori, u trokutu oko Zagreba, Varaždina i Krapine. Ti prvi domaći kajkavski autori uzeli su na sebe zadaću da normiraju jezik koji je kolokvijalnu gipkost i specifični emocionalni valeur već otprije posjedovao i koji je bio iskušan u pučkoj poeziji i pučkom pripovijedanju. Prvi kajkavski književnici začeli su tijekom 16. stoljeća još jednu od pokrajinskih grana domaće književnosti, koja je duhovnom krajoliku Hrvatske povećala raznolikost, a Zagrebu, Varaždinu, Krapini i Čakovcu donijela puno udioništvo u geografiji hrvatske književne povijesti. Već je u nemalom broju srednjovjekovnih pisanih izvora koji su nastajali u središnjoj Hrvatskoj lako uočiti neke osobine govornoga kajkavskog jezika, i to u korpusima koji su u temeljnim slojevima bili čakavski ili štokavski. Ti nalazi dijalektalne hibridnosti pripadaju filologiji i arheologiji, ali oni živo svjedoče da su u Hrvatskoj oduvijek postojale, nekad nesvjesne, a nekad i programski iskazane težnje, za stvaranjem mješovitoga jezičnog tipa koji bi posuđivao elemente iz svih narječja i mjesnih govora i koji bi preuzeo zadaću da bude jezik razumljiv što širem krugu hrvatskih govornika u svim hrvatskim zemljama, dakle i u Dalmaciji i u Bosni i u Slavoniji i u Istri i u Dubrovniku, a razumije se, i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Takva tendencija očigledna je na dijakronijskoj razini gotovo u svim epohama starije hrvatske književnosti, a na sinkronijskoj razini u većini

kajkavskih tekstova. Kako u onima najstarijim, tako i u onima iz mnogo mlađih epoha lako se uočava dvojnost toga jezika, pa dok je kajkavski jezik sjevernohrvatske pravničke i službene komunikacije bio od početka impregniran i čakavskim i štokavskim osobinama, dok je dakle bio hibridan, dotle je jezik pjesničkih tekstova zarana usvojio dijalekatsku čistoću, a time i bliskost govornom jeziku. Zato se anonimna poezija najstarijih kajkavskih pjesmarica i danas suvremenom čitatelju čini začudno bliskom i lako razumljivom, dok se tekstovi javne problematike zbog svoje hibridnosti i stiliziranosti, zbog teško razumljivih kalkova jedva mogu čitati bez teškoća. Nasuprot teško prohodnim proznim tekstovima, jasnoćom i smirenom pjesničkom točnošću, lijepim slikama i intimizmom koji je svojstven kajkavskoj dijalektalnoj literaturi ukazivali su se stihovi prvih pjesama kajkavskih poeta. Minijaturu o tek rođenu Ježušu mogli su potpisati mnogi suvremenici s hrvatskoga juga, ali bi tek najbolji među njima znali ponoviti njezin ritam svakodnevnoga govora koji je i danas živ u krajevima u kojima je prije pola tisućljeća bila napisana ova pohvala obiteljskoj ljubavi, ova sjeverna vršnjakinja "pjesama na narodnu" iz Ranjinina dubrovačkog zbornika:

*Po svetu je bila tmica kakti v rogu,
v štalice je spala vu trudeh Marija,
sladko si Marija senjke prebiralala,
kad je došel jangel i zbudil Mariju:
"Vstani se, Marija, sinek ti se rodil,
stani gor, Marija, Ježuš se narodil,
sad je prav polnoči, al je vse v svetloči."
Stala je Marija, sineka dragala,*

je je i od senka Jožefa budila:

*"Vstani se, Jožef, sinek nam se rodil,
sinek nam se rodil, moj predragi Ježuš."*

*Dok se Jožef zbudio, Ježuša pogledal,
i jošće ga néje niti pravo kušnul,
došle su tri vode mlačne kakti kropek,
koje jesu onda Ježuša kupale.*

*Jožef je naredil z rožicah zibalku,
i došli tri vetri topli kakti sapa,
koji jesu onda Ježuša zibali,
Ježuša zibali, malko ga grejali.*

*Jožef i Marija su ga kuševali,
a jangeli s neba su mu se klanjali.*

Najstarija kajkavska poezija nije bila samo djelo anonimnih pisaca i plod individualnog autorstva potpuno nesvjesnih pjesnika. U njezinu korpusu tragove je ostavio i vršnjak Nikše Ranjine, neki Andrija Šajtić, koji se na oduži *Cantio de matrimonio* potpisao, označivši da je pjesmotvor sastavio "po Kristuševom na sveit rođenjei jezero pet stou trideset v štrtom." Što je još napisao taj najstariji imenom poznati kajkavski lirik, nije na osnovi premalo sačuvanih podataka lako rekonstruirati, ali je moguće da je taj isti dijak Andrija začinjao i albu koja završava ovom bilješkom: "To je pesen spravil jeden mladi dijak. Srce mu se toži za leipom lubom svom. Amen." Pjesnik te panonske albe nije bio baš dobar đak Francesca Petrarke, ali se, s obzirom da mu ni Črvleno more nije bilo daleko, dade zaključiti da je i on prošao trubadursku

školu, gdje je naučio topos nemilosrdne gospe koja na kraju njegove pjesme odlučuje sebi naći "lepšega od tebe":

*"Zorja moja, zorja prvoga vremena,
ne zabi se z mene, z mojega imena,*

*Mene si vugodna kak oni leipi hlad,
k anđelom spodobna, moj cvetek leip i mlad.*

*Da bi mi videti tvega oka pogled,
da bi mi videti tvojo leipo mladost,*

*Mogel bi se skriti sluga od radosti
i mogel bi imeti tuge ter žalosti.*

*Izgubil sem oči i srca mišljenje,
da bi ne bil poznal, blažen bi se bil zval.*

*Ar svoj mali žitek malo kaj ne vkončam,
da sem lubil tebe, neisem se te tužil.*

*Poklon ti povračam, gde godi hodim jas,
ar nheimam pod nebom, ki bi me obeselil.*

*Ar radost pogubi i srca veselje,
od radosti ne mogel vu to zemlo poiti.*

*Ne morem gledati, da te drugi lubi,
zato hočem poiti čez Črvleno morje.*

*Gda suho drevo precvete, teda k tebi pridem,
i gda morje presejne, teda k tebi dojdem.*

*Ostajaj mi zbogom, oh leipa luba ma,
da ne ščeš ma biti, pojdi za drugoga."*

*"Pojdi si mi zbogom, oh leipi lubi moj,
ar jas sebi najdem lepšega od tebe."*

Dijaci Šajtićeva naraštaja pisali su, kako je to već 1574. izrekao Ivan Pergošić, za one "koteri dijačkog pisma ne razmeju". Od poetskog okoliša njihove ljubavne lirike nije osnovnom emocijom bila udaljena ni lijepa osmeračka pjesma o grlici, koja se zajedno s većinom sačuvanih najstarijih kajkavskih stihova sačuvala u rukopisu nazvanom *Prekomurska pjesmarica*, a koji se danas nalazi u mariborskoj Visokoškolskoj knjižnici. Anonimna kajkavska pjesma o grlici imala je svoje pandane u stihovima ranih dubrovačkih petrarkista, koji su jednako kao i pjesnik sa sjevera povezivali grlicu s tugom. I za Nikolu Nalješkovića grlica

je ptica koja najbolje može svjedočiti tugu. Njezino krhko tijelo imalo je veliku simboličnost u ljubavnoj poeziji onoga vremena, gdje su je osim s tugom povezivali s čistoćom spolne ljubavi, a bila je i atribut Venere, pa u tom smislu i požude. Osjet ljubavne tuge, tako blizak renesansnoj lirici, u središtu je te kajkavske pjesme o grlici "smilenoj mojoj ptičici":

*Žalosno vidim grlico
pijoč mi motno vodico,
potlam jo vidim sedečo
na suhom dreivci vrhonci.*

*Daj, komu bi se ne smiluval,
kako je tužno sedila,
peroti beše spustila,
glavo k zemli naklonila.*

*Što si ga hočem jaz reči,
ako te zgubim v nesreči,
nigdar nebom veseleči,
nego tem bole tužeči...*

*Toži mene lice moje
gledajoč tužno grlico,*

*od velikoga dreselja
spuščajoš svojo dušico.*

*Glih kako ona grlica
poleiva suzami ma lica,
gledajoč na te, grlica,
smilena moja ptičica.*

*Podigni k meni glavo svo,
naj spuščam mojo dušico,
da naj kjedno preminem
s tom mojom tužnom grlicom.*

*Koga tugujoč v noči, vu dne,
kak tužni car vu temnici,
k meni se, luba, obrni
i zmoči suzami prsi.*

*Prosim te vezdaj za Boga,
ne tuči mene, grlica,
odvrzi ta žalost svojo
i primi veselje k srcu.*

Kako je molila Ana Katarina Zrinski u Sigetu

Emocionaliziranošću, a na jezičnom planu i brzo stečenom sigurnošću intimnog pjevanja na jeziku svakodnevlja, nisu se od navedenih stihova mnogo udaljili ni tekstovi iz molitvene knjige Ane Katarine Zrinski, žene sigetskoga junaka Nikole. Mlađi su bibliografi poznavali tu molitvenu knjižicu hrvatske velikašice, ali se svešćić poslije izgubio tako da se tek na osnovi analogija može zamisliti ton i sadržaj toga djela. Izgubljenoj molitvenoj knjižici blizanački je srodan *Raj duše* Nikole Dešića, tiskan 1560. u Padovi, kojega je Ana Katarina Zrinska rabila kao jedan od svojih rukopisnih molitvenih priručnika. Tekst koji je Dešić prema tom molitveniku poslije tiskao nije bio izvorno djelo već tu bijaše riječ o prijevodu priručnika *Hortus animae*. U Dešićevoj varijanti te knjižice ima mnogo jezičnih potvrda i pjesničkih naznaka koje su pouzdano svjedočanstvo o kulturnom ambijentu u kojemu je živjela naručiteljica i vlasnica tog *Hortusa*, kako su latinskim jezikom nazivani onovremeni damski florilegiji. Takav jedan florilegij odlučio je Dešić tiskati upravo u doba kad su turske sablje sjekle nevine na europskoj istočnoj granici koja se zvala Hrvatska i na kojoj je žena sigetskoga junaka Ana Katarina izgovarala tihe molitve za spas svoje duše. Dešićev molitvenik, njegov *Hortus animae*, koji je u hrvatskoj inačici postao *Raj duše*, poznaje dijalektalnu hibridnost, pa se iz njega, jednako kao i s dvorova tadašnjih Zrinskih, čuju zvukovi sva tri hrvatska pokrajinska jezika, a onda k tome i poneki hungarizam, germanizam i slovenizam. Bila je jezična hibridnost rane sjevernohrvatske književnosti iskaz političkih činjenica, bila je ona i znak moći velikaša iz kuće Zrinski i njihove tada vrlo tolerantne religijske politike. Upravo su Zrinski tijekom 16. stoljeća postali najmoćnijom i integrativnom svehrvatskom

vlasteoskom kućom koja je na svoja pleća uzela brigu i krhkom, ali uvijek tinjajućem hrvatskom zajedništvu. Na svoj barjak ti su Zrinski stavili hrvatsku slobodu kao zbroj različitosti. Oni su stvarnost te slobode iskazivali kao dijalošku stvarnosnu teksturu i kao hibridnu jezičnu poruku koja se sačuvala barem u molitvenim tekstovima sigetske udovice. Dešićeva knjiga nije veliki događaj u povijesti hrvatske književnosti. Ta knjiga samo je djelić snažne jezične svijesti onoga kruga koji je u to vrijeme emanirao nadu zbunjenoj Hrvatskoj. Poruke takvih izdavačkih pothvata imale su odjeka ne samo među kajkavcima i čakavcima nego su se takve knjige širile i na istok među Južne Slavene koji su ostali živjeti u prostorima koje su osvojili Turci. Tako se i moglo dogoditi da je Dubrovčanin Marin, sin Nikolin, uspio u 16. stoljeću u Beogradu nabaviti Dešićevu knjižicu pa ju je odmah prenio u dubrovački štokavski idiom. Dešićev hrvatski *Hortus animae* taj je Marin ne samo preuzeo nego je u tekstu najprije pokušao umanjiti količinu čakavizama i kajkavizama, a latinička slova knjižice koju je još u rukopisu čitala Ana Katarina Zrinski prenio je u ćirilčku azbuku, koja je bila iznimno proširena, napose u krajevima pod turskom vlašću, i to kako među Hrvatima, tako i među drugim Slavenima koji su živjeli na tom području. Naravno, uza sav trud nije Marin Dubrovčanin, sin Nikolin, uspio u svom beogradskom boravištu prekriti taj hibridni međudijalekatski spoj, koji se barem u pisanoj komunikaciji upotrebljavao u mnogim prigodama, a na kojemu je hrvatska velikašica izgovarala inače stilski profinjene molitve što ih je u svom, i njezinu, *Raju duše* sačuvao Nikola Dešić:

"Moj grih, moj grih, moji velici grisi. Zato molim tvoje milosrđe v kom si z neba za spasenje moje sašal, koji si Davida vpaduća v grih opravil, prosti meni, gospodine, prosti meni, Isukrste, ki si Petru tebe zatajuću prostio. Ti si stvoritelj moj i otkupitelj moj, gospodin moj i spasitelj moj, kralj moj i Bog moj. Ti si ufanje moje i nadiha moja, vladanje moje i pomoć moja, vtišenje moje i jakost moja, obranba moja i slobojenje moje, život

moj, spasenje moje i uskrsnutje moje, svitlost moja i želinje moje, pomoć moja i obranjenje moje... Gospodine, ne pomrzi me, službenica tvoja sam, koliko godir zla i nedostojna, vazdar tvoja jesam. Ka komu ja bižati ću nere ka tebi? Ako ti me odvržeš, što će me primiti? Ako me ti mrziš, što će se na me ozriti? Poznaj mene nedostojnu ka tebi naspet bižeću, koliko godir buduću grubu i nečistu. Ako gruba i nečista jesam, možeš me očistiti; ako slipa jesam, možeš me prosvititi; ako nemoćna sam, moreš me ozdraviti; ako mrtva i vgrebena jesam, možeš me pozvesti. Jerbo je veća milost tvoja nego su grisi moji."

Integrativnost Jurja Zrinskog

Poticatelj objave prvih knjiga na hrvatskom jeziku u sjevernoj Hrvatskoj bio je Juraj Zrinski, sin sigetskog junaka, velikaš, čovjek moćan i hrabar, vojskovođa blizak protestantskim idejama. Taj Zrinski nije imao ništa protiv da ne njegovim posjedima u Međimurju djeluju putujući tiskari Hoffhalter i Manlius, koji su bili na glasu kao proizvođači kužnih luteranskih knjiga u toj regiji. Juraj je Zrinski više od gorljiva protestanta bio zagovornik tolerancije i vjerskoga dijaloga, i po tomu on nije bio odveć udaljen od službene politike habsburškoga vladara Maksimilijana. Prve kajkavske knjige nastajale su pod pokroviteljstvom Jurja Zrinskog, što će reći da su nastajale u okružju vjerske tolerancije i prava na različitost. Zato se namjena tih prvih kajkavskih knjiga, kao i nakane njihovih pisaca, nikako ne mogu usporediti s agresivnim pothvatom i propalom zamišlju Hansa Ungnada u Urachu da katehizira slavensko i vlaško pučanstvo uz pomoć luteranskoga štiva. Visok je bio stupanj vjerske i duhovne tolerantnosti u prostorima koje je vojno

nadzirao Juraj Zrinski, najznamenitiji hrvatski kondotijer onoga vremena. Na nemirnu tlu sjeverne Hrvatske ulagao je on najveći dio svoje energije upravo u obranu od Turaka, koju je između ostaloga vidio kao borbu za supostojanje vjerskih razlika i oprečnih mentalitetnih uzoraka. On je dobro poznavao to tlo na kojemu ni pojava oženjenih, ali papi i dalje vjernih svećenika, nije bila rijetkost. Bilo je na tom tlu i pokušaja objektivnog objavljivanja podataka o znamenitim luteranima, bilo je tu naznaka kritičkoga govorenja o koncilu u Trentu i njegovim nalogima. Sve to, pa i još mnogo drugoga, u isti je tren supostojalo u sjevernoj Hrvatskoj i sa žestokim protureformacijskim stajalištima kakve je u doba Jurja Zrinskog s autoritetom crkvenog, ali i svjetovnog moćnika, najžešće iz Zagreba izgovarao Juraj Drašković, vlasnik mnogih duša i svih tijela u slobodnim gradovima i selima habsburške Hrvatske. Ali krivo bi bilo i pomisliti kako su dva Jurja, Zrinski i Drašković, bili antipodi. U Hrvatskoj Juraj Drašković nije imao antipoda, jer ondje taj borac protiv Lutherova nauka i nije imao mnogo posla. U Hrvatskoj je doduše bilo onih koji su protestirali, ali nije bilo protestantizma. Drašković zato u Hrvatskoj nije ni imao pravih protivnika od kojih bi morao raskuživati duhovni okoliš svoje zemljice. Društveni, povijesni i geografski okoliš onodobne Hrvatske bio je mnogo širi, a taj širi, zapravo najširi hrvatski kontekst, nije Juraj Drašković u vrijeme kad je od 1563. do 1578. bio zagrebački biskup nikada dosegnuo, nego je taj prostor svojim duhom ali i svijetlim oružjem osvojio sin Nikole Zrinskoga Juraj.

I Draškoviću i Zrinskom pisali su mnogi onodobni pjesnici pohvalne pjesme. Obojici upućivale su se učene hvale, ali u tom pjesničkom referendumu potkraj 16. stoljeća hrvatska književna republika nije izabrala učenoga biskupa nego tolerantnoga vojskovođu. Hrvatskim se renesansnim piscima on ukazao integrativnijim od bilo kojeg suvremenika. Jurju Zrinskom, simboličnoj točki oko koje se okupljala tadašnja razuđena

Hrvatska, s divljenjem su se obraćali i Dubrovčani i Zadrani i Varaždinci, polažući u njega svoje osjećanje zajedništva kao prava na različitost, kao obveze tolerancije vjerskih i duhovnih, mentalitetnih i povijesnih razlika. Juraj je Zrinski, što nije bilo nepoznato, uživao potporu svojih bečkih gospodara, i on ih nije iznevjerio i to upravo time što je na burnoj zapadnoj granici Europe istovremeno pojačavao vojnu odlučnost, ali i utjecao na to da se smanji vjerska nesnošljivost. U tomu i leže razlozi njegova izbora na svehrvatskom književnom referendumu, koji doduše neće zadugo imati važnost, jer kao i obično, sudbina se Hrvatske nalazila u tuđim rukama, pa kad je u Beču preminuo tolerantni, ali boležljivi Maksimilijan, sišlo je s pozornice i razdoblje stanovite vjerske tolerancije u austrijskim zemljama i nastupilo je pobjedničko razdoblje katoličke obnove. U tom okružju nastajala je nova književnost samosvjesnoga doba koje su poslije nazvali barokom, ali je nepobitnom ostala činjenica da je najstarija književnost hrvatskog izraza na sjeveru Hrvatske stvorena na krilima druge ideje, one o vjerskoj snošljivosti, one koja je zagovarala tuđa prava na razliku. To je bilo duhovno tlo iz kojega su izniknule prve knjige hrvatskih pisaca sa sjevera, Ivana Pergošića i Antuna Vramca.

Pergošićev **Decretum**

U Nedelišću, na putu kojim se iz Varaždina ide u Čakovec, otisnuo je 1574. putujući tiskar Rudolf Hoffhalter prvu kajkavsku tiskanu knjigu *Decretum* Ivana Pergošića, a gledano u široj perspektivi, i prvi tiskani hrvatski zakonski priručnik. Svoje djelo posvetio je Ivan Pergošić Jurju Zrinskomu. U koricama Pergošićeve knjige probuđena duhovna elita sjevernohrvatskih

gradova dobila je zbirku načela i propisa uz pomoć kojih je solidnije i pravednije mogla regulirati pravni život svojih zajednica. Pothvat je Pergošićev bio na svoj način hrabar jer se pisac odlučio da na jezik koji je prije njega bio izgrađen, ali ne i standardiziran, prevede vrlo zahtjevno stručno djelo složenoga pravnog nazivlja koje je do tada bilo nepoznato u hrvatskim inačicama. Pergošićeva knjiga javlja se usred dinamična višejezičnoga pulsiranja u kojem autor posuđuje mnogo iz mađarskih, njemačkih i slovenskih iskustava. Pergošićev *Decretum* jezičnim svojim izborom odaslao je javnosti još jednu važnu poruku. Naime svaka na hrvatskom jeziku napisana knjiga koja se u ono vrijeme tiskala u preostacima ugarsko-hrvatskoga kraljevstva budila je u crkvenih vlasti i neugodne podsjećaje na Urach, na luteransku zamisao i na njezin neuspjeh, ali vrlo agresivan slovenski i hrvatski proboj. Katolički obnovitelji koji su već početkom 17. stoljeća i sami, ali u drugim krajevima i s drukčijim nakanama, poticali izdavanje crkvenih knjiga pa i jezičnih priručnika na hrvatskom jeziku, nisu u vrijeme tiskanja Pergošićeve knjige stekli navadu da i habsburški dio Hrvatske uključuju u projekte istočnih evanđelizacija te da mu time dopuste i liberalniju uporabu onoga što su kajkavci nazivali *lingua domestica*. Za katoličke obnovitelje i protureformatore sjevernohrvatskom je prostoru još zadugo bila namijenjena sudbina rubnoga područja germanske sfere, u kojem su se sva druga kulturna rješenja tolerirala, ali se nisu osjećala poželjnim.

Decretum Ivana Pergošića izlazi iz putujuće Hoffhalterove tiskare samo godinu dana nakon gušenja žestokih seljačkih pobuna koje su uzdrmale šire područje sjeverne Hrvatske i koje su imale odjeka i u Međimurju. Trenutak u kojemu se pojavljuje *Decretum* bio je mnogostruko uzburkan, pa su i zbog toga nad Pergošićem mnogi i s jezičnih, vjerskih i političkih razloga poželjeli vježbati strogost. Bilo ih je koji su na pojavu toga pravnog priručnika gledali kao na opasno unošenje narodnog

jezika u praksu svakodnevlja i na štetnu luteranizaciju javnoga života. Takvi zbog svojih uskih i trenutačnih interesa nisu htjeli priznati da u prvim hrvatskim kajkavskim knjigama luteranizam uopće nije bio prisutan na razini tematike ili sadržaja. Ako je reformacija prvim kajkavskim piscima nešto i ponudila, bila je to posvema ljudska sumnja u propisane istine, bila je to svijest o potrebi uporabe narodnoga jezika i konačno razumijevanje važnosti tiskarskog medija u kulturnom radu. To je bilo sve što je od protestantizma prodrlo u prve tiskane knjige sjeverne Hrvatske i to je bilo sve od toga navodnog heretičkog duha pisaca koji su iz Njemačke preuzeli stanovite civilizacijske predloške, usvojili neke mentalitetne promjene i s većom upornošću nego drugi tražili pravo na malu razliku, na posebnost, pravo na individualnost. Bio je to sav grijeh tih prvih kajkavaca. Ali ljudima koji su i u to vrijeme bili sposobni gledati unaprijed bila je Pergošićeva knjiga lijek, bila je ona terapija jezikom.

Oni koji su imali stvarnu moć nisu pozitivno gledali na pojavu hrvatskih kajkavskih knjiga, jer su u drugoj polovici 16. stoljeća i duboko još u 17. stoljeću retrogradno vjerovali da je svaki pa i najmanji podjsećaj na hrvatski identitet među kajkavcima latentna predigra širenja luteranizma, a onda i početak otuđivanja iz krila rimske Crkve. Ta je procjena već u Pergošićevo vrijeme bila naivna, ali kulturološki i civilizacijski štetna, jer nije uvažavala činjenice hrvatskog života i jer nije poznavala paradoks decentriranosti hrvatskoga nacionalnog bića. Pergošićev *Decretum* ušao je tako u mrežu nerazumijevanja i napetosti pa je njegov autor odmah čim je knjiga tiskana doživio niz neugodnosti. O tomu se zna tek po nekim aluzijama, ali da optužbe nisu bile bezazlene svjedoči piščeva odluka da nakon *Decretuma* ne objavljuje više ništa na hrvatskom jeziku. Danas nije posve jasan životni put dijaka Ivana Pergošića, varaždinskoga bilježnika ili *litteratusa*, kako ga označavaju izvori. O njemu arhivi šute sve do pojave *Decretuma*. Knjiga je prvi dokument njegova života. Umro

je Ivan Pergošić 1592. kada je, jer je bio bez nasljednika, sve njegovo imanje pripalo sestri Agati. Pored dugogodišnjeg bilježničkog posla bio je jednom i sabornik u Požunu.

Birajući predložak za svoj *Decretum*, Pergošić nije morao tražiti daleko, jer pravnoj tradiciji ugarsko-hrvatskog kraljevstva u posljednjim godinama pred mohački poraz solidnu kodifikaciju dao je Istvan Verböczy, koji je, kao što se vidi iz imena, bio podrijetlom iz Vrbovca. Rođen 1458, taj mađarski pravni pisac objavio je svoj *Tripartitum opus iuris* 1517. Djelo je taj Vrbovčanin izradio kako je bilo uobičajeno u to vrijeme, koristeći mnoštvo raspoloživih pisanih i usmenih izvora, temeljeći svoj tekst i na običajnom i na rimskom pravu, ali i na iskustvima kanonskoga prava. Uz pomoć svih tih elemenata iznio je Verböczy građu koja grčevito brani zatečeni poredak, a to će reći povastice plemstva, koje je tim zakonikom u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu bilo potpuno međusobno izjednačeno. Ujednačavanje položaja svih plemića osnovno je načelo toga renesansnog mađarskog zakonika, a ono je pola stoljeća kasnije upravo i privuklo Pergošića. Jer princip *una et eademque nobilitas* postao je u Pergošićevo vrijeme ponovno aktualan, što i nije čudno s obzirom na posttridentinsku restauraciju feudalizma. *Decretum*, dakle, ne samo da nije bio nikakav reformacijski posao i zavjera nego je štoviše ideološki stajao iza zahtjeva katoličke obnove, koristeći vidovito jezik koji se revnosnicima nenaviklim kritičkom razmišljanju činio povezanim s luteranizmom. Samo zbog njihove uskoće i neinteligencije imao je Pergošićev *Decretum* nevolja s vlastima i sa zavidnicima. U svojoj knjizi Pergošić nakon posvete Jurju Zrinskom izlaže pravni sustav u kojemu kmetovi nisu subjekt prava, a kada i iznosi problematiku pravne sigurnosti građana i seljaka, Pergošićev prijevod Verböczyjeva zakonskog priručnika govori manje ili više samo o njihovim obvezama ili ih spominje kako bi pokazao njihovu funkcionalnu podređenost u općem sustavu feudalizma. Kmetove i slobodne građane prikazuje

taj pravni dokument kao jednu od anorganskih sfera postojećeg društva.

Decretum Pergošićev zadržao je trojnu fakturu mađarskog izvornika i dijeli se u tri dijela, tako da u prvom raspravlja o civilnom pravu plemstva, u drugom o sudskom postupku i njegovoj praksi, a treći je dio opširnije usredišten na zemaljsko, gradsko i seosko pravo. Ivan Pergošić svoju je knjigu izradio slijedeći bez većih otklona latinski izvornik, ali je ponekad zavirio i u mađarski prijevod, koji je već tada postojao. Zapravo Pergošić i nije bio samo prevoditelj nego je, kako bi hrvatskom puku približio zakonik, bio i njegov prerađivač, koji je poneka mjesta pojednostavnjivao, neka skraćivao, dok su neke njegove prestilizacije i preformulacije čak toliko neuspjele i udaljene od izvornika da i danas otežavaju razumijevanje teksta. Nije Pergošić bio jedini koji je prevodio Verböczyjev zakonik na strani jezik. Taj tekst s latinskog je izvornika bio preveden ne samo na mađarski nego pored hrvatskog još i na njemački, knjiga je dugo bila u uporabi u ugarskim, time i u austrijskim zemljama, ponegdje čak i do 19. stoljeća. Pergošićeva knjiga, čini se, u svojoj sredini nije imala neku zavidnu reputaciju. Čitatelje su onemogućili zavidnici, a politički smutljivci pobrinuli su se da djelu priskrbe sjenu za koju sigurno nitko nije znao ni kakva je ni odakle je, znalo se samo da sjena postoji! Zato je Pergošićeva knjiga i sačuvana u vrlo malo primjeraka, a može se zapaziti kako se neki od njih u dijelovima razlikuju, što svjedoči o Pergošićevu osobnom sudjelovanju u poslu tiskanja ove knjige. Pisac je u *Decretumu* za vrijeme slaganja i nakon što je dio naklade bio otisnut, redigirao tekst, pokušavajući pri tome ne toliko poboljšati smisao nego mu je u tim redakcijama bilo najvažnije da jezik knjige primjeri što većem broju čitateljskih jezičnih navika. Značilo je to prihvatanje jezične hibridnosti, značilo je to i uključivanje udaljenih govornih mjesnih osobina, miješanje jezičnih navika i iskustava. Osjeća se kako je Pergošićev jezik na

svoj način umjetno stvoren, osjeća se kako jezik kojim je napisan *Decretum* nije bio i jezik kojim je u to vrijeme pisac, a ni bilo tko drugi, u svakodnevnoj komunikaciji govorio. Bio je to svojevrsni književni kajkavski govor kojemu Pergošić nije uspio podariti gipkost i glatkoću poznatu iz onodobne pučke poezije. Pergošićevo pravno štivo mjestimično je zato neprohodno, u njemu se osjeća muka piščeva s jezikom i s normama. *Decretum* je u najvećem svom dijelu zamorna knjiga, a tek se mjestimično javlja u njemu poneka zanimljivost, što biva tek onda kada pisac ne lomi jezik s nepostojećom terminologijom već se odluči reporterskom točnošću bilježiti neki od pravnih postupaka. Takav je i ulomak o postupku sa Židovima i prijedlogom zakletve koju oni, da bi mogli biti prihvaćeni kao vjerodostojni svjedoci, moraju na sudu izreći:

"Jaz Židov, koteri sem (totu da sam sebe imenom imenuje), prisežem na živučega boga, na svetoga boga, na zmožnoga boga, koteri je stvoril nebo i zemlju, morje, vse stvari kotere su vu njem, da v tom duguvanji, vu kom mene vete krščenik krivi, da sam ništar nije kriv, nisem pregrešil. I ako sem kriv, da me zemlja požre, kotera je zemlja Datana i Abirona požrla, i ako sem kriv, da francija i gubavoča na me pride, i ako sem kriv, veliki beteg, črevobolina kri i nagla guta da pride na me, i nagla smrt dame zgrabi, i v tele i v duši da poginem, i v marhe, i da nigdar v Abrahamov naručaj ne zajdem. I ako sem kriv, da me pravda Mojžeševa pomene, i vse pismo, kotero je v petih knjigah Mojžeševih popisano, da me osramoti. I ako ta moja prisega nije prava, da me potere Adonai i njegova boštva zmožnost."

Pergošićev *Decretum* imao je uza sve zapreke i krive konotacije veliko značenje u svom vremenu. Bila je to knjiga ponešto preuranjeni, ali tim vredniji pokušaj da se jedno pravno djelo dade "onem na hasan, koteri bi radi slovenski te knjige čitali". I Pergošić je poput mnogih Hrvata prije njega htio da

knjigu čitaju i oni koji nisu dijaci i koji ne znaju čitati latinske knjige. Pergošićev *Decretum* nije se slučajno pojavio neposredno nakon što su bile završene krvave bune zagorskih seljaka. Time je on dijelio sudbinu svoga predloška koji se 1517. godine pojavio kada su uminule pobune Doždinih seljaka u Ugarskoj. *Decretum* bijaše simbolični zagovor društvenog mira tadašnje male Hrvatske, zemlje koju Pergošić u posveti Zrinskom sjetno naziva "oveh nevoljnih zavrzenih ostankov orsaga". Ivan Pergošić, čini se, ipak nije dopustio da ga potpuno zaplaše njegovi kritičari i smutljivci, jer je još jednom odlučio imati posla s knjigama i tiskarima. On je 1587. kod tiskara Manliusa u Varaždinu na latinskom jeziku dao otisnuti knjigu Erazma Roterdamskog pod naslovom *Praefationes et epistolae dedicatariae*. Latinska Pergošićeva knjiga zborničkog je karaktera, a autorstvo Pergošićevo u njoj i ne postoji, jer joj je on bio tek nekom vrstom nakladnika i priređivača. Autor većine tekstova u tom latinskom izdanju bio je Erazmo Roterdamski, što je u neupućenih Pergošićevih suvremenika moglo buditi zazor, iako su upućeniji, ili oni koji su se pravili da to jesu, mogli znati da Erazmo nikada nije prišao Lutheru nego da se s njim sukobio te da su ga nakon 1529. protestanti držali svojim ljutim neprijateljem. Čini se da je to znao i Pergošić, pa je zato posve bezbrižno i dao tiskati svoju knjigu, koja sama po sebi ne bi zanimala cenzore, ali ih je ime holandskoga pisca u svakom slučaju moralo zainteresirati. Jer ono što je moglo biti opće poznato u Baselu ili Beču, nije moralo biti poznato na turskoj granici oko koje su obilazili užegli revnosnici s krivo shvaćenim cenzorskim nalogima pod skutima. Znajući da je pisac knjige koju je tiskao zazoran, Pergošić nije htio ići još korak dalje pa djelo prevesti na hrvatski, nego se odlučio da izdanje tiska u latinskom izvorniku jer nije, kako tvrdi u predgovoru, želio doživjeti nezahvalnost zavidnika, koji su ga zbog prijevoda *Tripartita* napali petnaest godina ranije. U tom svom novom pothvatu Pergošić ipak nije samo objavio Erazmove biblijske

parafraze i popratna pisma europskim vladarima uz svaku parafrazu nego je u izdanje još uvrstio i jedan od najstarijih mađarskih latinskih književnih tekstova, poučno pismo upućeno ugarskom prijestolonasljedniku Emeriku. Vjerovalo se da je pismo djelo svetoga Gellerta, koji je inače bio učitelj Emerikov, a to što je tekst objavljen zajedno s Erazmovim parafrazama imalo je, čini se, najviše veze sa samim Pergošićem i njegovim očitim poznavanjem Erazmove bibliografije. Erazmo je naime 1516. objavio pedagošku raspravu *Institutio principis christiani*, u kojoj je raspravljao o problematici odgoja budućega vladara na način vrlo srodan Pseudogellertovu spisu, pa je to zasigurno podsjetilo hrvatskoga pisca, jer su mu bila poznata oba djela, da bi se Erazmova knjiga mogla dopuniti i Erazmu bliskim tekstom iz ugarske tradicije. To je, čini se, bila motivacija tog izdavačkog pothvata u kojemu osim povezivanja sv. Gellerta i Erazma ima malo Pergošićeve izvornosti. Bilo je to varaždinsko izdanje svojevrsna počast Erazmu i afirmacija razumijevanja što su ga Holanđaninu upućivali hrvatski čitatelji još od Marulićeva vremena.

Kajkavci između lingua latina i lingua domestica

Iste godine kad je tiskano Pergošićevo izdanje Erazmovih parafraza i Gellertovih pedagoških razmatranja pojavila se u Manliusa i još jedna knjiga hrvatskog autora na latinskom jeziku. Autor te knjige, kojoj je naslov bio *De agno paschali*, bio je Blaž Škrinjarić, a teološku ispravnost izdanja potpisom je potvrđivao Antun Vramec, hrvatski književnik i svećenik koji, barem što se tiče njegova bračnoga statusa, baš i nije bio idealno izabran katolički autoritet za davanje imprimatura. Ali upravo taj podatak

svjedoči o tomu kako je u sjevernoj Hrvatskoj tada bilo vrlo teško odrediti granice između onih koji su samo protestirali i onih koji su bili protestanti ili žestoke pristaše katoličke obnove. U svojoj knjizi pripadao je Blaž Škrinjarić onim drugima, jer njegovo djelo posve slijedi ono što je slušajući naloge Rima tražio i biskup Juraj Drašković, ban i kraljev namjesnik. Škrinjarić je bio sudski dostojanstvenik u Varaždinu, laik dakle poput Pergošića i svakako nije bio uključen u službene vjerske raspre, a njegovo poznavanje temeljnih pitanja vjere bilo je poticajno Vramcu, koji je sa Škrinjarićem prijateljevao i podupirao njegov književni posao. Škrinjarić mu je na prijateljstvo uzvratio pa u toj svojoj latinskoj knjizi, jednako kao i Pergošić, ističe Vramčeve teškoće sa zavidnicima te spominje one koji su kada se pojavila *Postilla* kritizirali Vramca zbog hrvatskoga jezika kojim je djelo napisano. Zato je i Blaž Škrinjarić izabrao manje ofenzivan latinski jezik da bi izbjegao kritiku onih koji su iz krila katoličke obnove u habsburškom dijelu Hrvatske, posebno nakon smrti austrijskog vladara Maksimilijana, dovodili u pitanje bilo kakvu uporabu narodnog jezika u književnosti. U tom smislu potpuno su nedvosmislene sve pohvalnice što ih je u ono vrijeme od svojih suradnika primao Juraj Drašković. Bile su te pohvalnice pisane latinskim jezikom, a njihovi autori, zvali se oni Gašpar Petričević ili Juraj Wyrfel, najavljivali su posvema novi duh u kulturi sjevernih hrvatskih gradova, duh kojemu je krug Pergošićev i Vramčev bio poprilično zazoran.

Blaž Škrinjarić, koji nije pisao hrvatskim jezikom, neće pred svojim vremenom biti zapamćen samo kao pisac te latinske knjige i Vramčev prijatelj nego i kao neizravni krivac što je u njegovo doba nastao iznimno zanimljiv sudski istražni zapisnik na hrvatskom jeziku. U Varaždinu je naime protiv neke čedomorke vođen proces iz kojega se izrodila neugodna afera u koju je bio umiješan i književnik Blaž Škrinjarić. Događaj je bio povezan s djevojkom Uršom Galjenicom, koja je u ljubavnoj vezi zanjela,

ali je nakon poroda počinila čedomorstvo. Jadnica ni pod mukama nije htjela odati ime djetetova oca. U Varaždinu se znalo da je to Škrinjarić pa je na njega pala sumnja i za sudioništvo u čedomorstvu. Naposljetku je ugledni sudac ipak spasio čast kad je očinstvo pripisano nekom mlinaru. Među svjedocima na tom neugodnom sudovanju pojavio se i književnik Ivan Pergošić koji je optužio književnika Blaža Škrinjarića. Na suđenju Urši Galjenici sudjelovalo je više od četrdeset svjedoka, pred kojima je Škrinjarić ne samo nijekao da je obljubio Uršu Galjenicu nego je također tvrdio da nije sudjelovao u organizaciji njezina bijega iz tamnice u kojoj je čekala smrtnu kaznu. To što se na kraju doznalo tko je bio otac umorenog čeda ipak nije moglo spasiti Škrinjarića od gubitka časti suca.

U tadašnjoj se kajkavskoj književnosti nisu pisala samo pobožna i pravnička djela na hrvatskom i latinskom jeziku, nisu se vodile skandalozne parnice i zapisnici koji su nalik napetim novelama, nego je u prostoru sjeverne Hrvatske nastala i anonimna, danas tek djelomično čitljiva odulja pjesma o obrani Sigeta. I taj se tekst čuva u prekomurskoj pjesmarici, zajedno s drugim primjerima pobožne i svjetovne lirike. Kajkavska *Pjesma o Sigetu* svjedoči o počecima epskoga stila u onodobnih kajkavaca, koji su na usta anonima zabugarili opjevavajući posljednje trenutke Nikole Zrinskog:

*Zrinski vu soboto rano se obleče,
onleipe svite atlac k sebi pripaše,
dvei viteški sabli na roke položiše
ino takajše taraskoga ščida.*

*Onako pojdoše, z dobrimi vitezi,
a v rokaj mi držaše gologa bodaša.*

Onako govori sigečkim junakom:

"Nosa zdaj gori, sigečki junaki,

*Ne dajmo se mi zato zdaj poloviti,
kak jedne piščence bodo nas lovili.*

*Nego veselo na sable pojdimo,
onak pomerjemo, s Boga se ne spozabimo."*

*Ježuša zakriknoše sigečki junaki
i vrata otpreše; Zrinski naprej ide.
Kod je godi išel, vse doli leteše,
vnogo turskih glav ondi doli opa.*

Kronika Antuna Vramca

Najvažniji pisac kajkavskoga renesansnog kruga bio je Antun Vramec. Sam je tvrdio da ga je rodila Štajerska, a odgojio Beč, ali to nije bila baš čista istina. Njegova je biografija mnogo zamršenija i nije se iscrpljivala samo u ta dva toponima. Dio života proveo je Vramec i u Rimu, gdje je 1565. bio kapelan u Zavodu Svetoga Jeronima i gdje je 1567. doktorirao, o čemu je u *Kronici* napisao: "Ovo vreme ja jesem vRime doktorem postal".

To da je svoj doktorat smatrao povijesnim događajem te da ga je uvrstio u kroniku svijeta, svakako je pokazatelj Vramčeve samosvijesti i lakoće s kojom se kretao među napisanim i objavljenim riječima. U tomu bio je nenadmašiv, a njegova sigurnost kada piše i o onomu što nije poznao dobar je primjer renesansne samouvjerenosti. Vjerovao je da se sve može popraviti i poboljšati, vjerovao je da popravljanje svijeta i kritičnost prema postojećem jedino ima smisla, pa je zato i molio svoga čitatelja "ako bi kaj našel, kaj bi bilo nesložno pisano ali vgrešeno" da ga ne psuje, a savjetovao mu je da "svojim razumom poboljša i popravi ar nije tako muder človek, kako bi ne hoteći ne vgrešil". U Zagrebu bio je taj rimski doktor najprije član kaptola, a zatim je postao varaždinski arhiđakon. Već 1571. postao je kanonik zagrebački, a godinu dana poslije župnik je crkve Svetog Marka, župe koju je nakon četiri godine, zbog sukoba s vjernicima, morao napustiti. Sljedećih godina Vramec je često mijenjao boravišta, bile su to godine naporna književnog rada, bile su to godine privatnih lutanja i izvanbračne veze u kojoj je taj katolički svećenik imao ne samo prilježnicu nego i sina Mihalja. Bile su to godine u kojima je 1578. tiskana njegova *Kronika*. Kako književnik unatoč opomenama nije htio napustiti ženu i sina, a kako mu i tiskana djela nisu baš svima bila po volji, morao se 1580. odreći crkvenih časti i imanja, a kad je 1583. postao župnik u Stenjevcu kraj Zagreba, nekadašnjem kanoniku i arhiđakonu ostavili su još samo titulu doktora svetoga bogoslovlja i Svetoga pisma. Vramec, koji je umro 1587, bio je nekoliko godina prije smrti imenovan župnikom u Varaždinu, gdje su u isto vrijeme živjeli i Ivan Pergošić i Blaž Škrinjarić, koji su svojom učenošću zasigurno potaknuli Vramčev povratak književnom radu. Premda se u životu često sukobljavao s moćnima, Antunu Vramcu nitko nije mogao zaniijekati iznimne intelektualne sposobnosti i veliku učenost, pa je zato usuprot svim protivljenjima obavljao ponekad i vrlo odgovorne poslove zastupanja kaptola i biskupa, kao

prisjednik banskoga stola bio je članom mnogih povjerenstava, a sudjelovao je i na državnim saborima. Njegovo obrazovanje kvalificiralo ga je za najviše poslove u crkvenoj hijerarhiji, ali njegov temperament i duh sklon avanturizmu priječili su da se njegov utjecaj na društvena zbivanja onoga vremena još više proširi.

Knjige su mu ipak uspijevale prevladati trzavice s okolinom, svojom vrijednošću nadići sva nerazumijevanja i zavist koji su pisca pratili cijeloga života. Neke od svojih nevolja Vramec je i sam izazvao. Svakome je bila očita njegova kritičnost prema crkvenom uređenju, svakome bila su očita njegova mlaka stajališta prema celibatu i svakome je bila vidljiva njegova sklonost da se znanja približe puku koji nije umio čitati dijačke, a to će reći latinske knjige. Pisao je za slovenski puk, kako je on zvao Hrvate kojima ni njemački, a ni mađarski, nisu bili materinski jezici. U tom smislu on je naloge pretpostavljenih crkvenih vlasti samo djelomice slušao, a kad ih je provodio onda ih je prevodio u svoje kategorije. Zbog toga je morao snositi posljedice koje su zasigurno ometale njegov kontinuirani književni rad. I on je koristio usluge reformaciji sklonih putujućih tiskara, pa je svoju *Kroniku*, na koju se potpisao kao kanonik zagrebački i koju je bez naznake naslovnika posvetio Jurju Draškoviću, svome biskupu, tiskao u Ljubljani kod Manliusa 1578. Jezik Antuna Vramca u *Kronici*, a i u mlađoj *Postili*, najbolji je primjerak onodobne kajkavske proze, a piščeva želja da u *Kronici* sadržaje iz hrvatske i svjetske povijesti iskaže na hrvatskom jeziku stavlja ga u povijesti hrvatske historiografije na povlašteno mjesto. Naime, dok su Vramčevi prethodnici pisali kronike i historiografska djela na latinskom jeziku ili na jezicima moćnih inozemnih naručilaca i podupiratelja, zagrebački se kanonik odlučio iste sadržaje iskazati na narodnom jeziku. U tom smislu on je bio čovjek novoga doba i odgovarao je na zahtjeve probuđene srednje klase u sjevernim hrvatskim gradovima

nedaleko turske granice. Ni jedan od Vramca stariji a ni mlađi povjesničar, zvao se on Nikola Stjepanić, koji je napisao *Historia obsidionis Petrinae*, ili Nikola Mikac, autor teksta *Obsidio Sisciensis*, ili Ivan Tomašić, koji je rabeći građu nastalu do 1561. napisao *Chronicon breve Regni Croatiae*, nije ni pomislio da bi svoja historiografska djela ili kronike napisao hrvatskim jezikom i da bi ih prilagodio očekivanju širega čitateljskog kruga. Isto se odnosilo i na nešto mlađe autore poput Jakova Lukarevića ili Mavra Orbinija, a još više na humaniste poput Ludovika Crijevića ili Vinka Pribojevića.

Vramec je radeći na *Kronici* krenuo svojim putem. Boravio je on u Rimu upravo onda kada su ondje izneseni zaključci *spravišća* u Trentu i za razliku od mnogih svojih hrvatskih suvremenika predosjetio je smjerove nacionalnih katehizacija. Predosjetio ih je bolje nego oni s kojima je morao proživjeti ostatak života na sjeveru Hrvatske. Vramec je vrlo točno shvatio da će odmah nakon prvoga sabiranja snaga jedna od najvažnijih novosti biti upravo uvođenje i širenje nacionalnih i regionalnih jezika uz pomoć crkvene promidžbe. On je to iskustvo donio sa sobom iz Rima, ali ga je, čini se, donio prerano. Nisu ga razumjeli jer nisu znali predviđati budućnost, a ako su išta u njegovim nakanama s jezikom prepoznali, onda je to tek bilo da su u svakoj njegovoj hrvatskoj rečenici vidjeli skrivene namjere i zagovor luteranskih ideja. Vramec je u svojoj *Kronici* govorom bio vrlo blizak svakodnevnoj komunikaciji, sintaksom do tada nepoznatom u kajkavskoj prozi, a koristeći najpoznatije srodne kronike koje su mu bile poznate, napisao je do tada najzaokruženije djelo hrvatske proze uopće. On se u svom radu poslužio talijanskim priručnikom Jacobusa Philippusa Forestija iz Bergama, a nije mu bio nepoznat ni tiskani folijant *Liber Chronicarum*. Poznavao je i ugarsku povijest što ju je u Krakovu 1567. objavio Abraham Baksay, znao je i za povijest Ugarske Antonija Bonfinija, a starije podatke o papama crpao je iz djela *Vitae pontificum* humanista Platine, koji

je inače bio i pisac najčuvenijega starijeg kuharskog priručnika. Vramčeva *Kronika* dakle nije znanstveno djelo, ona je priručnik, nekom vrstom kalendara za listanje, a ne za čitanje, nekom vrstom recepture za doživljaj suvremenosti, vodič za kritičke umove, knjiga koju pisac i nije namijenio dijacima i učenim ljudima nego puku, dakle svima. *Kronika* je bila i poruka za budućnost. Iz Vramčeve interpretacije povijesnih činjenica, iz njihova izbora i nekih skrivenih montaža razabire se da autor *Kronike* nije bio preveliki štovatelj papinskih karizmi. On je govoreći o Kristovim zemaljskim namjesnicima čuvao suzdržan ton pa mu se svakako nije slučajno dogodilo da za Leona X. ne kaže ništa više nego da spomene kako je njegov pontifikat dao okruženju u kojemu su iznesene Lutherove teze. U istom se vremenskom odsječku Vramčeva *Kronika* do detalja bavila pitanjima seljačkih buna u Ugarskoj početkom 16. stoljeća, smatrajući ih zanimljivijim od povijesti nekog moćnog i važnog pape. U perspektivi Vramčeva vremena pojava luteranizma u krilu Leonova pontifikata doista je važnija nego pojava leoninske renesanse, u kojoj se na primjer raskrilio Marulićev duh. Jer Vramec je bio prevrtljiv kroničar koji je podatke izabirao prema vizuri svoga vremena, ali i iz očista svojih sumnji i pitanja na koja mu suvremenost nije nudila odgovore. On će tako zabilježiti i podatak o Erazmovoju smrti, ali će ga dovesti u asocijativnu vezu s vijestima da su u isto to vrijeme u Francuskoj masovno egzekutirani mnogi luterani, a opet će s posebnom simpatijom spomenuti i sudbinu Thomasa Morusa.

Svoju *Kroniku* Vramec je sastavljao crpeći podatke iz mnogih izvora, koje je već u stadiju prikupljanja znao vješto sistematizirati. Taj se postupak ne vidi na prvi pogled, ali je očigledan kada se građa razloži na tematske krugove. Naime, podaci koji tvore *Kroniku* ulazili su u nju iz višestrukoga okvira, u kojemu je pisac uskladio građu, kako iz sfere profanog, tako i svetog, građu nacionalnu i međunarodnu, građu povijesnu i političku, građu znanstvenu i građu kulturološku. Vramec vrlo

suvereno razlikuje i na zaseban način obrađuje podatke iz crkvene s jedne i svjetovne političke povijesti s druge strane, on razlučuje povijesne podatke koji su bili zravna posljedica političkih događaja od onih koji su bili rezultati prirodno-znanstvenih otkrića ili događaja poput raznovrsnih prirodnih kataklizma. Za Vramca su podaci o gradnji gradova pripadali povijesti, ali ne političkoj, nego onome što je zapravo nosivi sloj u njegovoj *Kronici*, a što bi se moglo označiti kulturnom poviješću i poviješću civilizacije. Vramec vrlo dobro uočava različita očišta u tretiranju nacionalnih povijesti, a posebno je svjestan važnosti hrvatske povijesti za svoje čitatelje, pa podatke o njoj unosi s posebnom pozornošću, trudeći se da kad je o njima riječ bude što opširniji i svakako precizniji nego kada je raspravljao o dalekim prostorima. I Vramec je poput Ivana Pergošića osobno bdio nad nastankom svoje knjige, jer seu njoj može uočiti kako joj se primjerci, koji inače imaju jednaku naslovnisu i koji su manje ili više jedinstveni proizvod istog majstora, ipak u nekim dijelovima razlikuju. To je zato što im je pisac još za vrijeme slaganja, a kad su neki od listova već bili otisnuti pa i uvezani, naknadno mijenjao sadržaj, popravljao podatke i prepravljao stajališta koja bi mu se u posljednji trenutak učinila odveć opasnim ili provokativnim. Na jednom od takvih autocenzuriranih mjesta spominjali su se zagrebački purgeri s kojima je Vramec i prije tiskanja *Kronike* imao žestokih sukoba pa je valjda, kad je vidio tiskanu stranicu, u posljednji tren poželio da svoj tekst ublaži, a zajedno s time da smanji svoje ionako nemale nevolje. Vramčeva *Kronika* može se i danas čitati kao vrijedan književni tekst, koji svoju sugeriranu lapidarnost začas pretvara u ritmične i sintaktički skladne rečenice, stvarajući tkivo dobro napisanih cjelina. *Kronika* je dobar izvor za stariju toponomastiku, ali je ona još više pravi rudnik za proučavanje mentalitetnih uzoraka kasne renesanse u sjevernim hrvatskim gradovima, jer nudi građu uz pomoć koje je moguće shvatiti okvir u kojem su Vramčevi suvremenici

doživljavali opću i nacionalnu povijest te kako su u skladu s time sagledavali svoju sadašnjost i predosjećali budućnost. Gotovo opsesivnom učestalošću nižu se u *Kronici* slike propasti velikih carstava i gradova, nižu se opisi Atile, Tatara i Turaka, što je sve u Vramčevih čitalaca budilo intenzivne podsjećaje na vlastitu nesigurnu stvarnost:

"Konstantinopol ali Carigrad varaš, stolno mesto cesarovo, grčki ali rimski na soneč istok, od Mahumeta Drugoga, sedmoga poglavnika turskoga, be vzet dvadeseti deveti den meseca majuša.

Vun zegnani i vnogi dobri i verni kršćenici behu. U Konštantinu, toga imena osmomu cesaru grčkomu, s pokolenja Paleologova, be glava odsečena i na jedno kopje po vsem varaša Carigrade na špot i sramotu veliku krščenikom nošena. Žena i kčeri i družina cesara Konštantina kruto osramočene i ošpotane beše. Cirkev svete Sofije blaznena, ošpotana i porobljena jako be od Turkov. Tri dni Turkom vsačkova sramota, roblenje, nečistoča, hudoba, i skruhna od Mahumeta dopuščena i oblast dana be.

Carigrad varaš i Konštantin cesar od jednoga sluge svojega, gospodna grčkoga, zdan i predan be. Koga je Mahumet potle včinił na meh odreti. On je dostojnu plaču i najem prijel, nevernik nečisti."

Vramčeva otvorenost drukčijim iskustvima

Tiskajući 1586. svoju *Postilu* Vramec je u žanrovskom smislu imao uzore u prethodnoj hrvatskoj crkvenoj književnosti. Bila je njegova *Postila* u prvom redu priručnik za župnike, knjiga namijenjena svećenicima, zbornik u koji su u prvom dijelu bile

uvrštene nedjeljne homilije, a u drugom propovijedi za blagdane. Ali Vramec nije htio pisati homiletski priručnik, ravnodušan prema stilu i porukama vremena. On je bio pisac koji ništa nije mogao pisati bez svijesti o važnosti svoga intimnog glasa u teksturi onoga što je pisao, bio je dobar stilist i nadareni pisac, pa su njegove propovijedi na svoj način i uzbudljivi književni tekstovi. Otvarala se *Postila* latinskom posvetom biskupu Petru Herešincu, Vramčevu pouzdaniku koji je došavši na biskupsko mjesto pomogao Vramcu da vrati izgubljeno samouvjerenje. Novi biskup bio je Vramčev prijatelj i na svoj način, koliko je to bilo moguće, dao mu je poticaj da se ponovno obrati hrvatskim čitateljima knjigom na narodnom jeziku. Kada je *Postila* bila tiskana u Varaždinu u pokretnoj Manliusovoj tiskari, sumnjičavci i zavidnici odmah su počeli napadati Vramca. Nije mu mnogo pomagalo ni biskupovo prijateljstvo ni posveta, a ni mjestimična eksplicitna kritičnost prema hereticima. Zapjenjeni Vramčevi neprijatelji nisu te elemente vidjeli, nisu u knjizi zapazili ni biskupa, ni pozivanje na spravišće u Trentu. Oni su samo vidjeli još jednu Vramčevu knjigu na hrvatskom jeziku i vidjeli su da joj tematika pa i naslov odgovaraju naslovu i tematici protestantske *Postile* koja je desetak godina prije stigla iz neke regenburške tiskare u Hrvatsku. Neprijatelji Vramčevi nisu u tom homiletskom priručniku htjeli prepoznati dobru proznu knjigu niti su u njoj htjeli vidjeti ukupnost piščeva životnog iskustva. Oni su u toj knjizi vidjeli samo Vramčevu različitost, i njima je nad tom knjigom smetala piščeva otvorenost drugim iskustvima. Oni koji su je jedva znali pročitati bili su joj najžešći kritičari. O takvima nešto je zapisao Vramčev varaždinski prijatelj sudac Blaž Škrinjarić, koji je godinu poslije svoju knjižicu božićnih premišljanja tiskao latinskim jezikom, ne želeći naprtiti na se nove neprijatelje. Jer ono što je Vramčeve kritičare najviše smetalo bio je jezik njegove *Postile*. Vramec je, čini se, poznavao i stariju protestantsku knjigu istoga naslova, nešto je iz nje koristio i u

svom tekstu, ali je on na jezičnoj razini svakako više dugovao prethodnoj tradiciji crkvenoslavenskih knjiga, koje su kao i hrvatske glagoljske knjige baštinile zajedničku staroslavensku maticu. Vramec je u *Postili* pisao i o jeronimskoj tradiciji i zasebnosti hrvatskoga jezika, te je vrlo jezgrovito konstatirao stanje suvremene uporabe toga jezika u poslovima katehizacije. O tomu on je bio nedvosmislen i njegova stajališta kao i pozivanje na tradiciju morali su u ono vrijeme zazorno zazvučati osjetljivim ušima njegovih neprijatelja, posebno kad su vidjeli da Vramec spominje i "ovde neke" koji u bogoslužju rabe jezik kvazi jeronimske uspomene:

"Živel je na ovom svijete devedeset i jedno leto. On je i načinil i spravil pismo glagolsko materinim jezikom svojim. Nijeden narod veče nego ov lastivno pismo svoje nema, ktero je on svojim ovde ostavil, kem i vezda vse primorske strane i ovde neki živo. Tako su se stara vremena doktorje i vučeni ljudje trudili i za sobu dobro spomenenje navuka i pisma ostavljali, Bogu vsamogočemu na diku."

Izrasla je Vramčeva *Postila* iz dugogodišnjega autorova propovjedničkog iskustva i ona nije poput *Kronike* bila djelo noćnog rada, nije bila namijenjena najširoj zainteresiranoj laičkoj publici, nego je ta *Postila* bila pisana za svećenike, za njihov retorički studij, bila je poticaj usmenoj teatralizaciji ponuđenih propovjednih tema. Svojom komprimiranošću trebali su tekstovi u *Postili* prije svega potaknuti propovjednikovu maštu i probuditi mu energiju. Vramec je bio rodočelnik bogatoga niza hrvatskih i slovenskih baroknih propovjednika, ali za razliku od njih nikada nije upoznao majestetični i urešeni govor baroka. Vramčeve su propovijedi pisane kratkim rečenicama, s osjećajem za preciznu formulaciju i gotovo biblijsku fabulaciju, nema u njima uzgrdnosti ni suvišnosti. Vramec nije volio propovjednikov govor urešivati. On je vjerovao u uvjerljivost svoga rečeničnoga ritma i mnogo je

polagao na skladnu sintaksu kojom zadugo nitko među kajkavcima nije uspio tako ovladati. Bio je Vramec uza sve nevolje što ih je doživljavao tražilac istine i zagovornik srednjega puta. Taj glasnogovornik osobnih sloboda i vrlo liberalnih pogleda iznosio je svoja stajališta katkad skriveno, a katkad ih je izlagao na užas svojih neprijatelja "ki nigdar ništar ni vučili ni včinili dobra nesu". O ženama taj je oženjeni katolički svećenik pisao s mnogo razumijevanja i antitetičke uvjerljivosti: "Vnogi jesu ki štimaju da ženam i devojkama pisma i navuka ne hasnovito znati. Istina, i ženam i devojkam ili devicam, navuka i pisma hasnovito jest znati." Vjerovao je taj najbolji među kajkavskim piscima kako "vse dobro iz škol i navuka izhadja". Zalagao se u svim svojim tekstovima za reformu crkvenih i društvenih institucija, ali pri tome nije želio slijediti njemačku reformaciju nego samo defeudalizirati evandeosku crkvu. On je novi rimski katekizam shvatio kao polugu kojom će se, kako je ponešto naivno vjerovao, osloboditi duhovni prostor, ukloniti isključivosti, smanjiti autoritarizam. Jači su od njega i od njegovih poštenih namjera bili oni koji su zagovarali disciplinu i koji su duhovnu obnovu doživljavali kao borbu protiv drukčijeg i različitog. Vramec ih u tome nije mogao pobijediti jer se on nije nikada borio protiv nečega. On je bio pisac afirmativnoga načina, on se zalagao za novo i drukčije. U Vramčevu djelu i u njegovoj osobi sintetizirale su se mnoge opreke njegova doba, ali ne tako da bi ga se moglo svrstati u neki od antitetično uspostavljenih religijskih pokreta. On je bio od onih koji su usuprot dominantnim nalogima vremena ostvarili pravo na osobnu razliku, pravo da budu drukčiji, pravo da individualnošću nadiđu suprotnosti i antiteze vremena. Jer u Vramčevu slučaju antiteza reformacija – protureformacija nije nikako funkcionirala, možda tek kao tuđe pojednostavljenje smišljeno samo zato da uskim ljudima u uskim varošima olakša snalaženje u zapetljanim kategorijama svijeta. S književnošću prvih kajkavaca događalo se ono što će u mnogim primjerima

obilježiti budućnost hrvatske književnosti. Dogodilo se, naime, da ni Vramcu, ni Pergošiću, prve dvije ili tri generacije potomaka neće dati za pravo. Ti novi naraštaji nisu odmah shvatili mjeru budućnosti u književnim nakanama tih kajkavskih začinjavaca. Tek poslije su neki daleki potomci prepoznali jezični vulkan pod ledenim brijegom kojemu je književnost Vramca i Pergošića bila tek jedva vidljiv vršak.